

Centraal Planbureau

Gestage groei
economie

*Overheidstekort
neemt af*

**Centraal
Economisch
Plan
2015**

Inhoud

1	Samenvatting.....	5
1.1	Samenvatting en inleiding.....	6
1.2	Beschouwing.....	14
2	De economie in 2015-2016.....	19
2.1	De internationale economie	20
2.2	De Nederlandse economie	29
2.3	Financieel-economische ontwikkelingen	43
3	Begroting en koopkracht.....	48
3.1	Overheidstekort en overheidsschuld	49
3.2	De raming en de begrotingsregels.....	50
3.3	Collectieve uitgaven.....	57
3.4	Collectieve lasten	60
3.5	Koopkracht.....	61
	Bijlage: Beleidsuitgangspunten.....	61
	Bijlagen.....	61
	Verklaring van afkortingen.....	98

Lijst van kaders in hoofdstukken

1 Samenvatting

- Brengt kwantitatieve verruiming het eurogebied op gang? – 8
- Ramingsonzekerheid in kaart gebracht met *fan charts* – 11

2 De economie in 2015-2016

- Waarom blijft de stijging van onze in- en uitvoerprijzen achter bij de toename van de concurrentenprijs? – 24
- Nieuwe concepten en methoden – 28
- CPB over op geharmoniseerde inflatie-indicator (hicp) – 42
- Sterk stijgende activaprijzen – 44
- Waarom banken toch herkapitaliseren na de AQR – 46

3 Begroting en koopkracht

- Tekortreductie in internationaal perspectief – 55
- Gasbaten na de liberalisering van de gasmarkt en verlaging productie – 56

1 Samenvatting

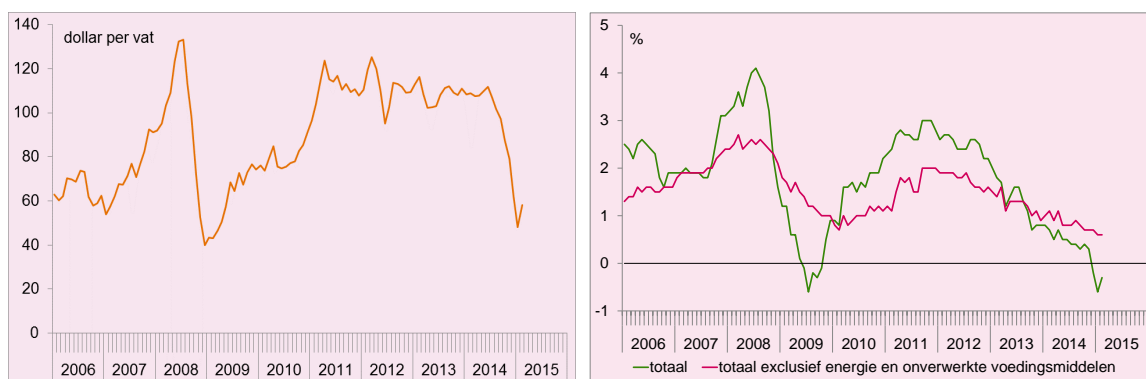
Het gestage herstel van de mondiale economie lijkt onder invloed van de lage energieprijzen wat aan kracht te winnen. Dit herstel, in combinatie met de daling van de euro ten opzichte van de dollar, is gunstig voor de Nederlandse economie. De economische groei trekt dit jaar aan tot 1,7% en volgend jaar tot 1,8%. Er is sprake van een gestaag, maar niet van een uitbundig herstel, dat vanaf dit jaar ook gedragen wordt door de binnenlandse bestedingen. De inflatie blijft laag, in lijn met de Europese prijsontwikkeling. Zowel de consumptie als de bedrijfswinsten en de investeringen krijgen dit jaar een impuls door de lage inflatie. Dit jaar verbetert de koopkracht met 1,2%, terwijl volgend jaar de koopkracht ongewijzigd blijft. Werkgelegenheid en arbeidsaanbod groeien beide, waardoor de werkloosheid licht daalt naar 7,0% in 2016. Het overheidstekort daalt naar 1,8% bbp dit jaar en 1,2% bbp volgend jaar. De collectieve uitgaven als percentage van het bbp nemen duidelijk af, vooral de uitgaven aan zorg en sociale zekerheid. Het voor conjunctuur en incidenten gecorrigeerde structurele saldo is -0,5% bbp in 2015 en 2016 en is daarmee gelijk aan de middellangetermijndoelstelling volgens de Europese begrotingsregels.

1.1 Samenvatting en inleiding

Mondiale economie

De groei van de wereldeconomie neemt verder toe, naar 3,4% dit jaar en 3,6% volgend jaar. Voorlopende indicatoren voor de belangrijkste geavanceerde economieën wijzen op een gestaag voortgaand herstel. Dit herstel wordt in belangrijke mate gedragen door de groei in de VS en het VK. In China vertraagt de groei. In het eurogebied is het herstel van de economie nog altijd traag, maar lijkt het onder invloed van lagere energieprijzen en een depreciërende euro wat aan kracht te winnen. Dit jaar groeit de economie van het eurogebied met 1,4% en volgend jaar met 1,8%. Binnen het eurogebied is Duitsland de belangrijkste motor van deze groei, de Franse economie groeit dit en volgend jaar naar verwachting bijna conform dit gemiddelde. Daarnaast is de groei in de voormalige probleemlanden Spanje en Ierland hoog. Het zelfde beeld van een gestaag herstel dat iets aan kracht wint, is zichtbaar bij de wereldhandel. De relevante wereldhandel stijgt dit jaar met 4,3% en volgend jaar met 4,9%. Dat is een verbetering ten opzichte van de afgelopen jaren; in de periode 2011-2014 kwam de groei van de relevante wereldhandel gemiddeld uit op 2,2%.

Figuur 1.1 Lagere olieprijs (links) draagt bij aan lage inflatie eurogebied (rechts)

Bron: datastream, Eurostat.

De voornaamste factoren in het prijzenbeeld zijn de aanzienlijke daling van de olieprijs vorig jaar en de depreciatie van de euro. Sinds de piek in juni vorig jaar is de olieprijs sterk gedaald (figuur 1.1 links). De euro-dollarkoers daalt al sinds maart 2014. De concurrentenprijzen stijgen sterk in 2015 door de depreciatie en omdat concurrenten hun prijzen slechts in geringe mate aanpassen aan de veranderde euro-dollarkoers. De invoerprijs exclusief brandstoffen blijft ongeveer gelijk, maar de invoerprijs van brandstoffen in euro's daalt in 2015 met meer dan 30%. Dit is een belangrijke factor bij het verklaren van de zeer lage inflatie in het eurogebied (figuur 1.1 rechts). Het centrale inflatiebegrip dat gebruikt wordt voor internationale vergelijking (de hicp, zie ook het kader in hoofdstuk 2), is een gewogen index van de prijsveranderingen van een aantal goederen en diensten, inclusief bestanddelen zoals energie en voedsel, waarvan de prijzen relatief volatiel zijn. De hicp-prijsmutatie is in het eurogebied de laatste maanden negatief geweest. Om een beeld te krijgen van de onderliggende trend wordt vaak gekeken naar de hicp gecorrigeerd voor energie en onverwerkte voedingsmiddelen. Deze is in het eurogebied ook al geruime tijd dalend en laag, maar wel positief. Aanhoudend lage inflatie of deflatie kan de economie schaden doordat

aanpassingsprocessen (bijvoorbeeld reële loondalingen) om onevenwichtigheden weg te nemen worden bemoeilijkt. Daarnaast verzwaaert het de reële schuldenlast van debiteuren en dat kan leiden tot een afname van de macro-economische vraag.

De ECB heeft in januari een programma van kwantitatieve verruiming aangekondigd om de inflatie in het eurogebied omhoog te brengen. Per maand wordt voor een totaalbedrag van 60 mld euro aan private en publieke waardepapieren aangekocht (dit is inclusief het bestaande *asset-backed securities programme* en het *covered bond purchase programme*). Het programma is in maart 2015 van start gegaan en loopt ten minste tot september 2016, en indien nodig totdat er sprake is van een aanhoudende stijging van de inflatie richting de doelstelling (onder, maar nabij de 2%) van de ECB. Het ruime monetaire beleid en de aankondiging van kwantitatieve verruiming hebben tot nog toe niet geleid tot toenemende inflatie. Wel lopen de inflatieverwachtingen recentelijk weer wat op. De verwachting is dat de kwantitatieve verruiming door de ECB vooral effect zal hebben via een depreciërende wisselkoers. Dit effect is waarschijnlijk al voor een deel gematerialiseerd bij de aankondiging (zie kader).

Er zijn neerwaartse en opwaartse risico's bij de voorliggende raming. De onzekerheid rond de Griekse financiële situatie en de ruimte voor een continuering van financiële steun aan het land, gecombineerd met speculaties over een Griekse uittreding uit de monetaire unie met mogelijk besmettingsgevaar, kunnen een negatief effect hebben. Dat geldt ook voor een eventuele verheviging van het conflict in Oost-Oekraïne. Aanhoudend lage inflatie in combinatie met vraaguitval in het eurogebied en een verlies aan vertrouwen van consumenten en investeerders is een neerwaarts risico. De groei in China en opkomende economieën kan verder terugvallen. Opwaartse risico's zijn een versnelling van de groei in de VS, Canada en het VK ten opzichte van de raming. Ook zou het effect van de kwantitatieve verruiming door de ECB op de economie van het eurogebied positiever kunnen uitpakken. Ten slotte is er onzekerheid over de ontwikkeling van de olieprijs: deze kan langer op het huidige lage niveau blijven dan voorzien met positieve effecten voor olie-importerende economieën, maar de prijs zou ook sneller kunnen stijgen dan nu in de raming besloten ligt.

Nederlandse economie - gestaag herstel en lage inflatie

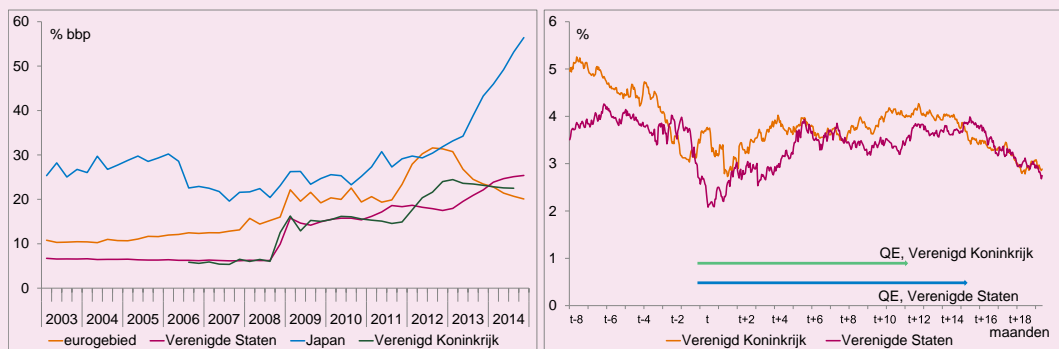
In het kielzog van de gestaag aantrekkende wereld- en Europese economie, groeit de Nederlandse economie dit jaar met 1,7% en volgend jaar met 1,8% (figuur 1.2 links, zie het kader over ramingsonzekerheid voor het betrouwbaarheidsinterval rond deze puntschatting). In de laatste twee kwartalen van 2013 was de kwartaal-op-kwartaal groei positief, in 2014 groeide de economie met 0,8%.¹ Dit jaar zet de groei door, voor volgend jaar is er geen verdere versnelling voorzien. Er is sprake van gestaag, maar niet van uitbundig herstel. Alle bestedingscategorieën dragen bij aan deze groei, waarbij de uitvoer nog steeds de belangrijkste drijver is. De prijsconcurrentiepositie van de Nederlandse uitvoer, die de afgelopen jaren nauwelijks veranderde, verbetert dit jaar sterk. Met een toename van ruim 5% zal de uitvoer (exclusie energie) in beide ramingsjaren net als in 2014 een krachtige stimulans geven aan de economische groei in Nederland.

¹ Zie ook de ramingen in *CEP 2014*, juniraming 2014, *MEV 2015* en decemberraming 2014.

Brengt kwantitatieve verruiming het eurogebied op gang?

Hoofddoel van het op 22 januari aangekondigde programma van kwantitatieve verruiming (QE in het vervolg) is om de inflatie in het eurogebied terug te brengen naar de officiële doelstelling van dicht onder de 2%. Volgens plan zal de ECB in september 2016 voor 1140 mld euro aan waardepapier hebben aangekocht. Dat bedrag komt overeen met 11% bbp van het eurogebied, bovenop de 20% nu (zie onderstaande figuur).

Balansomvang centrale banken (links) en QE en de lange rente (rechts)

Bron: Datastream en eigen berekeningen

De effecten van QE volgen in hoofdzaak drie kanalen. Het eerste is het portfoliokanaal. Uit de opbrengsten van de verkoop van overheidsobligaties aan de centrale bank kopen private partijen ander, risicovoller, waardepapier waardoor het rendement op deze titels en de vermogenskosten van bedrijven dalen, hetgeen de investeringen bevordert. Waardestijging van financiële titels leidt ook tot vermogenswinst bij huishoudens. Deze dubbele bestedingsimpuls doet de inflatie stijgen. Het tweede kanaal loopt via het bankkrediet. De verkoop van waardepapier door banken verhoogt hun liquide reserves. Dit zet banken ertoe aan om de kredietverlening uit te breiden of minder te beperken. In tijden van financiële stress en *deleveraging* zal de invloed via dit kanaal overigens beperkt zijn. Het derde kanaal loopt via de wisselkoers. Monetair verruiming doet de eigen munt in waarde dalen. Dat stimuleert de uitvoer en leidt tot hogere invoerprijzen.

Wat was de effectiviteit van recente programma's van kwantitatieve verruiming in enkele andere grote en geavanceerde economieën? De aankoop van 200 mld pond aan voornamelijk *gilts* in het Verenigd Koninkrijk (in maart 2009 - januari 2010) zorgde voor een daling van de lange rente met ongeveer 100 basispunten. Een vergelijkbare daling trad op in de Verenigde Staten, waar de centrale bank voor een bedrag van 1750 mld dollar waardepapier aankocht (december 2008 - maart 2010). In beide gevallen trad een groot deel van het effect op rond het moment waarop de maatregelen werden aangekondigd (zie figuur, de horizontale lijnen geven de looptijd weer van de genoemde QE-periode in beide landen met start op tijdstip t). QE in Japan in de periode 2001-2006 was met een omvang ter grootte van maximaal 4% bbp te gering om een significant effect te hebben op de lange rente. Het grootste deel van de gemeten effecten in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk liep via de kapitaalmarkt (het portfoliokanaal). Daarnaast had het ruime monetair beleid in de VS en het VK afgelopen jaren een opwaarts effect op de koers van de euro.

Het programma van de ECB is met 11% bbp ongeveer even groot als de programma's van de BoE en de Fed. Het effect op de rente is in het eurogebied naar verwachting minder groot dan in het VK en de VS, omdat de lange rente in het eurogebied al buitengewoon laag is. Het effect via het portfoliokanaal is vermoedelijk geringer, omdat banken in Europa naar verhouding een belangrijkere rol spelen in de financiering van bedrijven dan de kapitaalmarkt. Europese banken zijn nog steeds terughoudend in het verstrekken van leningen, al wijzen recente cijfers mogelijk op een kentering. De aankondiging van QE leidde tot een depreciatie van de euro. Gezien de ervaringen in het VK en de VS zijn de effecten van QE wellicht al goeddeels gematerialiseerd op het moment van de aankondiging. Al met al valt te verwachten dat het aankoopprogramma van de ECB een bescheiden positief effect zal hebben op de inflatie en de groei in het eurogebied.

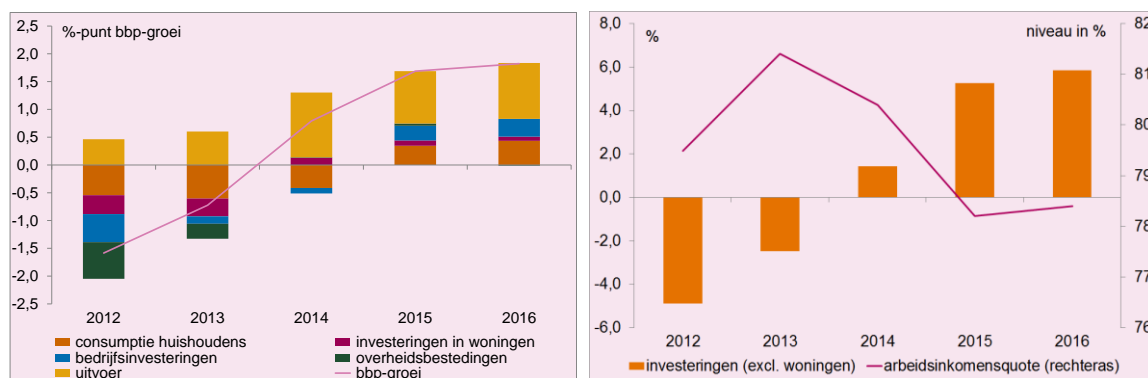
Tabel 1.1 Kerngegevens voor Nederland, 2011-2016

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
mutaties per jaar in %						
Internationale economie						
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	5,6	1,3	2,5	2,4	4,3	4,9
Concurrentenprijs (a)	-2,0	5,9	-2,4	-0,9	8,2	1,5
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	111,3	111,7	108,7	99,0	53,4	62,1
Eurokoers (dollar per euro)	1,39	1,28	1,33	1,33	1,13	1,13
Lange rente Nederland (niveau in %)	3,0	1,9	2,0	1,5	0,5	0,5
Volume bbp en bestedingen						
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	1,7	-1,6	-0,7	0,8	1,7	1,8
Consumptie huishoudens	0,2	-1,4	-1,6	0,1	1,5	1,7
Consumptie overheid	-0,2	-1,6	-0,3	-0,1	0,2	0,1
Investerings (inclusief voorraden)	3,5	-5,5	-5,3	1,5	3,8	4,5
Uitvoer van goederen en diensten	4,4	3,3	2,0	4,0	4,6	4,8
Invoer van goederen en diensten	3,5	2,8	0,8	3,8	4,9	5,3
Prijzen, lonen en koopkracht						
Prijs bruto binnenlands product	0,1	1,3	1,1	1,0	1,0	0,8
Uitvoerprijs goederen en diensten, exclusief energie	2,4	1,2	0,3	-0,2	1,3	1,3
Prijs goedereninvoer	8,1	3,4	-1,5	-3,0	-5,2	3,1
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	2,5	2,8	2,6	0,3	-0,1	0,9
Contractloon marktsector	1,4	1,6	1,2	1,1	1,1	1,4
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	-1,1	-2,0	-1,3	1,4	1,2	0,0
Arbeidsmarkt (e)						
Beroepsbevolking	0,0	1,5	0,8	-0,5	0,9	0,9
Werkzame beroepsbevolking	0,0	0,6	-0,8	-0,6	1,1	1,1
Werkloze beroepsbevolking (in duizend personen)	434	516	647	656	645	635
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	5,0	5,8	7,3	7,4	7,2	7,0
Marktsector (b)						
Productie	2,6	-1,8	-1,0	1,9	2,3	2,6
Arbeidsproductiviteit (per arbeidsjaar)	1,9	-1,2	0,4	1,5	1,1	1,3
Werkgelegenheid (in arbeidsjaren)	0,7	-0,6	-1,5	0,4	1,2	1,3
Loonvoet (c)	2,7	2,3	2,6	2,0	0,5	2,4
Arbeidsinkomensquote (niveau in %) (c)	77,5	79,5	81,4	80,4	78,2	78,4
Overig						
Individuele spaarquote (in % beschikbaar inkomen) (c, d)	0,5	0,0	0,6	2,5	3,1	1,9
Saldo lopende rekening (niveau in % bbp)	7,1	8,8	8,5	9,6	10,0	9,5
niveau in % bbp						
Collectieve sector						
EMU-saldo	-4,3	-4,0	-2,3	-2,6	-1,8	-1,2
EMU-schuld (ultimo jaar)	61,3	66,5	68,6	69,0	68,8	67,8
Collectieve lasten	35,9	36,3	37,2	37,9	37,6	38,1

(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen.
(b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.
(c) Zowel de loonvoet marktsector, de arbeidsinkomensquote, als de individuele spaarquote is vanaf 2014 opwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-bv's wordt beperkt. Ontslagvergoedingen worden direct aan de betrokkenen uitbetaald, in plaats van dat deze in een bv worden ondergebracht. Ontslagvergoedingen worden sinds de revisie geboekt als sociale lasten van werkgevers. De maatregel betekent een eenmalige boekhoudkundige stijging van de sociale lasten in 2014, wat een opwaarts effect heeft op de loonvoetontwikkeling in de marktsector van ruim 0,5%-punt.
(d) Niveau; beschikbaar gezinsinkomen is inclusief collectieve besparingen.
(e) Alle cijfers over beroepsbevolking zijn volgens de internationale definitie na revisie van de Enquête Beroepsbevolking (CBS). Deze revisie leidt tot een hogere werkloosheid (47.000 in 2013) en een lagere werkzame beroepsbevolking (min 80.000 in 2013). Daardoor stijgt het werkloosheidspercentage met 0,6%-punt. In andere jaren zijn vergelijkbare verschillen.

Ook de binnenlandse bestedingen dragen bij aan de groei. Dit jaar geeft de lage invoerprijs van energie en de doorwerking daarvan in andere prijzen de economie een extra impuls. De inflatie (hicp) komt dit jaar uit op -0,1%, het gemiddelde van het eurogebied volgens de meest recent raming van de Europese Commissie. Volgend jaar stijgt de inflatie onder invloed van de aantrekkende groei en het wegvallen van het dempende effect van de olieprijs naar 0,9%. De lage inflatie dit jaar werkt via verschillende kanalen door naar de reële economie.

Figuur 1.2 Alle bestedingscategorieën dragen bij aan groei (links), winstgevendheid en investeringen stijgen (rechts)

Voor bedrijven is de lage invoerprijs van energie gunstig. De productiekosten van bedrijven nemen af en de winstgevendheid neemt toe, zoals blijkt uit de scherpe daling van de arbeidsinkomensquote in 2015. Hierdoor hebben bedrijven meer ruimte voor het doen van bedrijfsinvesteringen (zie figuur 1.2 rechts). Dit effect speelt vooral in 2015, maar werkt met enige vertraging ook door naar volgend jaar. De werkgelegenheid stijgt en dat leidt weer tot meer inkomen voor huishoudens en meer consumptie. Daarnaast berekenen bedrijven een deel van de daling van de productiekosten door in hun afzetprijzen en dat leidt tot een lagere inflatie voor consumenten.

Voor huishoudens neemt de koopkracht toe door de lage prijzen. De loonontwikkeling wordt met 1,1% dit jaar en 1,4% volgend jaar gematigd door de lage inflatie in combinatie met matige economische groei en hoge werkloosheid. De gematigde loonontwikkeling vertaalt zich dit jaar, dankzij de zeer lage inflatie, toch in een positieve impuls op de koopkracht (figuur 1.3 links). Ook de lagere pensioenpremie door de versobering van de fiscale aftrekbaarheid draagt dit jaar bij aan de groei van de koopkracht. Volgend jaar stijgen de pensioenpremies door de verdere daling van de rente en vanwege de eisen in het nieuwe Financieel Toetsingskader. Ook de hogere inflatie beperkt volgend jaar de toename van de reële lonen en de koopkracht. Hetzelfde beeld van een positieve impuls dit jaar en een veel kleinere volgend jaar is zichtbaar in de ontwikkeling van het reëel beschikbaar inkomen (figuur 1.3 rechts).

Ramingonzekerheid in kaart gebracht met fan charts

Ramingen zijn inschattingen over toekomstige economische ontwikkelingen. Het maken van zo'n inschatting is altijd met onzekerheid omgeven. Het CPB heeft jarenlang uiting aan deze onzekerheid gegeven door het afronden van ramingsjaren op kwartjes. Met ingang van dit CEP worden de ramingen afgerond op tienden en dus net zo gepresenteerd als de realisatiejaren. Om toch zichtbaar te maken dat ramingen met onzekerheid zijn omgeven, laten wij met ingang van dit CEP voor vier kernvariabelen (bbp-groei, hcp-inflatie, werkloosheid, feitelijk EMU-saldo) de onzekerheid zien met zogenaamde fan charts.(a)

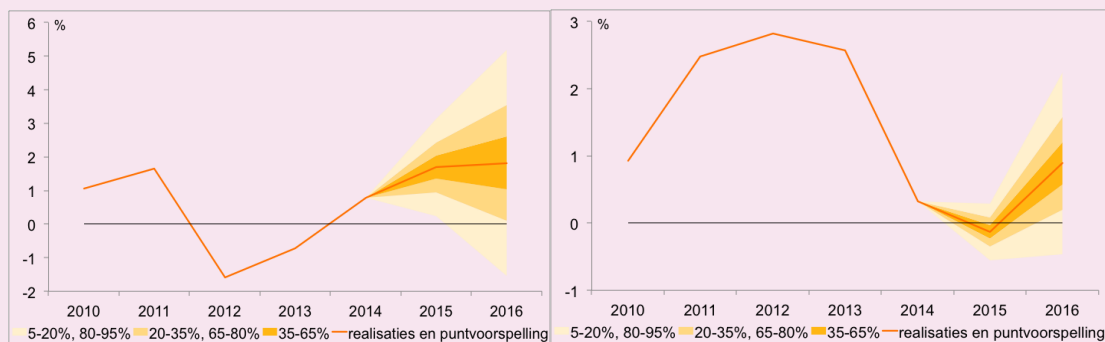
De dikgedrukte lijn betreft de realisaties (2010-2014) en de CEP2015-puntvoorspellingen voor 2015 en 2016. Rondom het centrale pad wordt een waaier van betrouwbaarheidsintervallen getoond, i.e. de waaier is een grafische weergave van de waarschijnlijkheid van de verschillende uitkomsten. De dikgedrukte lijn geeft de meest waarschijnlijke uitkomst weer en uitkomsten zijn waarschijnlijker naarmate ze dichter bij de dikgedrukte lijn liggen. De betrouwbaarheidsintervallen:

- 30% betrouwbaarheidsinterval dat loopt van het 35e t/m 65e percentiel, donker oranje gebied
- 60% betrouwbaarheidsinterval dat loopt van het 20e t/m 80e percentiel, donker oranje + licht oranje gebied
- 90% betrouwbaarheidsinterval dat loopt van het 5e t/m 95e percentiel, donker oranje + licht oranje + licht geel gebied

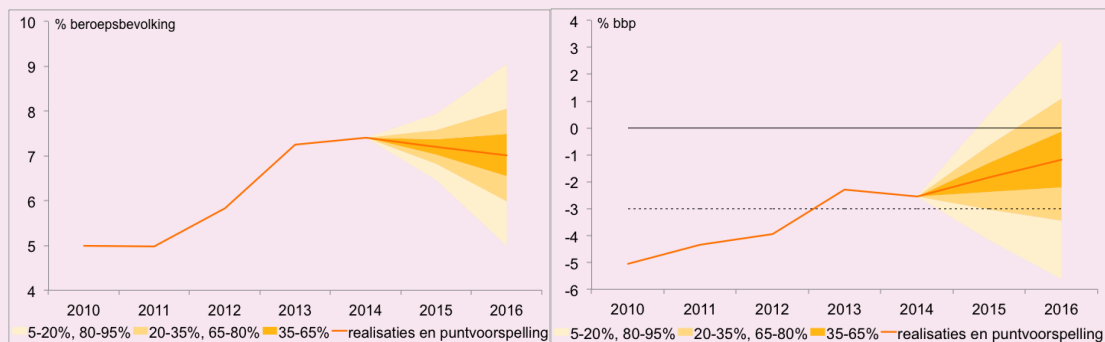
De kans is dus 30% dat de uitkomst in het donker oranje gebied uitkomt en de kans is 10% dat de uitkomst buiten de waaier valt.

De mate van onzekerheid verschilt aanzienlijk tussen de verschillende variabelen. Voor het feitelijke EMU-saldo meten wij de grootste ramingonzekerheid. Ramingsfouten in de bbp-groei lopen via automatische stabilisatoren voor ruim de helft door in het feitelijke EMU-saldo. Na de publicatie van het geraamde EMU-saldo in het CEP wordt beleid gemaakt in de aanloop naar Prinsjesdag. Dit beleid zorgt in de regel voor wijzigingen in het EMU-saldo. (b)

Fan charts voor bbp-groei (links) en hcp-inflatie (rechts)

Fan charts voor werkloosheid (links) en feitelijk EMU-saldo (rechts)

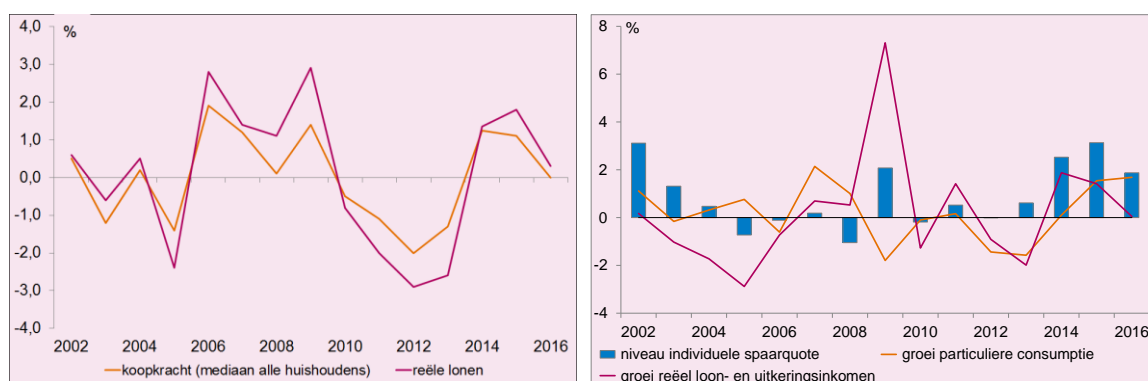

(a) Voor een toelichting op de fan charts, zie de Wind, J., K. Grabska en D. Lanser, 2015, *Onzekerheid rondom CPB-ramingen, in kaart gebracht met fan charts*, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

(b) De fan chart voor het feitelijke EMU-saldo is behoorlijk gevoelig voor het ramingsjaar 2009. In maart 2008 voorspelde het CPB dat het feitelijke EMU-saldo in 2009 +1,4% zou worden. In maart 2009 waren de macro-economische gevolgen van de financiële crisis in het vizier en werd de CPB-raming voor 2009 bijgesteld naar -2,8%. De uiteindelijke realisatie voor 2009 kwam echter uit op -5,6%. Zonder het ramingsjaar 2009 zouden de bandbreedtes van de fan chart aanzienlijk smaller zijn geweest.

De toename van het reëel beschikbaar inkomen geeft een flinke impuls aan de consumptie, die dit jaar met 1,5% groeit, na jaren van negatieve of nulgroei (figuur 1.3 rechts). Volgend jaar groeit de consumptie met 1,7%. De toename van het reëel beschikbaar inkomen is kleiner dan dit jaar, maar de inkomensstijging van dit jaar werkt met vertraging door in de consumptie van volgend jaar. Ook wordt in 2016 een groter deel van het inkomen geconsumeerd. De individuele besparingen zijn daardoor wat lager dan dit jaar. Door de lage inflatie nemen ook de reële schulden van huishoudens niet of nauwelijks af, hetgeen een rem zet op de consumptie. Per saldo is het effect van de lage inflatie op beschikbaar inkomen en consumptie echter positief.

Figuur 1.3 Lage inflatie positief effect op reële lonen en koopkracht (links), beschikbaar inkomen en daarmee consumptie (rechts)

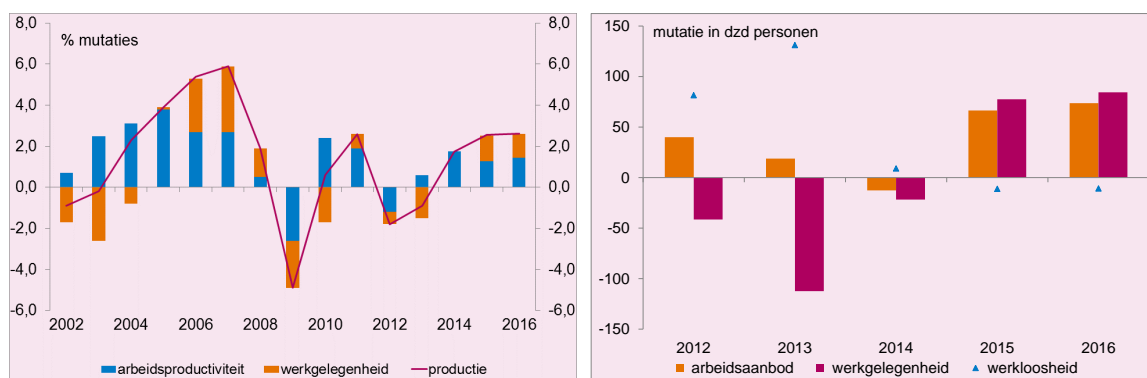
De productie in de marktsector is de drijvende kracht achter de groei van de economie. De productie bij de overheid en in de zorg groeit nauwelijks. De lagere gasproductie als gevolg van het besluit om de gaswinning uit het Groningenveld te beperken tot 39,4 mld m³ drukt de economische groei dit en volgend jaar met respectievelijk 0,2%-punt en 0,1%-punt.

Toename werkgelegenheid en arbeidsaanbod, trage daling werkloosheid

De groei van de productie in de marktsector vertaalt zich dit en volgend jaar in een toename van de werkgelegenheid. Bedrijven zullen echter evenals vorig jaar ook hun productiviteit opschroeven (figuur 1.4 links). De productiestijging in de marktsector vertaalt zich voor ongeveer de helft in een hogere werkgelegenheid en voor de andere helft in een toename van de productiviteit. In een recessie daalt de werkgelegenheid in de marktsector; de groei van de productie bij het conjuncturele herstel wordt eerst opgevangen met het bestaande werknemersbestand. Dit leidt in eerste instantie tot productiviteitsgroei en daarna groeit ook de werkgelegenheid in de marktsector. De ontwikkeling van de werkgelegenheid in de zorg en bij de overheid is in beide jaren echter per saldo negatief. In totaal resulteert een toename van de totale werkgelegenheid in arbeidsjaren met 0,8% dit jaar en 0,9% in 2016. Deze raming wordt ondersteund door de ontwikkeling van een aantal voorlopende indicatoren zoals het toenemende aantal vacatures en gewerkte uren in de uitzendbranche en een daling van het aantal faillissementen.

Ook het arbeidsaanbod neemt dit en volgend jaar toe. Dat wordt vooral veroorzaakt door de trendmatige toename van de arbeidsparticipatie, die in belangrijke mate gedreven wordt door de participatiestijging van ouderen en vrouwen (cohorteffect). Dit is mede het gevolg van de verhoging van de AOW-leeftijd en het na-ijlende effect van de afschaffing van VUT-regelingen. Ook trekken onder invloed van de conjuncturele situatie steeds minder mensen zich ontmoedigd terug van de arbeidsmarkt. Dit jaar is het effect van deze ontmoedigden op het arbeidsaanbod nog negatief, maar volgend jaar niet meer.

Figuur 1.4 Toename productiviteit en werkgelegenheid marktsector (links), toename arbeidsaanbod, daling werkloosheid beperkt (rechts)

De werkloosheid daalt traag. De toename van de werkgelegenheid in de marktsector, gedrukt door de ontwikkeling bij zorg en overheid, is maar net voldoende om het stijgende arbeidsaanbod te absorberen (figuur 1.4 rechts). Per saldo is er daarom in 2015 en 2016 maar een lichte daling van de werkloosheid naar 7%.²

Overheidsfinanciën verbeteren

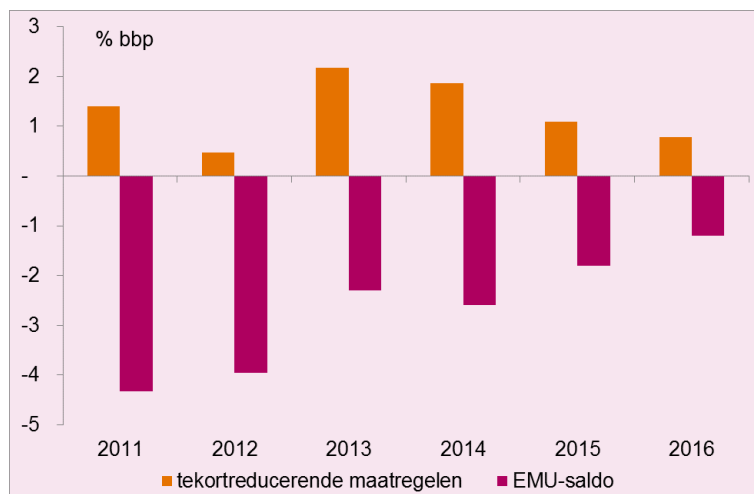
Het overheidstekort daalt naar 1,8% bbp in 2015 en 1,2% bbp in 2016. De daling van het overheidstekort tussen 2014 en 2016 bij de langzaam aantrekkende economische groei is terug te voeren op diverse factoren. De collectieve uitgaven nemen voor het eerst sinds 2009 duidelijk af, van 47,3% bbp in 2014 naar 45,1% bbp in 2016. Vooral de uitgaven aan zorg en sociale zekerheid in procenten van het bbp dalen, ook als gevolg van de oploop in de ombuigingen in het Regeerakkoord. In figuur 1.5 is ter illustratie de oploop van de ombuigingen in het totaal van de diverse pakketten sinds 2011 als percentage van het bbp afgezet tegen de ontwikkeling van het begrotingstekort.³ Ook dit en volgend jaar is er nog sprake van een oploop in de maatregelen die bijdraagt aan een afnemend begrotingstekort. Bovendien nemen de rente-uitgaven af van 1,5% bbp in 2014 tot 1,2% bbp in 2016 door de fors lagere rente waartegen de overheid kan lenen. Daar staat tegenover dat als gevolg van de lagere gasbaten de niet-belastingmiddelen aanzienlijk dalen in 2015 en 2016. Ten slotte levert de stijging van de lastenquote ook een bijdrage aan de vermindering van het overheidstekort.

² De revisie van de Enquête Beroepsbevolking door het CBS leidt tot een hogere werkloosheid (47.000 in 2013) en een lagere werkzame beroepsbevolking (-80.000 in 2013). Daardoor stijgt het werkloosheidspercentage met 0,6 procentpunt. In andere jaren zijn vergelijkbare verschillen.

³ Zie ook Suyker, W., 2014, Tekortreducerende maatregelen 2011-2017, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

Het structurele, voor conjunctuur en incidenten gecorrigeerde EMU-saldo is -0,5% bbp in 2015 en in 2016. Volgens Europese begrotingsregels dient het structurele EMU-saldo voor Nederland minimaal gelijk te zijn aan de middellangetermijndoelstelling van het EMU-saldo (MTO): -0,5% bbp. De onzekerheden rond de schatting van het structurele tekort zijn overigens groot, evenals die rond de raming van het feitelijke EMU-saldo (zie kader ramingsonzekerheid).⁴ In hoofdstuk 3.2 wordt verder ingegaan op de raming en de Europese en Nederlandse begrotingsregels.

Figuur 1.5 Begrotingstekort daalt, ook in 2015 en 2016 nog tekortreducerende maatregelen

De overheidsschuld bedroeg in 2014 volgens voorlopige cijfers 69% bbp, het hoogste niveau sinds het uitbreken van de economische crisis in 2008. De overheidsschuld neemt af naar 67,8% bbp in 2016 als gevolg van de economische groei (noemereffect) en de afnemende overheidstekorten. In deze raming is geen rekening gehouden met een privatisering van ABN-AMRO.

1.2 Beschouwing

In het kader van een brede belastingherziening staan ook het tarief en forfaitair rendement van de vermogensrendementsheffing ter discussie (box 3).⁵ In 2014 heeft de commissie Van Dijkhuizen⁶ voorgesteld het forfaitair rendement te koppelen aan de gemiddelde spaarrente. De belasting op vermogen wordt ook besproken in de belastingbrief van het kabinet.⁷ Daarnaast staan sinds de publicatie van Piketty's *Kapitaal in de 21ste eeuw* vermogensongelijkheid en belastingen op vermogen erg in de belangstelling. Deze paragraaf bespreekt de voor- en nadelen van de bestaande vermogensrendementsheffing, mogelijke alternatieven en de gevolgen daarvan voor de belastingopbrengst van box 3.

⁴ De gemiddelde absolute afwijking van de raming van het structurele saldo voor het komende jaar over de periode 2007-2013 was 0,5% bbp. Zie ook CPB Policy Brief 2014/07 blz. 11 ([link](#)).

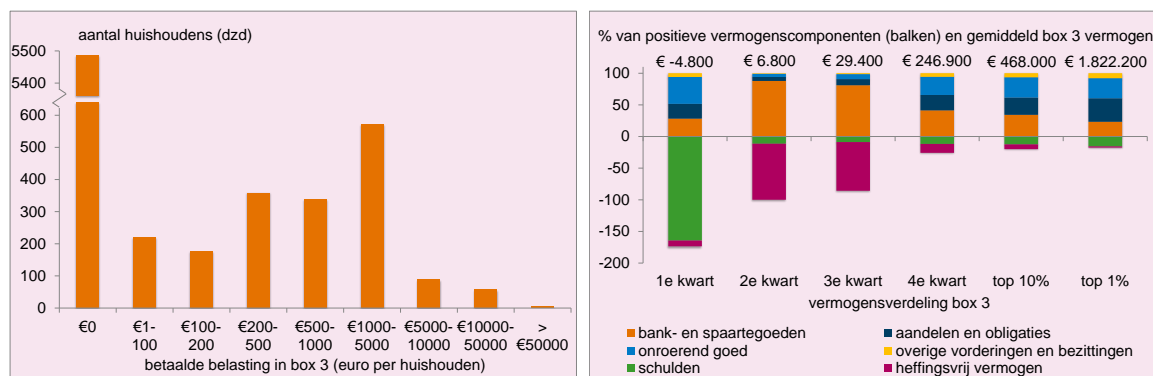
⁵ Voor een analyse van maatregelen gericht op de arbeidsparticipatie, een belangrijk doel van de belastingherziening, in de sfeer van de toeslagen en box 1, zie CPB Policy Brief 2015-2 ([link](#)).

⁶ Commissie inkomstenbelasting en toeslagen, 2013, Naar een activerender belastingstelsel, Eindrapport ([link](#)).

⁷ Kamerbrief Keuzes voor een beter belastingstelsel, 16 september 2014 ([link](#)).

De vermogensrendementsheffing is met de herziening van de inkomstenbelasting in 2001 ingevoerd. Vanwege de administratieve complexiteit van een belasting op daadwerkelijke rendementen werd voor een forfaitair rendement van 4% gekozen op financiële vermogens. De waarde van het eigen huis, pensioenaanspraken en ondernemingsvermogen vallen hier niet onder.⁸ Per individu is de eerste 21.139 euro vermogen vrijgesteld in 2012.

Figuur 1.6 Belastingplichtigen per betaalde box-3-belasting, 2012 (links) en gemiddelde samenstelling van de opbrengsten van de box-3-belasting, 2006–2012 (rechts)

Bron: Eigen berekeningen op basis van CBS microdata.

Het box-3-vermogen van huishoudens is zeer ongelijk verdeeld: de hoogste 10% bezit zo'n 70% van dat vermogen, gemiddeld bijna 500.000 euro.⁹ De eerste kwartielen bezitten nauwelijks vermogen of hebben netto schulden (eerste kwartiel gemiddeld -4800 euro). Figuur 1.6 (rechts) toont naast het gemiddelde box-3-vermogen per kwartiel ook de aandelen van de verschillende vermogenscomponenten. Schulden en het heffingsvrijvermogen staan als percentage van het positieve vermogen onder de horizontale as. Vanwege schulden en het heffingsvrije vermogen betalen de eerste drie kwartielen van de huishoudens (5,5 mln in 2012) geen belasting in box 3. Van de 1,8 mln huishoudens die wel belast werden in box 3, betaalde zo'n 30% een bedrag tussen de 1000 en 5000 euro (zie figuur 1.6 links). Dat zijn grosso modo huishoudvermogens tussen de 100.000 en 500.000 euro. De jaarlijkse opbrengst van box 3 is stabiel; van 3,3 mld euro in 2006 tot 3,7 mld euro in 2012.

De facto fungeert de rendementsheffing als een vermogensbelasting van 1,2%. Ervan uitgaande dat vermogenswinsten, erfenissen en schenkingen worden belast, zijn er volgens de economische literatuur weinig argumenten voor een vermogensbelasting.¹⁰ Veel OESO-landen belasten dan ook geen vermogens, maar wel bepaalde vermogensinkomsten.

Er worden in de literatuur meerdere redenen aangevoerd om *inkomens* uit kapitaal en *inkomens* uit vermogen te belasten. Een meer evenwichtige belasting van arbeids- en

⁸ Argumenten voor een bredere grondslag met het eigen huis en pensioenaanspraken worden hier niet besproken, zie onder meer Donders, J., M. van Dijk en G. Romijn, 2010, *Hervorming van het Nederlandse woonbeleid*, CPB Bijzondere Publicatie, ([link](#)).

⁹ Voor vermogens, inclusief eigen huis en pensioenaanspraken, is de verdeling minder ongelijk.

¹⁰ Zie onder meer Boadway, R., E. Chamberlain en C. Emerson, 2010, *Taxation of wealth and wealth transfers*, in J. A. Mirrlees et al. (ed), *Dimensions of tax design*, Oxford University Press, 737-814 en B. Jacobs, 2013, *From optimal tax theory to applied tax policy*, *Finanz Archiv*, 69(3), 338 – 389.

kapitaalkomen is efficiënt vergeleken met een relatief hoge belasting op arbeidsinkomen, omdat de eerste belasting arbeidsaanbod en scholing stimuleert en het voordeel vermindert van belastingconstructies, waarbij zo veel mogelijk inkomen als kapitaalkomen gelabeld wordt.¹¹ Ook vanuit draagkracht zijn er argumenten om vermogenswinsten te belasten. Meer vermogenden sparen meer en beleggen een groter gedeelte in beter renderende, maar risicovolle vermogensbestanddelen, zoals aandelen, obligaties en onroerend goed (zie figuur 1.6 rechts). Over de periode 1990 tot 2012 is het gemiddelde jaarlijkse rendement op aandelen 5,7%, op obligaties 4,9%, op woningen 4,4% en op spaarrekeningen 3,3%.¹² Daarmee ligt het rendement op een spaarrekening over deze periode onder het forfaitaire rendement vanwege de lage rente in het laatste deel van de periode. Dit neemt niet weg dat over deze lange periode een rendement van 4% op zichzelf haalbaar is; deze langjarige rendementen leiden, gegeven de samenstelling van het vermogen, tot een gemiddeld rendement van 3,7% voor de onderste helft van de vermogensverdeling en loopt op tot 4,6% voor de top 1%. Daarmee is een forfaitaire vermogensrendementsheffing in feite regressief voor huishoudens boven het heffingsvrije vermogen. Daarnaast wordt beargumenteerd dat huishoudens met hogere inkomens en vermogens ook hogere rendementen halen binnen de verschillende vermogenscategorieën.¹³ Beide constatering kunnen aanleiding zijn voor meer progressie.

Vanuit het draagkrachtprincipe zou een belasting op het daadwerkelijke rendement dan de voorkeur verdienen boven een forfaitair rendement. Doordat de rendementen volatieler zijn dan het vermogen, fluctueren de belastingbasis en de opbrengst dus ook meer dan bij een forfaitair rendement. Daarmee is er ook meer automatische stabilisatie, gegeven de samenhang tussen conjunctuur en de waarde van financiële titels en onroerend goed.¹⁴

Vanwege de digitalisering en de informatievoorziening van banken en verzekeraars aan de Belastingdienst lijkt het argument van administratieve eenvoud van een forfaitaire heffing aan belang in te boeten, hoewel dat niet voor alle typen vermogenswinsten in gelijke mate geldt. De gegevens over vermogenssamenstelling zijn ook al voor de forfaitaire rendementsheffing noodzakelijk. Voor een heffing op daadwerkelijke rendementen moeten daarnaast ook onttrekkingen en stortingen gedurende het jaar worden bijgehouden voor financiële vermogenstitels, onroerende zaken (onder meer tweede huis) en sommige roerende zaken.¹⁵

¹¹ Zie ondermeer Gordon, R. en W. Kopczuk, 2014, The choice of the personal income tax base, *Journal of Public Economics*, 118, 97-110; Jacobs, B. en L. Bovenberg, 2010, Human capital and optimal positive taxation of capital income, *International Tax and Public Finance*, 17, 451-478 en De Mooij, R. en G. Nicodème, 2008, Corporate Tax Policy and incorporation in the EU, *International Tax and Public Finance*, 15, 478-498.

¹² Zie Floor, E., S. Groot en A. Lejour, 2015, Het financieel vermogen in box-3: verdeling en belasting, CPB Achtergronddocument ([link](#)). De keuze van de periode is bepalend voor de hoogte van de rendementen. De periode 1980-2012 geeft bijvoorbeeld veel hogere nominale rendementen op aandelen en lagere op onroerend goed.

¹³ Diamond, P. A., and Spinnewijn, J., 2011, Capital income taxes with heterogeneous discount rates, *American Economic Journal: Policy*, 3, 52-76. Piketty, T., 2014, *Kapitaal in de 21ste eeuw*, Bezige Bij.

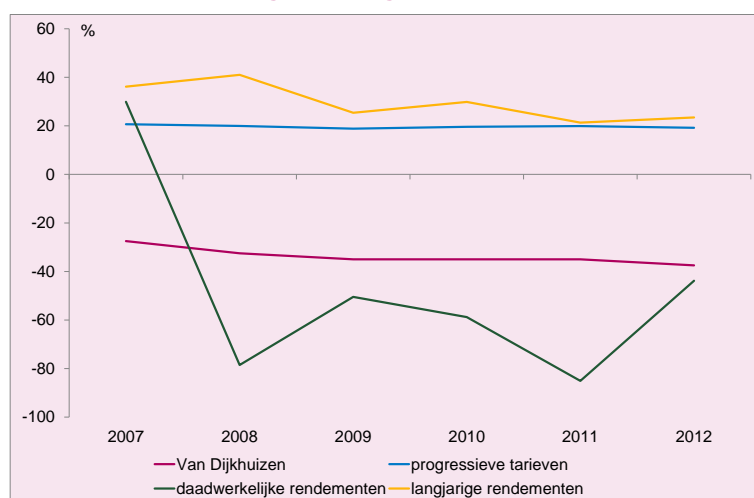
¹⁴ Cnossen, S. en L. Bovenberg, 2001, Fundamental tax reform in the Netherlands, *International Tax and Public Finance*, 7, 471-484. Bij een hoog rendement deelt de overheid in de winst vanwege hogere belastingopbrengsten, maar deelt ze ook het verlies met de belegger bij een negatief rendement.

¹⁵ SER, 1998, Naar een robuust belastingstelsel ([link](#)) beargumenteerde al dat de administratieve complexiteit van een belasting op het daadwerkelijke rendement nauwelijks groter is dan die van de vermogensrendementsheffing.

De keuze van het belastingtarief is een afweging tussen efficiëntie en herverdeling, waarbij ook de praktische uitvoerbaarheid van belang is. Een veel lager tarief dan dat op het arbeidsinkomen is niet aantrekkelijk vanwege de mogelijkheden van vooral zelfstandigen en ondernemers om hun arbeids- en kapitaalinkomen te bepalen. Ook een hoog tarief kan tot gedragsreacties leiden. Er is weinig empirie, maar in een recent paper schat Seim¹⁶ een elasticiteit voor de belastingen op financieel vermogen in Zweden tussen 0,1 en 0,3; een 1% hogere belasting leidt tot 0,7% tot 0,9% extra belastinginkomsten.

Mogelijke wijzigingen van de vermogensrendementsheffing of het forfaitair rendement leiden tot andere belastingopbrengsten. De (ex-ante) effecten hiervan worden voor verschillende beleidsvarianten weergegeven in figuur 1.7. Het gaat om (1) een progressieve heffing met een tarief van 50% in plaats van 30% op vermogens vanaf 500.000 euro op het forfaitaire rendement van 4%; (2) een forfaitair rendement gekoppeld aan de spaarrente van de laatste vijf jaren, zoals in het voorstel van de Commissie Van Dijkhuizen; (3) een heffing op basis van het daadwerkelijke rendement met een tarief van 30% en onbeperkte verliescompensatie (vanaf 2003); en (4) een forfaitair rendement per vermogenscomponent, gebaseerd op de langjarige rendementen tussen 1990 en 2012.¹⁷ In alle varianten blijft de heffingsvrije grens op ongeveer 21.000 euro staan.

Figuur 1.7 Ex-ante box-3-belastinginkomsten ten opzichte van huidige opbrengst

Bron: Eigen berekeningen op basis van CBS-microdata.

¹⁶ Seim, D., 2014, Behavioral responses to an annual wealth tax: evidence from Sweden, ([link](#)).

¹⁷ Daarbij moet worden aangetekend dat met de huidige beschikbare data het rendement op vermogenscomponenten anders dan spaartegoeden niet nauwkeurig benaderd kan worden, zie verwijzing voetnoot 11.

Een progressief tarief op het forfaitair rendement vanaf 500.000 euro levert ongeveer 20% extra inkomsten op.¹⁸ Dat is veel minder dan de procentuele stijging van het tarief omdat de vele vermogens onder de 500.000 euro worden ontzien. De opbrengst blijft stabiel over de jaren. Dat geldt niet voor een forfaitair rendement gekoppeld aan de spaarrente, zoals voorgesteld door de Commissie Van Dijkhuizen. Naarmate de rente lager wordt, komt de opbrengst lager uit, tot 37% in 2012.

Bij een heffing van 30% op het daadwerkelijke rendement blijven de opbrengsten tussen 2008 en 2012 ook achter bij de huidige opbrengst, omdat het daadwerkelijke rendement dan ongeveer 2% bedraagt. Dat wordt veroorzaakt door de lagere rente en de lagere koersen. De aandelenportefeuille veroorzaakt ook de grote volatiliteit van de belastinginkomsten in deze variant. Vanwege de forse dalingen op de aandelenmarkten in 2008 en 2011 zijn de inkomsten in die jaren ongeveer 80% lager dan in het huidige stelsel. Omdat huishoudens de vermogensverliezen kunnen compenseren met de winsten in andere jaren, worden de verschillen in opbrengsten tussen de jaren nog enigszins gedempt.

De gemiddelde rendementen sinds 2008 lijken vanuit een langetermijnperspectief erg laag te zijn. Gebruiken we de langjarige gemiddelden tussen 1990 en 2012 als forfaitaire rendementen op de verschillende vermogensbestanddelen, dan stijgen de belastinginkomsten met ongeveer 20%. De precieze jaarlijkse toename schommelt vanwege de jaarlijkse andere samenstelling van het vermogen. Deze schommeling zegt niets over de jaarlijkse volatiliteit van rendementen. Bij de berekening van de opbrengsten is geen rekening gehouden met ontwijking naar het buitenland of andere belastingbases, zoals de vennootschapsbelasting en box 2, of het eigen huis in box 1.

De varianten laten zien dat de box-3-opbrengst volatieler wordt met een belasting op feitelijke rendementen, meer in overeenstemming met het draagkrachtprincipe. De opbrengst beweegt namelijk mee met de spaarrente en vooral de aandelenkoersen. Dit is positief vanuit het oogpunt van automatische stabilisatie, maar ingewikkeld voor budgettaire sturing. Een verbreding van de grondslag kan wellicht de opbrengst helpen stabiliseren. Bij feitelijke rendement is de uitvoering ook complexer. Minder regressie in de belasting op rendement op vermogen kan ook langs een andere weg worden bereikt. Een variant met forfaitaire rendementen per vermogensbestanddeel op basis van langjarige gemiddelden laat zien dat op de lange termijn belastinginkomsten niet lager of volatieler zijn dan bij een belasting op het jaarlijkse rendement. Ook een progressief tarief op het forfaitair rendement voor grotere vermogens kan aan zo'n wens tegemoet komen. Bij eventuele aanpassingen van box 3 is het belangrijk om het evenwicht tussen verschillende belastingen in de gaten te houden om belastingarbitrage te beperken.

¹⁸ Bij een forfaitair rendement van 3,3% zou deze variant nagenoeg ex ante budget neutraal zijn.

2 De economie in 2015-2016

De wereldeconomie groeit gestaag door. De groei van het mondiale bbp trekt aan van 3,2% in 2014 tot 3,4% in 2015 en 3,6% in 2016. Dit groeipad is in lijn met het scenario *Moderate recovery* uit de CPB-studie *Roads to recovery*. De wereldeconomie ondervindt de komende tijd een positieve impuls van de recente daling van de olieprijs. De economie van het eurogebied profiteert niet alleen van de olieprijsdaling, maar ook van de depreciatie van de euro die sinds een jaar gaande is.

De Nederlandse economie groeit in 2015 met 1,7% en in 2016 met 1,8%. Deze groei wordt grotendeels gedragen door de uitvoer, maar ook de binnenlandse bestedingen leveren een positieve bijdrage. Deze worden gestimuleerd door de lage inflatie als gevolg van de lage olie- en grondstofprijzen. De arbeidsmarkt trekt voorzichtig aan. Werkgelegenheid en arbeidsaanbod groeien beide, waardoor de werkloosheid licht daalt naar 7,0% in 2016.

2.1 De internationale economie

Gestage groei houdt aan in wereld vol onrust

Ondanks groeiende geopolitieke spanningen en soms opflakkerende maatschappelijke onrust gaat het herstel van de wereldwijde economische crisis van zeven jaar geleden gestaag voort. Twee grote landen gaan duidelijk aan de leiding. In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk groeien de productie en de werkgelegenheid krachtig. De meeste overige geavanceerde economieën, met name de Japanse economie en die in Europa, volgen op ruime afstand. In deze groep is de economische groei beduidend lager. In Europa blijft de werkloosheid hoog. Bedrijven en huishoudens kampen nog altijd met hoge schulden en staan afwachtend tegenover de toekomst. De bestedingen zijn daardoor zwak. De opkomende economieën groeien in hun geheel nog altijd sneller dan de geavanceerde economieën, maar sinds de crisis is het tempoverschil aanmerkelijk kleiner geworden als gevolg van een groeivertraging in de opkomende landen.

Het economisch beeld voor 2015 en 2016 is er een van gematigd herstel in lijn met het scenario *Moderate recovery* uit de CPB-studie *Roads to recovery*.¹⁹ De wereldeconomie ondervindt de komende tijd een positieve impuls van de recente, aanzienlijke (voornamelijk aanbodgedreven) daling van de olieprijs en van een al langer aanhoudende, gestage daling van de grondstoffenprijzen. Daartegenover staat de negatieve invloed van een verzwakking van de investeringsvraag in zowel geavanceerde als opkomende economieën, als gevolg van een neerwaartse aanpassing van de verwachtingen van de economische groei op middellange termijn.²⁰ Duidelijk is dat een daling van de prijs van grond- en brandstoffen tegengestelde effecten heeft op economieën die deze goederen invoeren, en op economieën die deze goederen uitvoeren. Vooral als gevolg van het uitzonderlijk ruime monetaire beleid dat de afgelopen jaren in geavanceerde economieën in praktijk is gebracht, bevinden marktrentes zich wereldwijd op recordlaagte. In tegenstelling tot hetgeen onder meer normale omstandigheden te verwachten valt, is de positieve impuls die dit geeft aan de reële economie, tot nu toe weinig zichtbaar. De volumeconjunctuur van het eurogebied profiteert niet alleen van de olieprijsdaling, maar ook van de depreciatie van de euro die sinds een jaar gaande is.

Het bbp-volume in het eurogebied heeft in 2014 voor het eerst sinds 2011 positieve groei vertoond, ter grootte van 0,9%.²¹ Vanaf het tweede kwartaal van het jaar is de groei licht stijgende, vooral gedragen door aantrekkende productie in Duitsland en Spanje. De werkloosheid blijft hoog: 11,2% in januari, slechts weinig lager dan een jaar eerder (11,8% in januari 2014). In Spanje en Griekenland is het werkloosheidspercentage ruim twee keer zo hoog, terwijl de jeugdwerkloosheid in beide landen de 50% overschrijdt. De laatst beschikbare *Composite Leading Indicator* van de OESO voor het eurogebied wijst op een positieve verandering in het groeimomentum van de economie, met name in Duitsland. Ook

¹⁹ CPB, juni 2014, [link](#). Technische ramingen (ramingen van olieprijs, wisselkoersen, en rentes) zijn gebaseerd op cijfers tot eind januari. Zie kader 'Nieuwe concepten en methoden'.

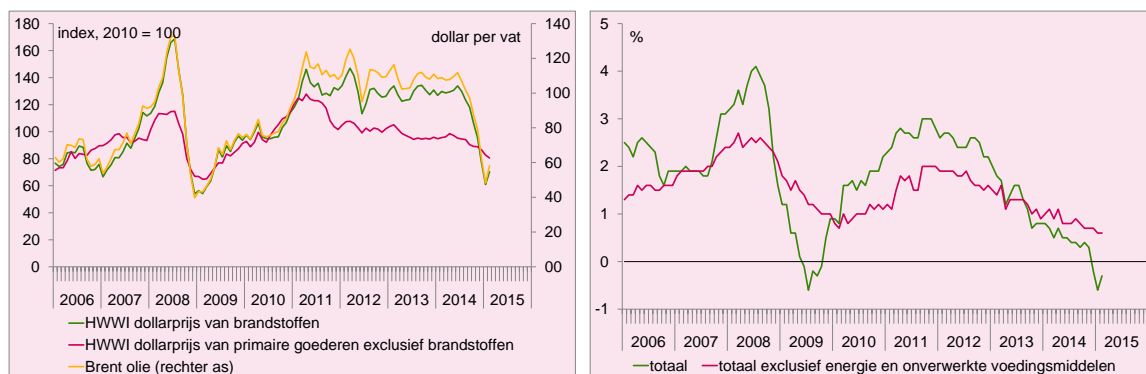
²⁰ Zie onder meer *Investment in the Euro Area: why has it been so weak?*, IMF Working Paper, februari 2015, [link](#).

²¹ Voorlopige schatting van Eurostat d.d. 13 februari 2015.

is er verbetering in de vooruitzichten voor Italië en Frankrijk.²² De voorlopige *Purchasing Managers' Index* voor februari van 53,5, de hoogste waarde in zeven maanden na een derde maandelijkse stijging op rij, wijst dezelfde kant uit.

Naar verwachting zal de wereldeconomie in 2015 en 2016 met respectievelijk 3,4% en 3,6% groeien. De bbp-groei in het eurogebied in 2015 wordt geraamd op 1,4% en in 2016 op 1,8%. De prognoses van de wereldhandelsgroei in 2015 en 2016 zijn respectievelijk 4,9% en 5,4%.²³

Figuur 2.1 Wereldhandelsprijzen van goederen dalen (links) en inflatie in eurogebied loopt terug (rechts)

HWWI: Hamburg Institute of International Economics; Consumentenprijsstijging: headline hicp, procentuele verandering op een jaar eerder, tien geselecteerde eurolanden.

De inflatie in het eurogebied is eind 2014 tot onder de nul gedaald (figuur 2.1 rechts). Dat is niet uitsluitend het gevolg van de daling van de energieprijzen. Ook de kerninflatie is sinds medio 2012 dalende, ofschoon de afname in 2014 kleiner was dan het jaar daarvoor.²⁴ De daling van de energieprijzen is op zichzelf geen reden tot zorg, integendeel; de prijsdaling geeft een impuls aan de bestedingen. De afnemende kerninflatie houdt echter verband met interne, structurele omstandigheden, namelijk aanhoudende zwakte van de macro-economische vraag met als gevolg onderbenutting van het productiepotentieel. Aanhoudend lage inflatie kan de economie op uiteenlopende manieren schaden. In het eurogebied compliceert lage inflatie het aanpassingsproces dat nodig is om onevenwichtigheden in en tussen landen weg te nemen. Algemene prijsdaling is om nog een reden onwenselijk. Deflatie verzwaart de reële financiële lasten van debiteuren. Dat kan leiden tot een (verdere) afname van de macro-economische vraag. In het ergste geval kunnen debiteuren niet langer aan hun verplichtingen voldoen.²⁵ Dat de kerninflatie in het eurogebied al enige jaren dalende is, vormt overigens een opvallend verschil met de situatie in de Verenigde Staten. Terwijl de

²² OESO, 9 maart 2015, [link](#).

²³ Ten opzichte van de decemberraming is de prognose van de groei van het mondiale bbp licht verlaagd. Projecties van de groei in afzonderlijke geavanceerde economieën zijn slechts in geringe mate herzien. De prognose van de groei van de relevante wereldgoederenhandel is nagenoeg ongewijzigd.

²⁴ De voorlopige cijfers voor februari 2015 zijn: -0,3% (headline hicp inflatie ten opzichte van een jaar eerder) en 0,6% (kerninflatie; headline hicp exclusief energie en onverwerkte voedingsmiddelen). Bron: Eurostat, 2 maart 2015.

²⁵ Zie het kader 'Inflatie, desinflatie, deflatie' in het *CEP 2014* (pagina 30), [link](#).

totale inflatie daar inmiddels ook negatief is, is de kerninflatie tamelijk stabiel en ligt deze nog ruim boven nul.²⁶

De olieprijsdaling – met meer dan de helft sinds een piek in juni 2014 – en de depreciatie van de euro – de dollarwaarde van de euro is sinds een piek in maart 2014 20% gedaald (stand 5 maart) – leiden tot de nodige beweging in het prijzenbeeld. In de eerste plaats zijn de prognoses van de olieprijs en van de eurokoers aanzienlijk verlaagd. Voorts zal de invoerprijs van energie in 2015 met 32,3% dalen. Voor 2016 wordt een stijging van 13,2% geraamd. De invoerprijs exclusief energie stijgt in 2015 2,0% en in 2016 1,4%. De concurrentenprijs (in euro's) stijgt in 2015 8,2% en in 2016 1,5%. De omvangrijke verzwakking van de euro leidt dit jaar tot een groot verschil tussen de projectie van de concurrentenprijs en de projecties van in- en uitvoerprijzen. Hierop wordt ingegaan in het kader 'Waarom blijft de stijging van onze in- en uitvoerprijzen zo sterk achter bij de toename van de concurrentenprijs?'.²⁷

Zolang de olieprijsdaling aanhoudt, draagt zij direct en indirect (via zogeheten tweederonde-effecten) bij aan het verder teruglopen van de prijsstijging van goederen en diensten in ruime zin. Het beeld van inflatie in het eurogebied is dat de traagheid van de afgelopen maanden in 2015 aanhoudt en dat in 2016 licht herstel zal optreden. De ramingen van de consumentenprijsstijging in het eurogebied in 2015 zijn gaandeweg steeds verder verlaagd. Volgens de winterraming van de Europese Commissie zullen de consumentenprijzen in 2015 met 0,1% dalen en in 2016 met 1,3% stijgen.²⁸ De Consensus Forecast (9 februari 2015) geeft respectievelijk -0,1% en 1,1%. Dat volgens de projecties de inflatie in 2016 oploopt, wordt ondersteund door het feit dat de ECB onlangs een ingrijpend maatregelenpakket ter stimulering van de inflatie heeft afgekondigd. De ECB zelf raamt de inflatie in 2015 op 0,0% en 1,5% in 2016.²⁹

De afname van de totale hoeveelheid uitstaand krediet aan niet-financiële bedrijven en huishoudens in het eurogebied lijkt tot staan te komen en recente cijfers geven aan dat een opleving van de kredietverlening ophanden is.³⁰ In het laatste kwartaal van 2014 zijn de kredietvoorwaarden verder verzacht, al zijn deze vanuit historisch perspectief nog steeds betrekkelijk streng. Ook de vraag naar krediet is stijgende. Dat geldt zowel voor bedrijfsleningen als voor consumentenkrediet. Banken verwachten dat deze ontwikkeling zich in het eerste kwartaal van 2015 zal voortzetten.³¹

²⁶ In januari waren de consumentenprijzen in de Verenigde Staten 0,1% lager dan een jaar eerder. De kerninflatie was 1,6% ten opzichte van een jaar eerder. Bron: US Bureau of Labor Statistics, persbericht 26 februari 2015.

²⁷ In de internationale prognoses zijn diverse methodologische en conceptuele wijzigingen doorgevoerd. Deze betreffen onder meer het relevante wereldhandelsvolume en de concurrentenprijzen. De veranderingen worden toegelicht in het kader 'Nieuwe concepten en methoden'.

²⁸ Europese Commissie, 5 februari 2015, [link](#).

²⁹ Raming d.d. 5 maart 2015, [link](#).

³⁰ ECB Statistics Bulletin en ECB-persbericht 26 februari 2015, [link](#). Aangepast voor 'verkopen en securitisatie' is de kredietverlening aan de private sector groeiende; het niet aangepaste groeicijfer is nog negatief, maar de afname wordt gestaag kleiner en was in januari nog slechts 0,1% ten opzichte van twaalf maanden eerder.

³¹ ECB The euro area lending survey, januari 2015, [link](#).

ECB grijpt in en EC expliciteert Groei- en Stabiliteitspact

Gestaag dalende inflatie, dalende inflatieverwachtingen en een aanhoudend zwakke conjunctuur in het eurogebied – in weerwil van uitzonderlijk ruim monetair beleid langs meer conventionele lijnen – vormen de achtergrond van de recente, breed verwachte aankondiging door de ECB van een programma van kwantitatieve verruiming. De bekendmaking op 22 januari kwam een week nadat de Advocaat-Generaal van het Europese Hof van Justitie in zijn opinie over het programma van *outright monetary transactions* – een nooit in praktijk gebracht programma van aankopen van staatsobligaties door de ECB – gesteld had dat dit programma niet in strijd is met Europese verdragen.³² Het nu aangekondigde beleidspakket beoogt ruim 1100 miljard euro te injecteren in financiële markten door de aankoop van vermogenstitels. Vanaf maart 2015 tot op zijn minst eind september 2016 zal de ECB maandelijks voor een bedrag van 60 miljard euro publieke en private titels kopen. De aankopen gaan langer door indien een stijging van de inflatie in de richting van de officiële doelstelling tegen die tijd nog niet in zicht is. Het programma omvat de reeds eerder in gang gezette aankoop van *asset-backed securities* en pandbrieven. Daarnaast gaat de ECB vanaf maart ook op grote schaal overheidsobligaties van eurolanden alsmede schuld van onder meer de European Investment Bank en het European Stability Mechanism opkopen. Het balanstotaal van de ECB zal als gevolg van de aankopen groeien tot zo'n 3000 miljard euro.

Over de wenselijkheid en de effectiviteit van kwantitatieve verruiming zijn de meningen verdeeld, ook binnen het bestuur van de ECB. De negatieve inflatie is mede te wijten aan de daling van de energieprijzen en dit effect verdwijnt na een jaar uit de inflatiecijfers. Bovendien heeft de daling van de energieprijzen een opwaarts effect op de economische groei, waardoor de deflatoire druk van onderbezetting van productiemiddelen afneemt. De loondalingen in sommige lidstaten waren afgelopen jaren soms substantieel, maar gezien de recente toename van de loonstijgingen in de Duitse industrie lijkt het gevaar op langdurige deflatie in het eurogebied gering. Het kader 'Brenkt kwantitatieve verruiming het eurogebied op gang?' in hoofdstuk 1 laat zien dat het aankoopprogramma van de ECB een bescheiden positief effect zal hebben op de inflatie en de groei in het eurogebied.

Hoewel de overheden van eurolanden momenteel extreem goedkoop kunnen lenen, zijn de meeste slecht gepositioneerd om door middel van begrotingsmaatregelen de zwakke macrovraag te versterken. Overheden die de ruimte wél hebben, lijken weinig bereid. Mede daarom wil de Europese Commissie investeringen, in onder meer telecommunicatienetwerken en energievoorziening, stimuleren door middelen te verenigen in een investeringsfonds. In december is de oprichting van dit European Fund for Strategic Investments goedgekeurd door de Europese Raad; het moet in juni operationeel zijn. Het doel is om in de jaren 2015-2017 publieke en private investeringen ten bedrage van in totaal 315 miljard te genereren.

Een ander initiatief van de Europese Commissie ter stimulering van de bestedingen is een flexibeler interpretatie van de begrotingsregels van het Groei- en Stabiliteitspact. Een van de

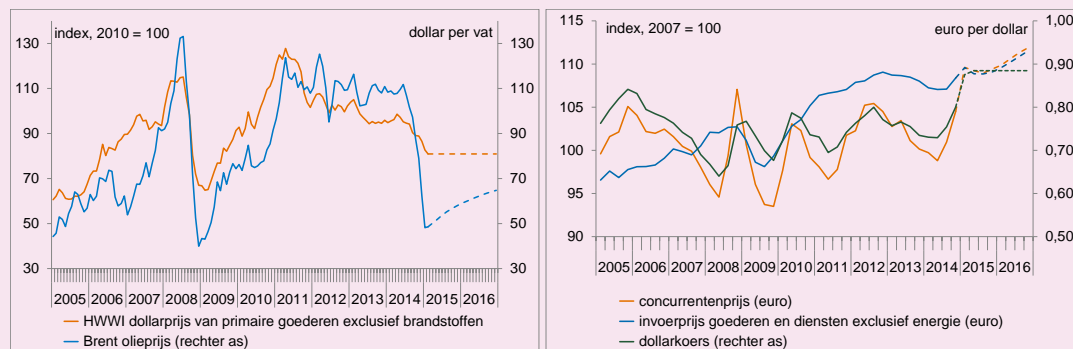
³² De uitspraak van het Hof volgt naar verwachting komende zomer.

Waarom blijft de stijging van onze in- en uitvoerprijzen achter bij de toename van de concurrentenprijzen?

De geraamde stijging van onze invoerprijs exclusief energie in 2015 is 2,0%. De uitvoerprijzen van onze concurrenten op uitvoermarkten (de 'concurrentenprijzen'; in euro's) stijgen aanzienlijk sneller, 8,2%. In dit kader geven we enkele redenen voor dit grote verschil.

De recente daling van de prijzen van olie en grondstoffen (zie figuur links) maakt de productie van goederen en diensten goedkoper. De olieprijs in eigen valuta is bij alle importeurs gedaald (zeker in de Verenigde Staten); voor grondstoffen geldt dat ook vrij algemeen, afhankelijk van wisselkoersbewegingen tegen de dollar. Doordat productiekosten dalen, dalen dit jaar ook de handelsprijzen van goederen en diensten exclusief energie in dollars. Dat de voor Nederland relevante handelsprijzen (de invoerprijs en de concurrentenprijzen; in euro's) stijgen, is het gevolg van de depreciatie van de euro, in 2015 geraamd op 15%.

Ondanks prijsval van grondstoffen en olie (links) geeft dalende euro positieve impuls aan de prijs van invoer exclusief energie en de concurrentenprijzen (rechts)

Bron: Brent-olieprijs: Datastream; Grondstoffenprijs: Hamburg Institute of International Economics (HWWI); Dollarkoers: ECB; Concurrenten- en invoerprijs: NiGEM, bewerking CPB.

De concurrentenprijzen blijkt veel sterker gecorreleerd met de dollarkoers dan de Nederlandse invoerprijzen (zie figuur rechts). Onze concurrenten passen hun prijzen op onze uitvoermarkten nauwelijks aan wisselkoersfluctuaties aan. Onze invoer komt voor een betrekkelijk groot deel uit andere eurolanden, hetgeen het effect van de depreciatie van de euro op de invoerprijs beperkt. Daar komt bij dat bedrijven die uitvoeren naar het eurogebied, in hun prijszetting kennelijk wél rekening houden met wisselkoersschommelingen in de zin dat zij hun europrijzen daaraan niet volledig aanpassen. Bij appreciatie van de euro verlagen zij hun uitvoerprijs naar het eurogebied niet evenredig en bij depreciatie verhogen zij hem niet navenant. Mogelijk is margebehoud voor exporteurs naar de eurozone belangrijk bij een sterkere euro en behoud van marktaandeel bij een zwakkere euro.

De forse stijging van de concurrentenprijzen dit jaar wordt niet gevolgd door Nederlandse exporteurs: de Nederlandse uitvoerprijs volgt grotendeels de invoerprijsontwikkeling en staat dus tamelijk los van de concurrentenprijzen (zie paragraaf 2.2.4). Dit komt mede doordat de concurrentenprijzen een macro-indicator is, die niet laat zien welke concurrenten met welk uitvoerpakket verantwoordelijk zijn voor de prijsmutatie. Zo komt de stijging van de concurrentenprijzen met ruim 8% dit jaar voor meer dan de helft voor rekening van concurrenten uit opkomende economieën. De productsamenstelling van de uitvoer van opkomende economieën komt veel minder overeen met die van het Nederlandse uitvoerpakket dan die van geavanceerde economieën. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de correlatie tussen de productsamenstelling van de Nederlandse uitvoer aan de ene kant en het uitvoerpakket van concurrerende landen naar onze uitvoermarkten aan de andere kant (a). Gemiddeld over de periode 2005-2011 is deze correlatiecoëfficiënt zo'n 70%, wanneer we Nederland vergelijken met andere geavanceerde economieën (voor de eurolanden 75%). In een vergelijking met opkomende economieën is de correlatiecoëfficiënt slechts 40% (China: 30%). De uitvoermarkten van opkomende economieën komen dus niet erg overeen met de deelmarkten waarop vooral Nederlandse bedrijven actief zijn. Opkomende landen voeren bijvoorbeeld textiel uit, of *back-office ICT support*. Op deze deelmarkten hebben Nederlandse exporteurs historisch gezien geen positie; zij hebben dus ook geen mogelijkheid om op deze markten de prijsstijging van concurrenten te volgen.

(a) Het betreft productaandelen van productgroepen exclusief grond- en brandstoffen; bron: WIOD ([link](#)), bewerking CPB.

elementen in de nieuwe richtlijn, bekendgemaakt op 13 januari onder de titel *Making the best use of the flexibility within the existing rules of the Stability and Growth pact*, is om meer rekening te houden met nationale conjuncturele omstandigheden.³³ In een toelichting zegt eurocommissaris Pierre Moscovici onder meer: *Fiscal responsibility is a necessary but not a sufficient condition for jobs and growth*.³⁴ Hoewel de Commissie benadrukt dat de regels niet veranderen, lijkt de prioritering toch enigszins te verschuiven.

Verenigde Staten groeien door en Japan worstelt; opkomende landen groeien langzamer

De terugval van de groei in de Verenigde Staten in het begin van 2014 is niet meer dan een onderbreking geweest in een patroon van krachtig herstel. Het werkloosheidspercentage is verder gedaald van 6,6% in januari 2014 tot 5,7% in januari 2015. De prognose van de bbp-groei in de Verenigde Staten is 3,3% in 2015 en 3,2% in 2016.

De Japanse economie is in de loop van het vorige jaar in een recessie beland. Daaraan is in het vierde kwartaal een eind gekomen, maar de groei in geheel 2014 is nagenoeg op nul uitgekomen. Ofschoon de recessie verband hield met een verhoging van de btw in april, is de effectiviteit van het zeer stimulerende monetaire beleid in Japan in het geding. De Bank of Japan heeft in oktober haar programma van kwantitatieve verruiming geïntensiveerd, maar erkent dat de inflatiedoelstelling niet vóór eind 2015 gerealiseerd zal worden. De ramingen van de bbp-groei in Japan zijn 0,6% in 2015 en 0,9% in 2016.

Tabel 2.1 Internationale kerngegevens

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	mutaties per jaar in %					
Volumes						
Bbp, wereld	4,1	3,2	3,2	3,2	3,4	3,6
Eurogebied	1,7	-0,4	-0,4	0,9	1,4	1,8
Verenigde Staten	1,6	2,3	2,2	2,4	3,3	3,2
Japan	-0,4	1,7	1,6	0,1	0,6	0,9
Azië, exclusief Japan	7,2	6,0	6,1	6,1	6,1	5,9
Wereldhandelsvolume goederen en diensten	6,3	2,7	2,9	3,0	4,9	5,4
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	5,6	1,3	2,5	2,4	4,3	4,9
Prijzen						
Consumentenprijs eurogebied (hicp)	2,7	2,5	1,3	0,4		
Consumentenprijs Verenigde Staten (cpi)	3,1	2,1	1,5	1,7		
Wereldhandelsprijs (euro's)						
Grondstoffen exclusief energie (hwwi)	12,8	-5,5	-8,4	-4,1	1,9	0,0
Energie (hwwi)	25,2	7,9	-4,6	-7,7	-34,4	16,5
Overig						
	niveaus					
Eurokoers (dollar per euro)	1,39	1,28	1,33	1,33	1,13	1,13
Ruwe-olieprijs (Brent, dollar per vat)	111,3	111,7	108,7	99,0	53,4	62,1
Lange rente Duitsland (%)	2,6	1,6	1,6	1,2	0,3	0,3

³³ Communiqué van de Europese Commissie d.d. 13 januari 2015, [link](#).

³⁴ Persbericht van de Europese Commissie d.d. 13 januari 2015, [link](#).

Het lage groeitempo in de meeste geavanceerde economieën en de zwakte van grond- en brandstoffenprijzen dragen eraan bij dat het groeitempo in opkomende landen momenteel betrekkelijk laag is. Daarnaast spelen problemen van structurele aard een rol. Structurele verandering in China, een grote importeur van grond- en brandstoffen, draagt via verschuivingen in de samenstelling van de binnenlandse vraag (van investeringen in bijvoorbeeld vastgoed naar consumptie) ook weer bij aan de langdurige zwakte van de prijzen van grond- en brandstoffen.³⁵

Blijft olie goedkoop?

De steile daling van de olieprijs in de tweede helft van 2014 is het gevolg van een samenspel van factoren.³⁶ De hoge vlucht van (schalie)olieproductie in de Verenigde Staten heeft het wereldwijde aanbod substantieel verruimd, terwijl productie-uitval ten gevolge van gewapende conflicten in olieproducerende landen beperkt is gebleven. De vraag naar olie groeit minder snel dan voorheen, met name vanuit de geavanceerde economieën en vanuit China. Ten laatste heeft de prijsdaling *niet* geleid tot een productieverlaging door de OPEC (de tot nu gebruikelijke reactie). Volgens veel commentatoren is het dieptepunt in de prijscyclus nu bereikt. Maar een snelle terugkeer naar het prijsniveau van de afgelopen jaren is onwaarschijnlijk, omdat in de hiervoor genoemde omstandigheden op korte termijn weinig verandering te verwachten valt. De projectie in dit *CEP* – de olieprijs stijgt van 53 dollar per vat dit jaar naar 62 dollar in 2016 – is in overeenstemming met dit beeld.³⁷

Onzekerheden

Het bij eerdere ramingen gesignaleerde geopolitieke risico is in de loop van 2014 eerder toedien afgenomen. Niettemin vormt de begin dit jaar opgeleefde crisissfeer rond Griekenland het grootste neerwaartse risico bij de huidige raming. Daar staan diverse, niet onbelangrijke opwaartse risico's tegenover.

Eind februari is het steunprogramma van EU, ECB, IMF en EFSF voor Griekenland (totale waarde: 244,6 miljard euro) na moeizame onderhandelingen met vier maanden verlengd. De Griekse overheid heeft dringend nieuwe leningen nodig, al was het maar om de verplichtingen die het oude programma met zich meebrengt, te herfinancieren. Kapitaalvlucht en toenemend gevaar van een bankrun vergroten de urgentie. Duidelijk is dat Griekenland nog niet in staat is om financieel op eigen benen te staan. Dat geldt zowel voor de overheid als voor het bankwezen. Het meest onmiddellijke risico is nu dat zich betalingsproblemen voordoen al voordat de lopende voortgangsmisatie is afgerond en een akkoord gesloten is (nu voorzien voor uiterlijk juni), of dat een akkoord geheel uitblijft. Als een dergelijk risico materialiseert, laat het vervolg zich moeilijk voorspellen, met als mogelijke ultieme stap een uittreden uit de Monetaire Unie. De *directe* economische gevolgen van een Griekse deconfiture voor de overige eurolanden lijken te overzien; het aandeel van de Griekse economie in het bbp van het eurogebied is 2%, de staatsschuld bedraagt nominaal

³⁵ Gesproken wordt wel van een *commodities super-cycle*, die rond 2000 zou zijn ingezet als gevolg van de hoge economische groei in China. Zie kader 'Is China's spending pattern shifting (away from commodities)?' in World Economic Outlook, IMF, april 2014, [link](#).

³⁶ Zie het essay *Understanding the plunge in oil prices: sources and implications* in Global Economic Prospects, Wereldbank, januari 2015, [link](#).

³⁷ De projectie wordt toegelicht in het kader 'Nieuwe concepten en methoden' aan het eind van paragraaf 2.1.

321 miljard euro. De mogelijke *indirecte* effecten - op financiële markten en andere eurolanden die sinds de crisis kwetsbaar zijn gebleken - vormen een aanzienlijk (groter) risico. De recente politieke ophef rond de verlenging van het steunprogramma ging niet gepaard met grote schokken in de rentes op staatsschuld van landen als Portugal en Italië, mogelijk als reflectie van de vooruitgang in deze landen en de institutionele vormgeving van de EU. Deze rente ontwikkelingen kunnen evenwel ook op een andere wijze worden geduid: vertrouwen dat een en ander uiteindelijk altijd wordt opgelost.

In de wereld zijn diverse gewapende conflicten gaande. Dat is slecht voor het economische klimaat; in veel gevallen is het gevaar van verdere escalatie aanzienlijk. De politieke en militaire spanningen in Oekraïne zijn in de loop van 2014 en in de eerste maanden van 2015 toegenomen. De Oekraïense economie heeft zwaar van het conflict te lijden. Dat de Russische economie een recessie tegemoet gaat, is mede het gevolg van de Russische bemoeienis met Oekraïne (die geleid heeft tot sancties van Westerse landen), ofschoon de daling van de olieprijs de belangrijkste oorzaak is. Op korte afstand van Europa wordt de chaos in brandhaard Libië groter en groter. Sinds vorig jaar zijn Westerse landen betrokken bij gevechtshandelingen in Irak en Syrië tegen Islamitische Staat.

De groei in China kan verder terugvallen ten gevolge van de overkreditering die de afgelopen jaren hoog is opgelopen, en ten gevolge van structurele aanpassing.

Het is denkbaar dat de herstelgroei in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk onverwacht versnelt, een opwaarts risico. Ook kan het positieve effect van het onlangs door de ECB in stelling gebrachte programma van kwantitatieve verruiming groter zijn dan voorzien. In samenhang daarmee kan de euro verder depreciëren dan verwacht. Aan de andere kant is het gevaar van deflatie nog niet geheel geweken. De aanhoudende combinatie van lage inflatie en lage groei in het eurogebied en een verlies aan vertrouwen blijft een neerwaarts risico.

Het wisselkoersrisico is echter tweezijdig: de depreciatie kan ook kleiner uitvallen dan voorzien. Voor de prognose van de olieprijs geldt hetzelfde. Het is mogelijk dat de olieprijs langer op het huidige lage niveau blijft dan voorzien, hetgeen een bestedingsimpuls in olie-importerende economieën tot gevolg zou hebben. Het omgekeerde kan echter ook gebeuren.

Nieuwe concepten en methoden

In de internationale prognoses zijn diverse methodologische en conceptuele wijzigingen doorgevoerd.

Definitiewijzigingen:

- De relevante wereldhandel is een gewogen gemiddelde van nationale invoervolumes wereldwijd. De invoervolumes zijn op nationale rekeningenbasis en omvatten goederen en diensten. De (lopende) gewichten zijn de aandelen van de desbetreffende landen in de Nederlandse uitvoer. Zij zijn berekend uit de World Input-Output Database (WIOD).^(a) Tot voor kort werd de relevante wereldhandel berekend uit goedereninvoer op basis van douanestatistieken, met vaste gewichten.
- De concurrentenprijs is een gewogen gemiddelde van nationale uitvoerprijzen. De prijzen zijn op nationale rekeningenbasis en betreffen non-commodities: goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen. De (lopende) concurrentengewichten zijn berekend uit de WIOD. Voorheen werd de concurrentenprijs berekend op basis van goederenuitvoerprijzen, met vaste gewichten.

Technische ramingen:

- De projectie van de euro-dollarcoers is het gemiddelde van de noteringen in de laatste werkweek voorafgaande aan de afsluitdatum. Tot nu toe werd een maandgemiddelde berekend.
- De projectie van de korte marktrente in het eurogebied is gebaseerd op de noteringen van rente-*futures*. De projectie is het gemiddelde van de percentages in de laatste werkweek voorafgaande aan de afsluitdatum. De projectie van de lange rente van Duitsland is het gemiddelde van de percentages in de laatste werkweek voorafgaande aan de afsluitdatum. In de raming van de korte rente is niets veranderd; de lange rente werd tot nu toe afgeleid uit de termijnstructuur.
- De Brent olieprijs is gebaseerd op de noteringen van olie-*futures*. De projectie is het gemiddelde van de noteringen in de laatste werkweek voorafgaande aan de afsluitdatum. Voorheen werd een maandgemiddelde van noteringen van de olieprijs zelf gebruikt.
- De projectie van de wereldhandelsprijzen van grondstoffen zijn gemiddelden van de noteringen in de laatste werkweek voorafgaande aan de afsluitdatum. Tot nu toe werd een maandgemiddelde berekend.
- De projectie van de gasbaten is mede gebaseerd op *futures* van de gasprijs. Op dit punt is niets veranderd.

Voor dit CEP zijn de noteringen van de laatste werkweek van januari 2015 gebruikt. De onderbouwing van de technische ramingen van de wisselcoers, korte en lange rente en de olieprijs is te vinden in het CPB achtergronddocument 'Beoordeling van technische veronderstellingen over wisselcoersen, olieprijsen en rentes'. Als gevolg van de hier genoemde wijzigingen wijken de in de bijlagen opgenomen cijferreeksen af van de reeksen in eerdere edities.

Voor het opstellen van de ramingen van de wereldeconomische ontwikkelingen is voor het eerst gebruik gemaakt van het NiGEM-model (National Institute Global Economic Model) van het National Institute of Economic and Social Research in Londen (NIESR).

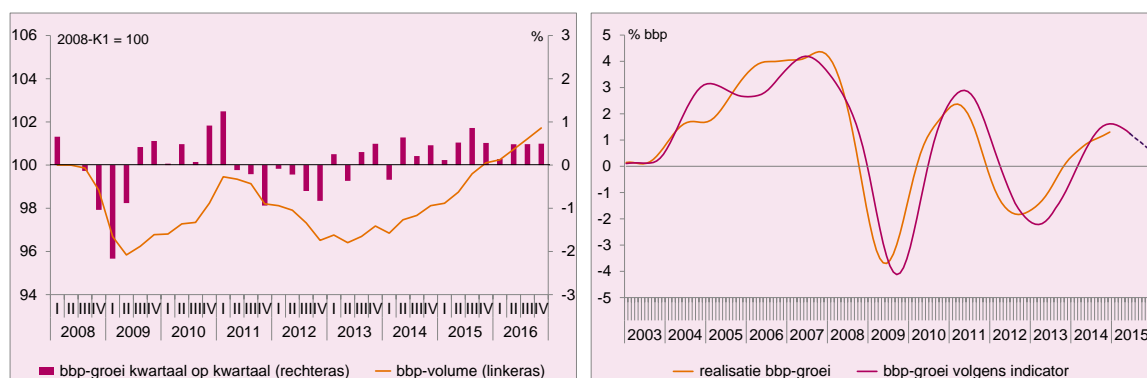
(a) Marcel P. Timmer (ed) (2012), The World Input-Output Database (WIOD): Contents, Sources and Methods, [link](#).

2.2 De Nederlandse economie

2.2.1 Economie groeit gestaag

De Nederlandse economie groeit dit en volgend jaar met respectievelijk 1,7% en 1,8%. Dit is geen uitbundig herstel, maar er is wel duidelijk sprake van groei. In de laatste twee kwartalen van 2013 was de kwartaal-op-kwartaal groei positief, in 2014 groeide de economie met 0,8%. Dit jaar zet de groei door, vooral door de lage prijsontwikkeling en een licht aantrekkende wereldhandelsgroei. Voor volgend jaar is geen verdere versnelling voorzien (zie figuur 2.2, links). De economie in het buitenland ontwikkelt zich nog voorzichtig en indicatoren zoals de CPB-conjunctuurindicator (figuur 2.2, rechts) wijzen op een afvlakkende groei. Opvallend is dat vrijwel alle onderdelen van deze indicator dezelfde kant op wijzen: zowel vertrouwensindicatoren als hardere indicatoren voorzien geen groeiversnelling. Tot slot remmen de bezuinigingen bij de overheid en de zorg en de dalende gasproductie de groei. Laatstgenoemde zorgt voor het grillige kwartaalpatroon van de bbp-groei in 2015 en 2016.

Figuur 2.2 Bbp-groei stabiel (links) en conjunctuurindicator voorziet geen groeiversnelling (rechts)

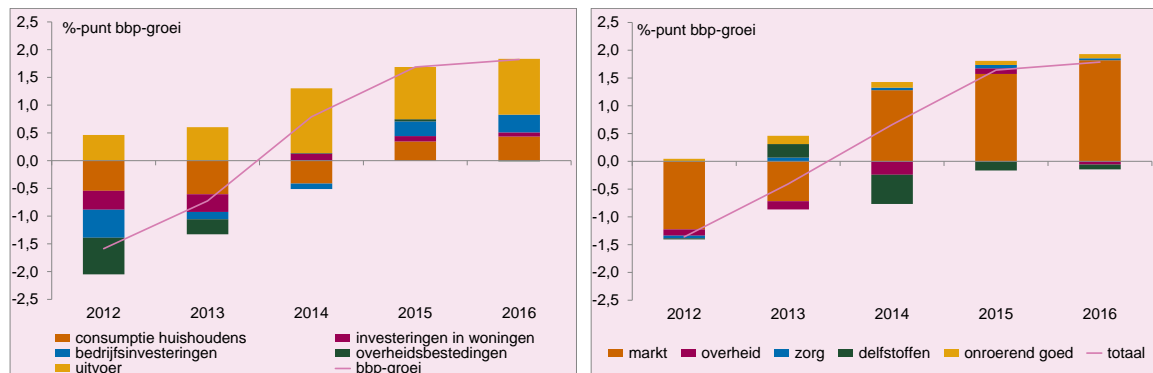

In vergelijking met de jaren 2010-2013 is er sprake van een normalisatie, zowel van de bbp-groei als van de onderdelen ervan. In 2015 en 2016 dragen alle bestedingscategorieën positief bij aan de groei, behalve de overheidsbestedingen (figuur 2.3 links) vanwege doorlopende tekortreducerende maatregelen uit het Regeerakkoord en aanvullend beleid daarop. De uitvoer wordt vooral gestimuleerd door de aantrekkende wereldhandel en draagt nog steeds het meeste bij aan de bbp-groei, maar niet meer dan in 2014.

De positieve bijdrage van de binnenlandse bestedingen aan de economische groei wordt deels gedreven door de lage inflatie. De invoerprijs van energie daalt fors, waardoor de productiekosten van bedrijven afnemen. Deze lagere kosten berekenen zij deels door in hun afzetprijzen, maar dit leidt niet tegelijkertijd tot lagere nominale lonen. Hierdoor stijgt het reële inkomen van huishoudens. Daarnaast geeft het bedrijven de financiële ruimte om meer personeel aan te nemen. Dit zorgt voor meer inkomen voor huishoudens en via deze weg voor nog meer consumptie. Tot slot neemt ook de winstgevendheid van bedrijven toe, resulterend in een dalende arbeidsinkomensquote. Dit stimuleert de bedrijfsinvesteringen. Hoewel de inflatie vooral in 2015 erg laag is, heeft bovenstaande ook gevolgen voor 2016, omdat huishoudens en bedrijven met enige vertraging reageren op de lage prijzen.

Er zit ook een keerzijde aan de lage inflatie: de reële schulden van huishoudens nemen niet of nauwelijks af en de reële rente is hoger. Dat kan de consumptie van huishoudens met schulden afremmen. Dit wordt versterkt doordat de nominale huizenprijzen minder snel toenemen, in lijn met een lagere ontwikkeling van het algemene prijsniveau. Hierdoor lost het ‘onderwaterprobleem’ van huishoudens minder snel op. Per saldo is het effect van de lage inflatie op de consumptie echter wel positief.

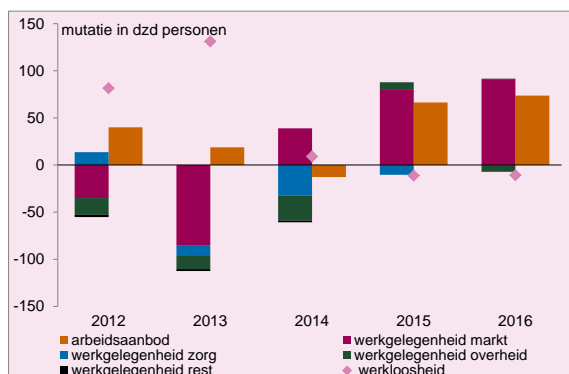
Figuur 2.3 Alle bestedingscategorieën dragen bij aan de bbp-groei in 2016 (links) (a); groei marktsector zet door (rechts)

(a) De bijdrage van de overheidsbestedingen aan de bbp-groei betreft alleen de directe bestedingseffecten van de uitgaven via consumptie en investeringen van de overheid. De effecten van andere overheidsuitgaven, waaronder inkomensoverdrachten en subsidies, kunnen een bijdrage aan de groei hebben via de bestedingen van huishoudens en bedrijven. Dit laatste geldt ook voor belastingen.

De economische groei in 2015 en 2016 wordt net als in 2014 geremd door een lagere gasproductie, maar wel in mindere mate (figuur 2.3, rechts). De gasproductie neemt cumulatief met ongeveer 9% af in die twee jaren, wat de bbp-groei met respectievelijk 0,2%-punt en 0,1%-punt verkleint. In de raming is rekening gehouden met een productie in 2015 van 39,4 miljard kubieke meter in Groningen. In het kader ‘Gasbaten minder afhankelijk van oliepijzen en meer van gasproductie’ worden kort de gevolgen van een verdere teruggang geschetst, zowel voor de economische groei als voor de overheidsfinanciën.

Figuur 2.4 Groei werkgelegenheid en arbeidsaanbod vrijwel gelijk

Omdat ook de productie bij de overheid en de zorg vanwege de beleidspakketten uit de afgelopen jaren nauwelijks groeit, is de marktsector verantwoordelijk voor vrijwel de volledige economische groei in beide jaren. In 2014 is deze sector al op stoom geraakt en deze groei zet door, zowel door de eerder genoemde groei van de uitvoer, als door de aantrekkende binnenlandse bestedingen.

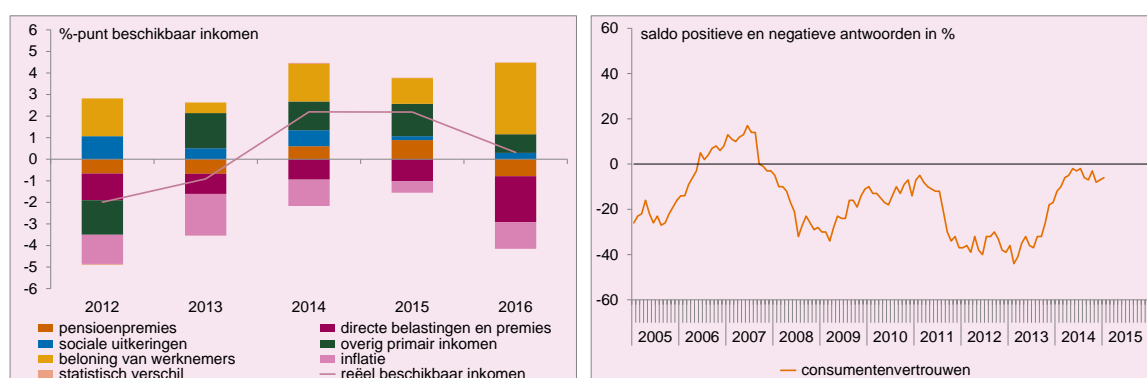
De werkloosheid daalt beperkt. Dit is in lijn met de bbp-groei. Deze beperkte daling betekent echter niet dat er sprake is van baanloze groei. De werkgelegenheid en het arbeidsaanbod nemen vrijwel evenveel toe (figuur 2.4). Het arbeidsaanbod neemt toe doordat het structurele arbeidsaanbod blijft stijgen, terwijl werkzoekenden zich in 2016 per saldo niet meer ontmoedigd van de arbeidsmarkt terugtrekken. Daar komt bij dat de werkgelegenheid bij de overheid en de zorg per saldo daalt. De werkgelegenheid in de marktsector neemt toe als gevolg van de productiegroei. De werkloosheid blijft per saldo langzaam dalen naar 7% van de beroepsbevolking in 2016.

In de raming voor de Nederlandse economie liggen ook diverse risico's besloten. De meeste daarvan vinden hun oorsprong in het buitenland en zijn beschreven in paragraaf 2.1. Omdat elke raming inherent onzeker is, worden in het kader 'Ramingsonzekerheid in kaart gebracht met fan charts' *fan charts* gepresenteerd rondom de raming van de belangrijkste macro-economische indicatoren.

2.2.2 Consumptie van huishoudens groeit door forse reële inkomensgroei

De consumptie van huishoudens krijgt in 2015 en 2016 een flinke duw in de rug van de lage inflatie, terwijl de loonstijging niet mee omlaag gaat. Toch blijft de consument voorzichtig. In 2014 leidden de kleine prijsstijgingen in combinatie met harder stijgende beschikbare inkomens al tot een forse reële inkomensgroei van 2,2% en in 2015 gebeurt dit nog eens. Dit leidt tot een consumptiegroei in 2015 en (door een vertraagde doorwerking) 2016 van respectievelijk 1,5% en 1,7%.

Figuur 2.5 Sterke inkomensgroei door lage inflatie en premies (links) (a); consumentenvertrouwen vlak na stijging in 2013 (rechts)

(a) In tegenstelling tot tabel 2.2 is de linkerfiguur gebaseerd op nominale bedragen, zodat een aparte correctie voor de inflatie (consumptieprijs) wordt gemaakt. De post 'beloning voor werknemers' betreft de loonkosten en is daarom moeilijk vergelijkbaar met de post 'arbeidsinkomen' in tabel 2.2, omdat de loon- en inkomstenheffing en werknemers- en werkgeverspremies er nog niet vanaf zijn gehaald. Dit gebeurt in de posten 'pensioenpremies' en 'directe belastingen en premies'.

Toch is het niet de verwachting dat de consumptiegroei sterk toeneemt: een deel van het extra inkomen wordt gebruikt voor het aflossen van schulden of het verhogen van de besparingen en het beschikbaar inkomen neemt in 2016 veel minder sterk toe. De spaarquote loopt daardoor op in 2015, en daalt in 2016.

De reële inkomensgroei in 2014 en 2015 is met 2,2% de hoogste sinds 2007. Dat is in 2015 voor een belangrijk deel het gevolg van de hoge reële inkomensstijging door de lage inflatie, maar ook de (tijdelijke) daling van de pensioenpremies (zie volgende pagina) en de beperkte stijging van de zorgpremies spelen mee (zie figuur 2.5, links). In 2016 is het beeld heel anders. De beloning van werknemers stijgt sterk, maar daar staat tegenover dat de pensioen- en zorgpremies stijgen en de inflatie hoger uitkomt dan in 2015. Het reëel beschikbaar inkomen stijgt daardoor slechts met 0,3%. De consumptiegroei in 2016 komt dan ook doordat huishoudens het extra inkomen in 2015 nog niet direct volledig aanwenden voor consumptie in dat jaar.

Tabel 2.2 **Inkomen, consumptie en besparingen, 2013-2016**

	2013	2013	2014	2015	2016
	waarde in mld euro		volumemutaties per jaar in %		
Consumptie					
Vaste lasten (a)	78	1,9	0,2	2,7	1,2
Overige consumptie	212	-2,8	0,1	1,1	1,9
Totale consumptie	290	-1,6	0,1	1,5	1,7
Reëel beschikbaar gezinsinkomen					
Arbeidsinkomen	158	-1,8	2,0	2,3	1,1
Uitkeringsinkomen	78	-2,4	1,7	-0,3	-2,1
Overig (b)	56	4,0	3,7	5,4	1,4
Totaal reëel beschikbaar inkomen	292	-0,9	2,2	2,2	0,3
			% beschikbaar gezinsinkomen (c)		
Besparingen					
Individueel	2	0,6	2,5	3,1	1,9
Collectief (d)	23	7,2	6,5	5,6	6,4

(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.
 (b) Rente- en dividendbaten, toegerekend inkomen uit eigen woning en niet-uitgekeerd beleggingsinkomen van levensverzekeringsmaatschappijen.
 (c) Inclusief collectieve besparingen.
 (d) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.

De ontwikkeling van het consumentenvertrouwen laat een minder positief beeld zien (figuur 2.5, rechts). Sinds het lage niveau in 2012 en 2013 is dit vertrouwen sterk gestegen, maar het herstel is halverwege 2014 gestopt. Het is zelfs weer iets gedaald om uit te komen rond het langjarig gemiddelde.³⁸ Deze stagnatie duidt op enige voorzichtigheid van huishoudens. Huiseigenaren met een hoge hypotheek hebben nog een reden om te aarzelen. De nominale huizenprijzen stijgen mee met de inflatie (zie paragraaf 2.2.3). Doordat deze laag is, komen huizen minder snel boven water. Het 'onderwaterprobleem' van huishoudens houdt daardoor langer aan. De 'bonus' van de lage inflatie wordt om deze reden deels gebruikt voor het aflossen van (hypotheek)schulden en het vergroten van besparingen. De individuele

³⁸ Het langjarig gemiddelde ligt voor de periode 1989-februari 2015 op -8. In februari 2015 was het niveau -7.

spaarquote bevindt zich in de ramingsjaren dan ook op een niveau dat sinds begin deze eeuw niet meer is voorgekomen.

Pensioenpremies in 2015 omlaag en in 2016 omhoog

De pensioenpremie als percentage van het brutoloon daalt in 2015 met 8,4% (1,3%-punt) en stijgt in 2016 met 4,5%. De daling in 2015 komt door de versobering van de fiscale aftrekbaarheid van pensioenpremies. Deze aftrekbaarheid wordt begrensd door het Witteveen kader, waarbinnen werknemers fiscaal gefaciliteerd pensioen kunnen opbouwen. De maximale jaarlijkse fiscaal gefaciliteerde pensioenopbouw daalt in 2015 van 2,15% naar 1,875%. Daarnaast is alleen premie voor pensioenopbouw over inkomen tot 100.000 euro aftrekbaar. Met ingang van dit jaar eindigde verder een aantal herstelplannen, waardoor enkele herstelopslagen op de premie vervielen. De premie stijgt in 2016 vanwege de strengere eisen in het nieuwe Financieel Toetsingskader (nFTK). Verder zijn de dekkingsgraden lager dan toen de premies voor 2015 werden vastgesteld, omdat de rente daarna verder daalde.

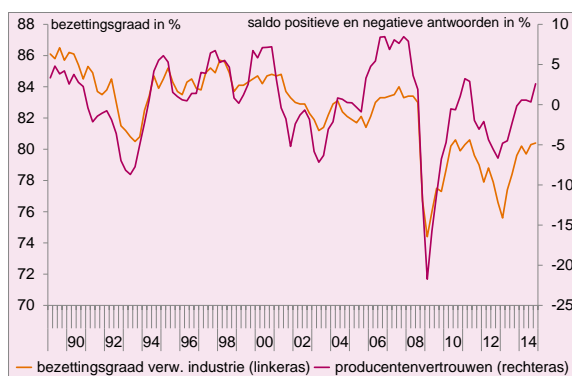
Bij veel pensioenfondsen is de dekkingsgraad te laag om de pensioenen te kunnen indexeren. Volgens het nFTK is enige indexatie mogelijk bij een dekkingsgraad boven 110%, een eis waaraan eind januari 2015 de pensioenfondsen van driekwart van de gepensioneerden niet voldoen. De gemiddelde indexatie bedraagt in 2015 0,07% en voor 2016 wordt 0,05% geraamd. De gevolgen van de lage indexatie voor het inkomen van gepensioneerden is overigens beperkt vanwege de lage inflatie.

2.2.3 Bedrijfsinvesteringen en woningmarkt

Bedrijfsinvesteringen trekken weer aan

Bedrijven profiteren van een aantrekkende vraag uit binnen- en buitenland, deels geholpen door de verbetering van de prijsconcurrentiepositie. Daarnaast hebben ze baat bij de dalende productiekosten. Weliswaar leidt de depreciatie van de euro tot hogere invoerkosten maar door de forse daling van de olieprijs komen de productiekosten per saldo toch lager uit. Producenten berekenen die lagere kosten niet volledig door in de afzetprijzen, met een toename van de winstmarge als gevolg. Dit uit zich in een stijging van de kapitaalinkomensquote.

Figuur 2.6 Bezettingsgraad en producentenvertrouwen stijgt al geruime tijd

De hogere winstmarge is een stimulans voor de investeringen die in 2015 met 5,3% toenemen en in 2016 met 5,8%. Daarbij neemt de productie van de industrie al geruime tijd toe. In het kielzog daarvan is ook de bezettingsgraad gestegen tot ruim 80% (figuur 2.6), wat wel nog steeds lager is dan het langjarig gemiddelde. Verder is het producentenvertrouwen de afgelopen twee jaar sterk verbeterd. Dit alles leidt ertoe dat ondernemers hun productiecapaciteit geleidelijk aan uitbreiden. De investeringsquote stijgt licht en komt in 2016 uit op 16,4%. Dat is ongeveer gelijk aan het gemiddelde van het afgelopen decennium.

Aan de dalende trend van de bancaire kredietverlening aan bedrijven lijkt een einde gekomen. In januari van dit jaar nam de kredietverlening weer licht toe.³⁹ Vooral nog profiteren daar met name grote ondernemingen van ondanks dat de acceptatiecriteria licht zijn aangescherpt. Hoewel de acceptatiecriteria voor het mkb al ruim een jaar niet verder zijn aangescherpt, neemt de kredietverlening daar nog altijd af. Die afname lijkt voornamelijk het gevolg van vraagfactoren.⁴⁰ De investeringsgeneigdheid van ondernemers in het mkb is sinds begin 2012 duidelijk afgenomen.⁴¹ Wel verwachten ondernemers dat het economisch tij dit jaar ten gunste keert.

Tabel 2.3 Investeringen bedrijven in vaste activa en woningen, 2013-2016

	2013	2013	2014	2015	2016
	waarde in mld euro		volumemutaties per jaar in %		
Bedrijfsinvesteringen (exclusief voorraden)	72,8	-2,5	1,4	5,3	5,8
Investeringen in woningen	21,3	-9,2	4,3	3,6	2,9
		niveau in %			
Kapitaalinkomensquote marktsector (a)		18,6	19,6	21,8	21,6
Investeringsquote (b)		15,6	15,6	15,9	16,4

(a) Dit is 100 minus de arbeidsinkomensquote.
(b) In procenten van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief onroerendgoedsector).

Herstel woningmarkt zet door

Na een aantal moeilijke jaren komt de woningmarkt weer in beweging. Het prille herstel dat in het najaar van 2013 inzette, is in de tweede helft van 2014 uitgegroeid tot een krachtige toename van het aantal verkopen van bestaande woningen (figuur 2.7, links). Het hogere aantal transacties gaat echter nog niet gepaard met een substantiële stijging van de huizenprijzen (figuur 2.7, rechts). Terwijl het aantal transacties in 2014 met 39% is gestegen, zijn de nominale huizenprijzen gestegen met 0,9%.

Het herstel van het aantal transacties bij de zeer geringe prijsstijging kan worden gezien als een normalisering van de woningmarkt. Door verschillende factoren, zoals verliesaversie bij huizenbezitters en diverse onzekerheden, waren vraag en aanbod in de periode 2009-2013 niet langer in evenwicht. Het aanbod overtrof toen ruimschoots de vraag. De vraag trekt nu

³⁹ Bron: DNB ([link](#))

⁴⁰ CPB Risicorapportage Financiële Markten 2014, CPB Notitie, augustus 2014 ([link](#)).

⁴¹ ING Investeringsbarometer: Ondernemers mkb positief over 2015, december 2014 ([link](#)).

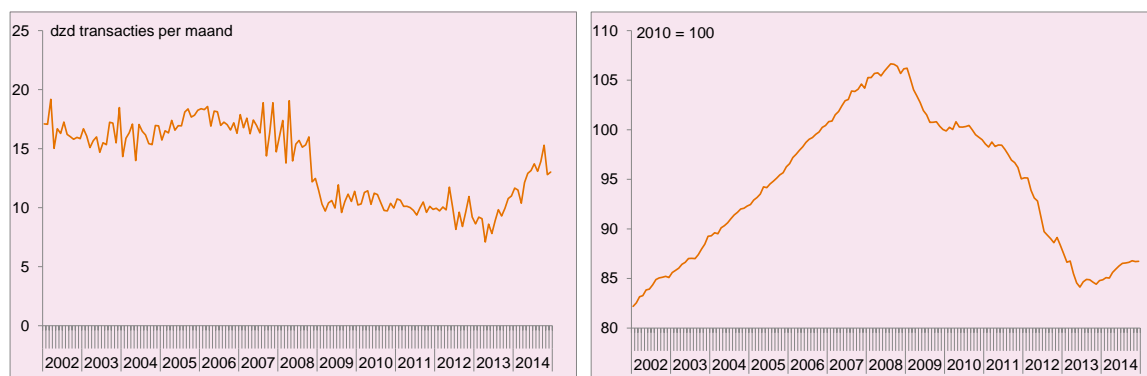
weer aan door sterk gedaalde huizenprijzen, de verbeterde betaalbaarheid van woningen als gevolg van de lage rente en afgenomen beleidsonzekerheid over de hypotheekrenteaftrek.

Naar verwachting zetten de groei van het aantal transacties en de doorstroming op de markt ook in 2015 door. Voor dit jaar komt het gemiddelde aantal transacties naar verwachting uit op ruim 14.000 per maand, een groei van 12% ten opzichte van 2014. Omdat het aanbod van huizen de komende jaren nog steeds ruimer is dan de vraag, is de groei van huizenprijzen beperkt, met groeicijfers die de inflatie nauwelijks overstijgen.

De investeringen in woningen nemen dit jaar met 3,6% toe en volgend jaar met 2,9%. De stijging van het aantal verkochte nieuwbouwwoningen is weliswaar nog beperkt, maar het aantal verleende bouwvergunningen is in 2014 sterk gestegen. Dit impliceert dat de vraag naar nieuwe woningen of verbeteringen aan bestaande woningen toeneemt en dat de bouw geleidelijk weer wordt opgestart.

Trends in de woningmarkt worden door verschillende factoren gedreven. Enerzijds beperken macro-economische risicofactoren het vertrouwen van consumenten en blijft een sterk herstel van koopkracht en werkgelegenheid vooralsnog uit. De stapsgewijze verlaging van de maximale *Loan-To-Value* (LTV) ratio naar 100% in 2018 en het aanscherpen van financieringsnormen voor hypotheekleningen maken de financiering van woningen lastiger. Anderzijds levert de lage rentestand een sterke positieve bijdrage aan de betaalbaarheid van woningen en daarmee aan de huizenprijsontwikkeling.

Figuur 2.7 Sinds medio 2013 sterk herstel aantal transacties (links) en gematigd herstel huizenprijzen (rechts)

Bron: eigen bewerking cijfers CBS.

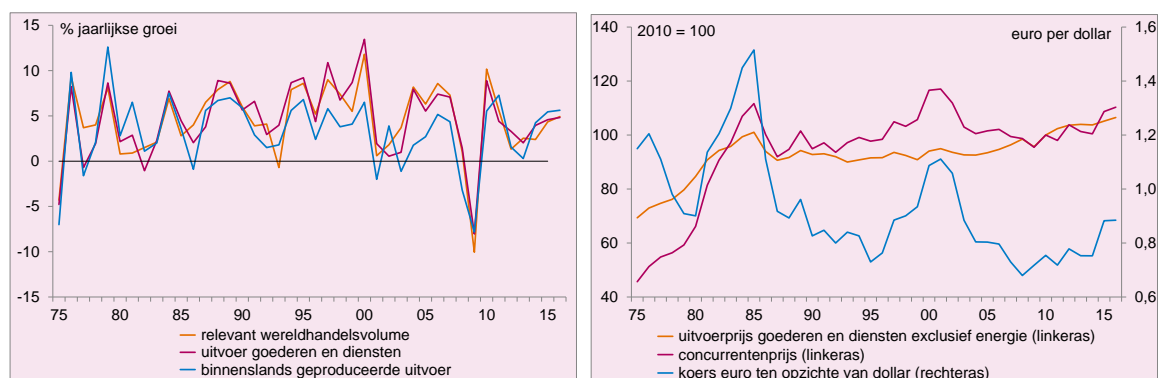
2.2.4 Wereldhandel en wisselkoers stimuleren uitvoer

Dit jaar verbetert de prijsconcurrentiepositie van de Nederlandse uitvoer. Mede daardoor loopt de uitvoer van goederen en diensten ook in 2015 en 2016 in de pas met de wereldhandel (zie figuur 2.8, links). Met een toename van bijna 5% geeft de uitvoer in beide ramingsjaren opnieuw een krachtige stimulans aan de Nederlandse economische groei. De uitvoer van goederen uit binnenlandse productie steeg vorig jaar al met ruim 4% en realiseert naar verwachting dit en komend jaar een groei van 5,5%. Dit is mede te danken aan de aantrekkelijke wereldhandel en de verbetering van de concurrentiepositie. De groei

van de wederuitvoer blijft bij de voorzichtig aantrekkende internationale conjunctuur op een iets hoger groeipad met 5,6 à 6,0% in de periode 2014-2016. Deze beide categorieën nemen het stokje over van de uitvoer van energie en diensten en groeien sterker dan de relevante wereldhandel.

Bezien naar sectoren werd de groei vorig jaar vooral gerealiseerd binnen de landbouw en onderdelen van de metaal. De chemie bleef daar relatief bij achter. Steeg de uitvoer van olieproducten in de jaren 2010-2012 nog met gemiddeld 10%, nu is de groei daarvan heel bescheiden. De uitvoer van aardgas staat onder druk door de verdere verlaging van de maximale gasproductie in Groningen. Het aandeel van aardgas in de totale uitvoerwaarde is overigens met 1,5%-punt bescheiden.

Figuur 2.8 Uitvoer in de pas met de wereldhandel (links); concurrentiepositie sterk afhankelijk van wisselkoers (rechts)

De prijsconcurrentiepositie van de Nederlandse uitvoer is in belangrijke mate afhankelijk van wisselkoersbewegingen. De afgelopen tien jaar fluctueerde de eurokoers binnen de bandbreedte van 1,25-1,45 dollar per euro, of omgerekend tussen de 0,7 en 0,8 euro per dollar (zie figuur 2.8 rechts). Per saldo is de concurrentiepositie daardoor de afgelopen jaren nauwelijks veranderd. In dat licht bezien is verbetering van de marktpositie vorig jaar een teken van kracht van de Nederlandse uitvoer. De afgelopen kwartalen is de euro sterk in waarde verminderd. Onze concurrentenprijs stijgt daardoor (in euro's) met zo'n 8% dit jaar, terwijl de stijging bij de in- en uitvoerprijzen (exclusief energie) beperkt blijft tot 1-2%. In het kader 'Concurrentenprijzen stijgen sterk; invoer- en uitvoerprijzen stijgen minder' in paragraaf 2.1 wordt toegelicht dat zowel invoer- als uitvoerprijzen (exclusief energie) veel minder gevoelig zijn voor wisselkoerseffecten dan de concurrentenprijs. Dat heeft deels te maken met strategisch gedrag van ondernemingen waarbij zij ernaar streven om bij wisselkoersfluctuaties hun marktaandeel zo stabiel mogelijk te houden. Bij dreigend verlies aan marktaandeel neemt men genoegen met minder winstmarge, terwijl men bij een gunstige ontwikkeling de winstmarge deels vergroot. Daarnaast gaat het genoemde kader in op verschillen in de productsamenstelling van de uitvoer tussen Nederland en concurrerende landen.

Dat de uitvoer uit binnenlands product in de huidige raming weer ten minste even hard groeit als de relevante wereldhandel, is sinds begin jaren tachtig van de vorige eeuw niet meer voorgekomen. In die periode kon de Nederlandse economie profiteren van de dure dollar. De huidige verbetering van de prijsconcurrentiepositie is bescheiden in vergelijking met de situatie van ruim dertig jaar geleden. Na de omslag in 1986 'verdampte' dat voordeel weer en sindsdien bleef de uitvoer uit binnenlands product achter bij de wereldhandel. De dure dollar rond 2000 heeft alleen in 2001 tot een bescheiden marktwinst geleid bij de uitvoer. Door de internationalisatie en globalisering in het algemeen, het verminderen van handelsbarrières en de opkomst van de landen in het Verre Oosten is de wereldhandel toen in een stroomversnelling geraakt. De landbouw en de industrie konden die groei niet bijhouden, mede omdat ze vooral in basisgoederen zijn gespecialiseerd. Met uitzondering van enkele zwakke jaren lag het groeitempo tussen 1984 en 2007 jaarlijks boven de 10%. Sinds de crisis is het tempo van globalisering gematigder dan voor de crisis. Dat tempert de groei van de wederuitvoer, maar leidt er ook toe dat de Nederlandse uitvoer makkelijker de internationale groei van de wereldhandel kan bijhouden.

Tabel 2.4 In- en uitvoer van goederen en diensten, 2013-2016

	2013	2013	2014	2015	2016
	waarde in mld euro		mutaties per jaar in %		
Invoervolume	467	0,8	3,8	4,9	5,3
Invoerprijs		-0,9	-2,3	-3,6	2,6
w.v. goederen excl. energie	272	-0,1	-1,4	2,0	1,4
energie	80	-6,0	-8,8	-32,3	13,2
diensten	115	0,8	0,1	1,2	1,3
Uitvoervolume	533	2,0	4,0	4,6	4,8
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	164	0,3	4,2	5,4	5,6
wederuitvoer	181	1,5	5,6	6,0	5,8
energie	81	4,4	-3,6	0,1	1,4
diensten	107	3,9	6,5	3,7	3,3
Relevant wereldhandelsvolume		2,5	2,4	4,3	4,9
Handelsprestatie (a)		-0,5	1,6	0,2	-0,1
Marktprestatie (b)		-2,2	1,8	1,1	0,7
Uitvoerprijs (excl. energie)		0,3	-0,2	1,3	1,3
Concurrentenprijs		-2,4	-0,9	8,2	1,5
Prijsconcurrentiepositie (c)		-2,7	-0,7	6,9	0,2
		% bbp			
Saldo lopende rekening		8,5	9,6	10,0	9,5
(a) Totale uitvoer van goederen en diensten minus relevant wereldhandelsvolume.					
(b) Binnenslands geproduceerde goederenuitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.					
(c) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs (exclusief energie).					

De invoer stijgt in zowel 2015 als 2016 meer dan de uitvoer. De toename van de invoer is vooral toe te schrijven aan het herstel van de binnenlandse vraag en de daarvoor benodigde inputs uit het buitenland. Daarnaast leidt de verminderde gasproductie deels tot extra invoer van aardgas en draagt zo bij aan de forse stijging van de totale invoer. De ontwikkeling van het volume van de invoer en de uitvoer heeft hierdoor een drukkend effect op het saldo op de lopende rekening. Daar staat in 2015 echter een veel groter effect tegenover vanuit de prijzen. De scherpe daling van de energieprijzen heeft een veel groter nominaal effect op de invoer dan op de uitvoer, mede omdat de gasprijzen in de afgelopen jaren grotendeels ontkoppeld zijn van de olieprijzen (zie kader in paragraaf 3.2). Het saldo op de lopende rekening is vorig jaar vooral gestegen door een verbetering van het saldo primaire inkomens. Dat betreft deels winsten van Nederlandse ondernemingen die in het buitenland zijn gerealiseerd. Naar verwachting neemt dit saldo dit jaar weer af, maar dan loopt het saldo op de lopende rekening door de gedaalde invoerprijzen alsnog verder op; van 9,6% bbp naar 10,0% bbp. Als komend jaar de energieprijzen weer licht herstellen en de ruilvoet daardoor weer verslechtert, vermindert het saldo op de lopende rekening weer iets.

2.2.5 Arbeidsaanbod en werkgelegenheid stijgen; werkloosheid neemt beperkt af

De werkloosheid daalt de komende jaren licht met 0,2%-punt per jaar. Het werkloosheidspercentage daalt in 2015 naar 7,2% en komt in 2016 uit op 7,0%. Hoewel de werkgelegenheid in de marktsector in 2015 met 1,2% groeit en met 1,3% in 2016, vertaalt deze groei zich beperkt in een lagere werkloosheid. Oorzaak hiervan is de dalende werkgelegenheid in de zorgsector en bij de overheid, in combinatie met een stijgend arbeidsaanbod van met name vrouwen en 50-plussers.

Tabel 2.5 Kerngegevens arbeidsmarkt, 2013-2016

	2013	2013	2014 (b)	2015	2016
	niveau in dzd		mutaties per jaar in dzd personen		
Arbeidsaanbod (a)	9347	19	-13	65	75
w.v. trendmatig		39	54	65	60
beleid		1	9	10	10
conjunctureel		-21	-78	-15	0
		mutaties per jaar in %			
Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	6962	-1,4	-0,4	0,8	0,9
w.v. marktsector	4985	-1,5	0,4	1,2	1,3
zorgsector	1031	-0,9	-2,3	-0,8	0,0
overheid	875	-1,3	-2,6	0,7	-0,7
Beroepsbevolking	8913	0,8	-0,5	0,9	0,9
Werkzame beroepsbevolking	8266	-0,8	-0,6	1,1	1,1
		niveaus			
Werkloosheid (x 1000)		647	656	645	635
Werkloosheid (%)		7,3	7,4	7,2	7,0

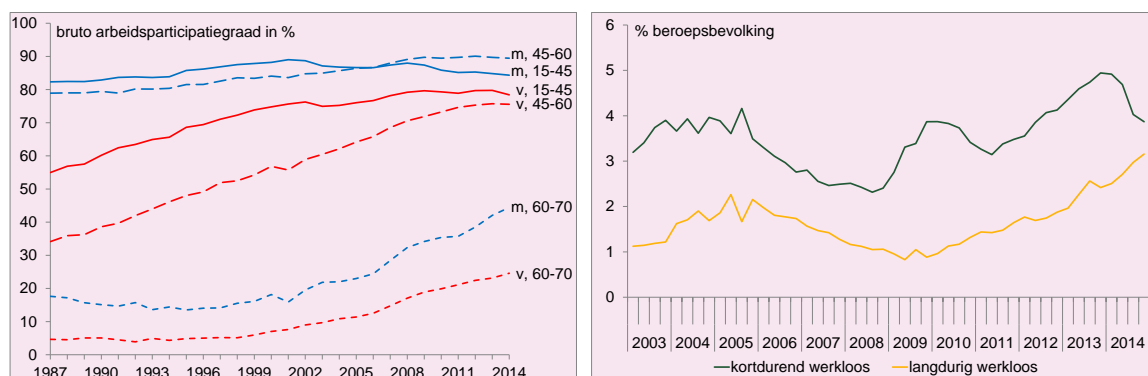
(a) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking.
(b) Voor 2014 sluiten de cijfers over de beroepsbevolking, werkzame beroepsbevolking en werkloosheid niet volledig aan op de laatste cijfers van het CBS.

De werkgelegenheids groei wordt volledig gedragen door de marktsector. In 2014 wachtten bedrijven nog met aannemen van personeel. Hierdoor liep de arbeidsproductiviteit op, terwijl de werkgelegenheid slechts beperkt toenam. Het productiviteitsherstel zet in 2015 en 2016 door, maar de werkgelegenheid in de marktsector groeit nu meer. De totale werkgelegenheids groei wordt geraamd op 0,8% in 2015 en op 0,9% in 2016. Deze raming wordt gestaafd door voorlopende arbeidsmarktindicatoren: het aantal vacatures en de gewerkte uren in de uitzendbranche lopen op, terwijl het aantal faillissementen al zes kwartalen daalt. Een neerwaarts risico is dat bedrijven toch minder geneigd zijn om nieuwe mensen aan te nemen, maar eerst hun huidige productiecapaciteit efficiënter benutten. De bezuinigingen bij de overheid en de zorg drukken de werkgelegenheid in die sectoren.

Het arbeidsaanbod stijgt in 2015 met 65.000 personen en in 2016 met 75.000 personen. De oorzaak ligt vooral in een trendmatige toename van het arbeidsaanbod (zie tabel 2.5). Vooral onder vrouwen en ouderen is sprake van een participatiestijging (zie figuur 2.9, links). Oudere generaties vrouwen maken geleidelijk plaats voor jongere generaties met een hogere participatiegraad. Ook de demografie draagt bij aan de stijging van het trendmatig arbeidsaanbod. De vergrijzing heeft weliswaar een negatieve bijdrage, maar de toename van de bevolkingsomvang heeft een (iets grotere) positief bijdrage. Verder stimuleren beleidsmaatregelen het arbeidsaanbod van ouderen. De AOW-leeftijdshoging zorgt sinds 2013 voor een toename van de arbeidsparticipatie onder ouderen, die vóór die tijd al door de afschaffing van VUT-regelingen in gang was gezet. Tot slot trekken steeds minder mensen zich ontmoedigd terug van de arbeidsmarkt nu de kansen op werk weer toenemen: het conjuncturele arbeidsaanbod neemt in 2015 nog slechts licht af en blijft in 2016 constant.

De werkloosheid daalt in 2015 en 2016 licht. De werkgelegenheidsstijging is maar net voldoende om het zojuist besproken toenemende arbeidsaanbod te absorberen. Dat de crisis flinke sporen heeft nagelaten, zien we onder andere in de sterke stijging van de langdurige werkloosheid van de afgelopen jaren (figuur 2.9, rechts). Het langdurige-werkloosheidspercentage is gestegen van 1% begin 2009 naar ongeveer 3% eind 2014. Inmiddels is 43% van alle werklozen langer dan een jaar op zoek naar werk.

Figuur 2.9 Arbeidsparticipatiegraad (a) groeit vooral vanwege 45-plussers (links); vooral langdurige werkloosheid flink opgelopen tijdens crisis (rechts) (b)

(a) De arbeidsparticipatiegraad is gedefinieerd als: werkzame personen + werkloze beroepsbevolking als percentage van de bevolking van 15-74 jaar.

(b) Op basis van CBS-cijfers, eigen seizoenscorrecties.

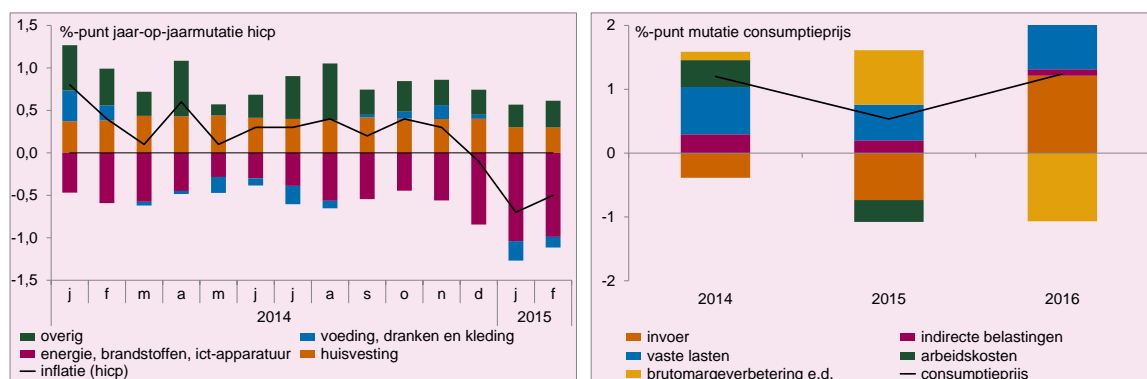
Positief is wel dat de baanvindkans van werklozen al vier kwartalen op rij toeneemt en weer bijna op het niveau van 2011 ligt. Dit betreft veelal flexibele banen. Sinds het begin van de economische crisis in 2008 nam het aantal werknemers met een vaste arbeidsrelatie met bijna een half miljoen af. In dezelfde periode zijn er ruwweg 100.000 flexibele arbeidscontracten bijgekomen.⁴² Verder is de werkloosheid vooral conjunctureel van aard. Er is nauwelijks sprake van structurele ‘mismatch’ tussen arbeidsvraag en -aanbod op de Nederlandse arbeidsmarkt.⁴³ Maximaal 13% van de werkloosheid in 2014 hangt samen met ‘mismatch’ tussen sectoren.

2.2.6 Dalende olieprijsen drukken inflatie en loonontwikkeling

De inflatie wordt dit en volgend jaar voor een groot deel bepaald door de ontwikkeling van de invoerprijzen van energie. Drijvende kracht is de ontwikkeling van de olieprijs die sinds juni vorig jaar sterk is gedaald. Brandstoffen drukken sinds de tweede helft van 2014 in toenemende mate de inflatie (figuur 2.10, links). Daarnaast dalen tv's, audio- en videoapparatuur en fotoapparaten sterk in prijs, terwijl ook de prijsontwikkeling van ICT-apparatuur de inflatie blijft drukken. De neerwaartse invloeden zijn op dit moment duidelijk sterker dan de opwaartse invloed van de huren, waardoor de inflatie in januari dit jaar volgens de jaar-op-jaarmutatie van de Europees geharmoniseerde prijsindex (hicp) -0,7% was.

Voor heel 2015 wordt een inflatie geraamd van -0,1%. De verwachting, gebaseerd op de ontwikkelingen van de futures (zie kader ‘Nieuwe concepten en methoden’ in paragraaf 2.1), is dat de olieprijsen in de loop van dit jaar weer aantrekken. Volgend jaar loopt de inflatie op tot 0,9%, vooral vanwege de positieve bijdrage van de vaste lasten en de invoerprijzen (figuur, 2.10, rechts). De inflatiecijfers in 2015 en 2016 zijn in historisch perspectief laag, wat in lijn is met de nog altijd relatief hoge werkloosheid.

Figuur 2.10 Energieprijzen houden inflatie laag in 2015 en stuwen deze op in 2016

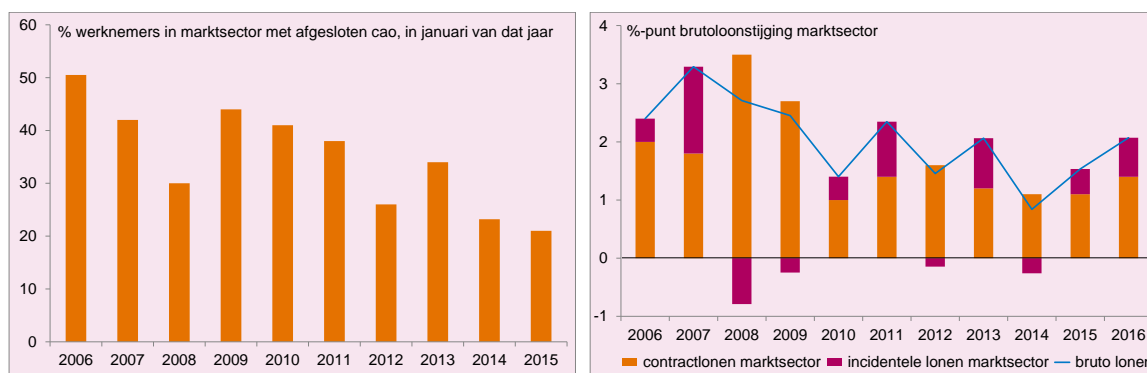
⁴² Bron: CBS Statline.

⁴³ Erken, H.P.G., E.J.M. van Loon en W.P. Verbeek, 2015, Mismatch op de Nederlandse arbeidsmarkt, *Economisch Statistische Berichten*, 100(4704), pag. 102-105 ([link](#)).

De winsten op de productie van bedrijven in de marktsector liggen in 2015 en 2016 hoger dan vorig jaar, waardoor er meer ruimte is om de lonen te laten stijgen. Ondanks de toegenomen loonruimte voor bedrijven blijft de contractloonontwikkeling in de marktsector in 2015 en 2016 beperkt. De lage inflatie tempert de nominale contractloonontwikkeling, terwijl ook het relatief hoge werkloosheidsniveau een drukkend effect heeft. Vakbonden willen na een aantal jaren van reële loondaling hogere looneisen stellen, maar hebben door de hoge werkloosheid minder onderhandelingsmacht. De onderhandelingen tussen vakbonden en werkgeversorganisaties verlopen dan ook moeizaam. Op dit moment is voor dit jaar voor 21% van de werknemers een cao afgesloten, een lager percentage dan in voorgaande jaren (figuur 2.11, links). Dit drukt de contractloonstijging. Individuele bedrijven hebben wel buiten de cao's om loonsverhogingen doorgevoerd. Dit is in de statistieken geen contractloonstijging, maar een incidentele loonstijging.

De beperkte contractloonstijging impliceert dat een relatief groter deel van de loonontwikkeling is toe te schrijven aan een stijging van de incidentele lonen (figuur 2.11, rechts). Hierbij speelt een rol dat de grotere loonruimte voor bedrijven vooral het gevolg is van de ontwikkeling van de grondstofprijzen en daarom met relatief veel onzekerheid is omgeven. Bedrijven keren naar verwachting eerder een tijdelijke extra bonus uit dan dat ze zich binden in langere cao-contracten.

Figuur 2.11 weinig cao's afgesloten (links) (a); loonstijging verloopt deels via incidentele loonstijging (rechts)

(a) Percentage afgesloten cao's op basis van informatie CPB en SZW.

Omdat de sociale lasten bij werkgevers in de zorg minder dalen dan bij bedrijven, ligt de contractloonontwikkeling in 2015 in de zorg iets lager dan in de marktsector.⁴⁴ Door lagere pensioenlasten is de contractloonstijging bij de overheid in 2015 juist wat groter. Volgend jaar is de contractloonstijging in de zorg en bij de overheid naar verwachting ongeveer gelijk aan die van de marktsector. De incidentele loonontwikkeling blijft in 2016 wat achter, omdat het budget voor incidentele lonen door het zorgakkoord en beleidsafspraken beperkt is.

⁴⁴ De aftopping van het Witteveenkader heeft een beperkt effect op de sociale lastenontwikkeling voor werkgevers (bedrijven -0,21%-punt, zorg -0,07%-punt). Verwacht wordt dat de daling van de sociale lasten in de marktsector (-0,24%) door werkgevers aan werknemers wordt doorgegeven via een hogere contractloonontwikkeling (0,1%-punt) en een hogere incidentele loonontwikkeling (0,1%-punt).

CPB over op Europees geharmoniseerde inflatie-indicator (hicp)

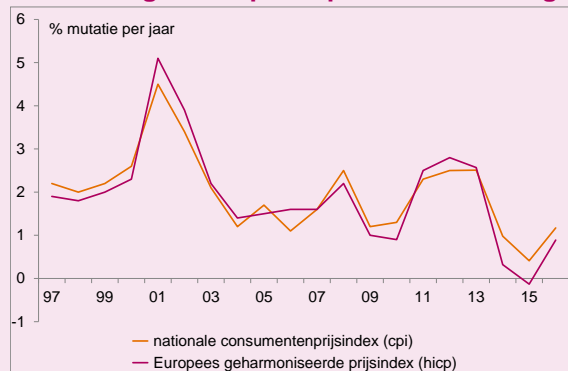
Met ingang van dit CEP gebruikt het CPB de Europees geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp) als de maatstaf van de inflatie van de consumptie. Met deze maatstaf kan de raming van de inflatie in Nederland beter vergeleken worden met andere Europese landen. Ook instituten als de ECB, DNB, het IMF en de OESO gebruiken de hicp als de maatstaf voor inflatie. Voor de (internationale) beleidsdiscussie is derhalve vooral deze indicator van belang.

Voor de berekeningen van de koopkracht blijft het CPB de Nationale consumentenprijsindex (cpi) gebruiken. De reden is dat deze prijsindex en het bruto-nettotraject dat ten grondslag ligt aan de koopkrachtberekeningen, volledig op elkaar zijn afgestemd. In de koopkrachtberekeningen worden subsidies aan de zorg en de kinderopvang via de inkomensstromen toegewezen aan verschillende huishoudtypes. Het CPB blijft daarom ramingen publiceren van de ontwikkelingen van zowel de cpi als van de hicp. De ramingen van de cpi staan in bijlagen 6 en 12 en bij de aanvullende kerngegevens op de CPB-website onder het kopje 'prijzen, overheid en cpi'.

De berekening van de hicp wijkt op een aantal punten af van de cpi (a). Een van de belangrijkste is dat bij de hicp de toegerekende huur van eigen woningen niet wordt meegenomen. In de cpi wel, waarbij de ontwikkeling van de toegerekende huur voor eigenwoningbezitters gelijk wordt gesteld aan de waargenomen huurstijging. Hierdoor heeft een huurstijging een kleiner gewicht in de hicp dan in de cpi. Bij de prijsontwikkeling van kinderopvang, thuiszorg en zorg wordt bij de hicp alleen gekeken naar de bijdrage die huishoudens zelf betalen, bij de cpi naar de ontwikkeling van de totale kosten. Verder worden de consumptieve uitgaven van Nederlandse toeristen in het buitenland wel meegenomen in de cpi, maar niet in de hicp. De consumptieve bestedingen van buitenlandse toeristen in Nederland worden juist wel meegenomen in de hicp, maar niet in de cpi.

Door de andere keuzes kan de ontwikkeling van de hicp en de cpi verschillen. Het inflatiebeeld is echter voor de meeste jaren ongeveer gelijk. Gemiddeld over de periode 1997-2014 stijgen beide indices met 2,1% per jaar. In de periode 2014-2016 neemt de cpi meer toe dan de hicp door de sterke stijging van de huren die in de cpi een groter gewicht hebben.

Inflatie volgens hicp en cpi verschilt weinig

(a) Zie website CBS voor meer informatie over de verschillen tussen de hicp en de cpi ([link](#)).

2.3 Financieel-economische ontwikkelingen

Het aanpassingsproces na de financieel-economische crisis, waarin tekorten en schulden worden teruggebracht naar een houdbaar niveau, is pijnlijk en langdurig, maar vordert gestaag. De gelijktijdige aanpassingen in meerdere sectoren van de economie zetten de economische groei afgelopen jaren onder druk. De lage groei en de oploep van de werkloosheid zetten weer druk op de betaalcapaciteit van huishoudens, bedrijven en overheid. De wisselwerking tussen de financiële en de reële economie lijkt geleidelijk in positieve zin te gaan werken, waarbij groei van de economie en de werkgelegenheid en hogere huizenprijzen en aandelenkoersen elkaar versterken.

De financiële markten zijn in meer stabiel vaarwater gekomen, maar de rust is op sommige punten fragiel. Huishoudens profiteren van een licht herstel van de huizenprijs, maar veel huishoudens staan financieel gesproken nog onder water. De Nederlandse banken zijn geslaagd voor de stresstest, maar de winstgevendheid in sommige sectoren is nog steeds laag en de kans op onvolledige aflossing van bankleningen groot. De zeer lage, voor korte tot middellange looptijden zelfs negatieve, rente op staatsobligaties zetten pensioenfondsen en verzekeraars onder druk. Ten slotte is er gevaar op nieuwe zeepbellen op de aandelen- en de obligatiemarkt. De koerswinstverhoudingen zijn afgelopen jaren duidelijk toegenomen en de rente op leningen is naar historische maatstaven laag in verhouding tot het risico van de debiteuren; zie kader.

Huishoudens minder onder druk door licht herstel huizenprijs

De vermogenspositie van huishoudens is zeer gevoelig voor de ontwikkeling van het netto huizenvermogen. Het netto huizenvermogen is na 2008 sterk afgenomen door de daling van de huizenprijzen. De verhouding tussen de hypotheekschuld en de waarde van de eigen woning is gestegen van 40% in 2001 naar 66% in 2013. Deze stijging komt vooral door de daling van de huizenprijzen. De hypotheekschuld ten opzichte van het beschikbare inkomen is de laatste paar jaar vrij stabiel. De huizenprijs vertoont inmiddels een bescheiden herstel. Daarnaast profiteren kopers van de daling van de gemiddelde hypotheekrente bij nieuwe contracten.

Overheid profiteert van lage rente op staatsschuld

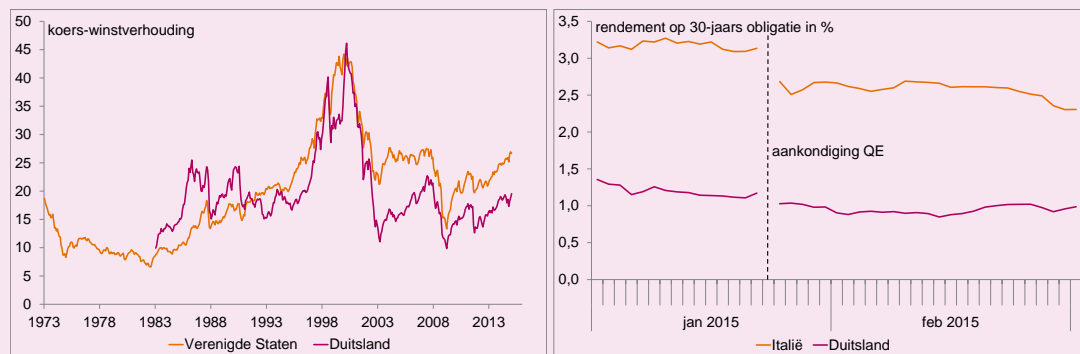
De afgelopen jaren nam de overheidsschuld, uitgedrukt als percentage van het bbp, snel toe als gevolg van tekorten op de begroting in combinatie met een krimpende economie. Bij de vigerende beleidsuitgangspunten dalen het overheidstekort en de overheidsschuld in 2015 en 2016; zie ook hoofdstuk 3. De schuld van de Nederlandse overheid ligt met een niveau van bijna 70% boven de Europese doelstelling van 60%, maar onder het gemiddelde in het eurogebied. De oploep van de overheidsschuld leidt niet tot navenante stijging van de rentelasten, doordat de rente op staatsobligaties historisch laag is. De verdere daling van de CDS-premie op overheidsschuld in 2014 weerspiegelt het vertrouwen van de financiële markten in de kredietwaardigheid van de Nederlandse overheid.

Sterk stijgende activaprijzen

Activaprijzen nemen al geruime tijd snel toe. De aandelenkoersen in de Verenigde Staten en Europa bereiken recordhoogtes, in de VS liggen de koersen zelfs ruim boven de piek van voor de crisis. De kapitaalmarktrentes zakken tegelijkertijd naar een zeer laag niveau, waardoor de prijzen van staats- en bedrijfsobligaties zeer hoog zijn. Wat verklaart de sterke stijging van activaprijzen?

De onderliggende economische fundamentele zijn geen voldoende verklaring voor de forse stijging van aandelenkoersen. Zeker voor Europa geldt dat de economie nog herstellende is van de crisis en een lage groei vertoont. In de VS is de groei inmiddels weer aangetrokken, maar is het verschil tussen ontwikkeling van de aandelenkoersen en de reële economie opvallend groot. Sinds 2008 is de S&P 500 met ongeveer 50% gestegen, terwijl het bbp per capita in dezelfde periode met 10% steeg. Ook stijgen de aandelenkoersen in de VS en Duitsland sterker dan de onderliggende winsten (figuur links).

Koers-winstverhouding neemt toe in VS en Duitsland (links); rendement op staatsobligaties daalt na aankondiging QE (rechts)

De koersstijgingen op aandelenmarkten en teruglopende rentes op bedrijfsobligaties vallen samen met een periode van monetaire verruiming. In de VS en het VK betreft dit vooral kwantitatieve verruiming (QE) en in Europa verschillende opkoopprogramma's en anticipatie op QE door de ECB. Het effect van monetaire verruiming op de prijzen van vermogenstitels loopt volgens de economische theorie langs het portfolio-substitutiekanaal. Met de opbrengsten van de verkoop van staatsobligaties aan de centrale bank zal een deel van de investeerders, zoals pensioenfondsen en verzekeraars, alternatieve langlopende vermogenstitels – zoals bedrijfsobligaties en aandelen – kopen. Bij gelijkblijvende totale vraag naar langlopende vermogenstitels en een afnemend aanbod zal de lange rente dalen. De vraag naar alternatieve langlopende vermogenstitels als bedrijfsobligaties en aandelen zal toenemen en dat kan een opwaarts effect hebben op de prijzen van deze vermogenstitels (a).

Empirisch onderzoek geeft geen eenduidig beeld van de prijseffecten van QE op vermogenstitels (b). Het scheiden van de effecten van QE en van andere factoren op aandelenrendementen en rentes op staats- en bedrijfsobligaties is bijzonder lastig. Verschillende studies voor de VS en het VK laten zien dat rendementen (*yields*) op staatsobligaties afnemen als gevolg van de QE-programma's (a). Bovenstaande figuur (rechts) suggereert een dergelijk effect van de aankondiging van QE door de ECB. De rente op Italiaanse staatsobligaties daalt sterker dan die op Duitse; de beloning voor risico lijkt af te nemen. De verbetering van de economische fundamentele en QE spelen beide een rol bij de sterk stijgende activaprijzen, maar daarnaast zou sprake kunnen zijn van een toenemende ontkoppeling tussen activaprijzen en reële economische ontwikkelingen.

(a) Joyce, M., D. Miles, A. Scott en D. Vayanos, 2012, Quantitative easing and unconventional monetary policy – an introduction, *Economic Journal*, 122, F271-F288.

(b) Martin, C., C. Milas, 2012, Quantitative easing: a skeptical survey, *Oxford Review of Economic Policy*, 28 (4), 750-764.

Tabel 2.6 Financieel-economische kerngegevens

		2001- 2010	2011	2012	2013	2014
Gezinnen						
Aandelenbezit	% besch. inkomen	89	75	74	72	
Eigenwoningbezit	% besch. inkomen	393	376	373	332	
Hypotheekschuld	% besch. inkomen	185	212	219	218	
Hypotheekrente nieuwe contracten (ultimo jaar)	%	4,8	4,6	4,1	3,7	3,1
Financiële Instellingen						
Omvang financiële sector (b)	% bbp		441	420	378	380
Buitenlandse vorderingen (b)	% bbp		69	66	66	76
Spaartegoeden eurogebied	% bbp		132	138	137	139
Niet-presterende leningen (b)	% bruto leningen		2,7	3,1	3,2	2,9
Solvabiliteit Nederlandse banken (b)	%		4,3	4,7	4,8	5,3
CDS Nederlandse banken (excl. SNS)	basispunten		120	155	104	58
CDS Nederlands verzekeringswezen	basispunten		204	168	117	73
Dekkingsgraad pensioenfondsen	%	120	98	102	110	109
Overheid						
EMU-saldo	% bbp	-1,7	-4,3	-4,0	-2,3	-2,6
EMU-schuld	% bbp	50,4	61,3	66,5	68,6	69,0
Lange rente 10-jaars overheidssobligaties	%	4,0	3,0	1,9	2,0	1,5
CDS overheidsschuld	basispunten		66	86	49	28
Internationale positie						
Saldo lopende rekening	% bbp	6,2	7,1	8,8	8,5	9,6
Netto vermogenspositie Nederland	% bbp	-10,8	17,4	25,7	31,2	
Overige financiële indicatoren						
Prijsindex bestaande koopwoningen	% per jaar	3,5	-2,4	-6,5	-6,6	0,9
AEX-index (mutatie ultimo jaar)	% per jaar	-3,5	-11,9	9,7	17,2	5,6
Groei kredietverlening aan niet-financiële bedrijven	% per jaar		3,7	2,8	-2,3	-3,9
Koers-winstverhouding aandelen	%	13,4	10,9	11,5	12,9	14,7
(a) Bronnen: DNB, CBS en Datastream.						
(b) Cijfers voor 2014 hebben betrekking op de stand in het derde kwartaal.						

Banken zien financiële positie verder verbeteren

De financiële positie van Nederlandse banken is het afgelopen jaar verder verbeterd. Dit blijkt uit de stijging van de solvabiliteit, de daling van de CDS-premie die verzekert tegen wanbetaling en de afname van niet-presterende leningen. Verder heeft ING de schuld bij de overheid afgelost en werkt ABN AMRO aan een beursgang. De kredietverlening aan bedrijven is in 2013 en vooral in 2014 afgenomen, door een combinatie van minder kredietvraag en aanscherping van de kredietvoorwaarden door banken. Overigens vertoont de kredietverlening in Europa recentelijk tekenen van herstel. Een kader gaat nader in op de vraag waarom sommige buitenlandse banken herkapitaliseren, hoewel hun financiële positie volgens de *asset quality review* voldoende was.

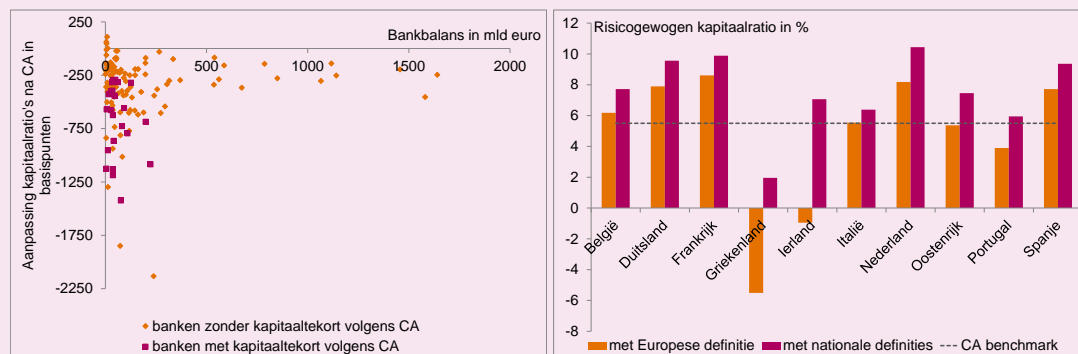
Waarom banken toch herkapitaliseren na de AQR

De Comprehensive Assessment (CA), het uitgebreide gezondheidsonderzoek van de 130 grootste Europese banken door de ECB, leidde vooral bij kleine banken tot neerwaartse aanpassingen van kapitaalratio's, zie de linker figuur hieronder. Deze figuur laat ook zien dat de ECB een kapitaaltekort vaststelde bij 25 relatief kleine banken (a). Twaalf banken hebben reeds maatregelen genomen om kapitaaltekorten aan te vullen. De CA lost de discussie over de gewenste omvang van herkapitalisering niet op. Opvallend is dat sommige banken volgens de CA over voldoende kapitaal beschikken, maar daarna toch hun kapitaalratio's verhogen door aandelenkapitaal op te halen (Santander) of hun balans te verkorten (aankondiging van Raiffeisen International).

Voor banken met een positieve CA-beoordeling zijn er minstens vier verklaringen waarom zij toch hun kapitaalpositie verstevigen. De eerste mogelijkheid is dat banken een overname willen doen, of hun activiteiten willen uitbreiden. De tweede is dat banken dividend willen uitbetalen. De ECB staat dat alleen toe als de kapitaalratio ruim boven de wettelijke 8 procent, aangevuld met individuele systeembuffers, is ([link](#)). Een derde mogelijke uitleg is dat de CA een nieuwe norm voor het niveau van bankkapitaal in de markt creëert. Banken die met de hakken over de sloot zijn geslaagd, zullen zich op basis van de ontstane norm onder druk van de markt moeten herkapitaliseren. Een laatste mogelijkheid is dat de toezichthouder hogere kapitaaleisen stelt.

Druk vanuit de markt en/of de toezichthouder is een geloofwaardige verklaring voor de recente herkapitalisatie van Santander en Raiffeisen. Naast de hoeveelheid kapitaal speelt ook de kwaliteit van het kapitaal een belangrijke rol voor de gezondheid van een bank. Kapitaaldefinities variëren aanzienlijk tussen Europese landen, waardoor de kwaliteit van kapitaal tussen banken lastig te vergelijken is. Zo blijft een aanzienlijk aantal nationale (overgangs)regelingen van toepassing, totdat volledige implementatie van de Europese richtlijnen (CRR/CRD IV) in 2023 gerealiseerd is. Een voorbeeld is de behandeling van latente belastingvorderingen (DTA's), waarbij nationale autoriteiten discretionaire bevoegdheid hebben om DTA's als kapitaal te erkennen. In de CA is hier veel gebruik van gemaakt. De risicogewogen ratio's onder het stress-scenario van de CA waren bij gebruik van nationale kapitaaldefinities aanzienlijk hoger dan zonder nationale kapitaaldefinities, zie rechter figuur hieronder. In het stress-scenario moeten kapitaalbuffers boven de 5,5% blijven (a).

Kapitaaltekort volgens CA vooral bij kleine banken ([links](#)); gevolgen nationale kapitaaldefinities onder stress-scenario CA groot ([rechts](#))

Door de herkapitalisatie stijgt voor Santander de kapitaalratio zonder nationale definities van 8,3% naar 9,7%, en komt hiermee meer in lijn met haar peers ([link](#)). Voor Raiffeisen geldt evenzo dat de kapitaalratio zonder nationale definities lager is dan die van haar peers. Dit ondersteunt de uitleg voor druk uit de markt als reden voor de recente herkapitalisatie. Het probleem van nationale kapitaaldefinities kan de ECB vanwege nationale discretionaire bevoegdheden niet direct oplossen. Daarvoor zal de ECB het Europees Parlement moeten vragen om additionele wetgeving die nationale kapitaaldefinities voor 2023 harmoniseert. Een tijdelijke oplossing is om banken additionele individuele kapitaaleisen op te leggen. Uit recente berichtgeving blijkt dat de ECB dit inderdaad doet ([link](#)).

Verzekeraars en pensioenfondsen onder druk

De Nederlandse verzekeraars bevinden zich in een moeilijk parket. De omzet, werkgelegenheid en winstgevendheid van verzekeraars staan al enige jaren onder druk. De langetermijnvooruitzichten voor de markt voor individuele levensverzekeringen – voor de crisis circa de helft van de omzet - zijn ongunstig. De schaduw van de woekerpolisaffaire hangt boven de sector. In de Europese stresstest van afgelopen najaar bleken diverse Nederlandse verzekeraars, afgemeten aan de nieuwe eisen van Solvency II, onvoldoende kapitaal te hebben om een zogenaamd Japanscenario te doorstaan. Op dit moment staan de rentes nog lager dan in dat scenario werd gesimuleerd.

De vermogens van de Nederlandse pensioenfondsen zijn hoger dan ooit tevoren, mede dankzij hogere koersen voor aandelen en obligaties, maar ook door het rendement op rentederivaten. Toch staat de dekkinggraad van pensioenfondsen onder druk, omdat de waarde van de toekomstige verplichtingen nog sterker is gestegen. Door de lage risicovrije rente moet nu veel geld worden gereserveerd voor de stroom van toekomstige pensioenuitkeringen. De meeste fondsen hoeven de pensioenen ondanks de lage dekkinggraad niet te korten, aangezien het nieuwe Financieel Toetsingskader fondsen meer tijd geeft voor het herstel na financiële schokken. De lage of zelfs negatieve rente stelt de pensioenfondsen voor lastige vragen, zoals in welke categorieën zij op dit moment het meest veilig kunnen beleggen en in welke mate het risico op lage rente moet worden afgedekt.

3 Begroting en koopkracht

Het overheidstekort daalt van 2,6% bbp in 2014 tot 1,8% bbp in 2015 en 1,2% bbp in 2016. Deze daling komt meer tot stand door daling van de uitgavenquote dan door stijging van de lastenquote. Vooral op zorg wordt omgebogen. De overheidsschuld liep in 2014 verder op, tot 69% bbp, maar daalt vervolgens tot 67,8% bbp in 2016. In 2015 verbetert de mediane statische koopkracht met 1,2%, terwijl in 2016 sprake is van ongewijzigde koopkracht. De koopkrachtontwikkeling van werkenden is gunstiger dan die van gepensioneerden. Gepensioneerden gaan er in 2016 op achteruit.

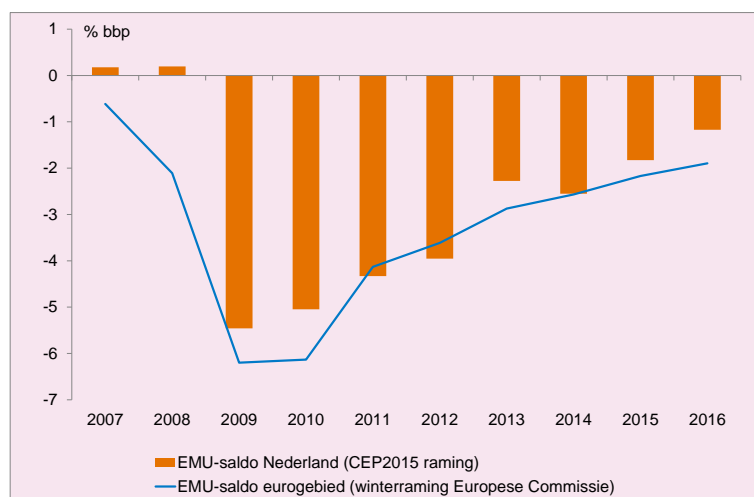
3.1 Overheidstekort en overheidsschuld

Het overheidstekort daalt naar verwachting van 2,6% bbp in 2014 tot 1,8% bbp in 2015 en 1,2% bbp in 2016 (tabel 3.1). Daarmee is het tekort in de ramingsjaren kleiner dan het gemiddelde tekort van het eurogebied zoals geraamd door de Europese Commissie in februari jongstleden (figuur 3.1). De collectieve uitgaven nemen uitgedrukt als percentage van het bbp duidelijk af in 2015 en 2016, na een vrijwel stabiel hoog niveau sinds 2009. De lastendruk stijgt per saldo in de ramingsperiode. Door lagere aardgasbaten nemen de niet-belastingmiddelen af. De overheidsschuld bedroeg in 2014 volgens voorlopige cijfers 69,0% bbp, het hoogste niveau sinds het uitbreken van de economische crisis in 2008. In 2016 zal de overheidsschuld zijn afgenomen tot naar verwachting 67,8% bbp als gevolg van de economische groei (noemereffect) en de afnemende overheidstekorten.⁴⁵

Tabel 3.1 Kerngegevens collectieve financiën, 2011-2016

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	% bbp					
Bruto collectieve uitgaven	47,1	47,6	47,5	47,3	45,5	45,1
Collectieve lasten	35,9	36,3	37,2	37,9	37,6	38,1
Niet-belastingmiddelen	7,0	7,3	8,1	6,9	6,0	5,8
EMU-saldo	-4,3	-4,0	-2,3	-2,6	-1,8	-1,2
w.v. EMU-saldo lokale overheid	-0,7	-0,5	-0,3	-0,3	-0,2	-0,2
EMU-saldo structureel (EC-methode)	-3,8	-2,3	-0,4	-0,4	-0,5	-0,5
EMU-schuld	61,3	66,5	68,6	69,0	68,8	67,8

Figuur 3.1 Nederlands overheidstekort kleiner dan in het eurogebied

⁴⁵ In deze raming van de overheidsschuld is geen rekening gehouden met de opbrengst van de voorgenomen privatisering van ABN AMRO. Ministerie van financiën, 2013, Toekomstplannen ABN AMRO, ASR en SNS REAAL, Kamerbrief. ([link](#))

De tekortvermindering van 1,4%-punt bbp tussen 2014 en 2016 komt tot stand bij gestaag herstel, door tekortreducerende maatregelen, door de fors lagere rente waartegen de overheid kan lenen en door het wegvallen van tijdelijke uitgaven (de nabetaling van de EU-afrachten). Vooral op zorguitgaven wordt omgebogen. Daarnaast houdt de vermindering van het aantal ambtenaren aan, met een drukkend effect op de uitgaven voor het openbaar bestuur. De rente-uitgaven nemen af van 1,5% bbp in 2014 tot 1,2% bbp in 2016 als gevolg van de lagere rentes. De aardgasbaten dalen daarentegen, door een lagere gasproductie. De stijging van de lastenquote levert ten slotte een kleinere bijdrage aan de vermindering van het overheidstekort dan de daling van de uitgavenquote.

Het geraamde tekort van 1,8% bbp in 2015 is ongewijzigd ten opzichte van de decemberraming, maar een neerwaartse aanpassing ten opzichte van de *Macro Economische Verkenning 2015* (2,2% bbp). Ten opzichte van de *Macro Economische Verkenning 2015* is het tekort van de totale overheid in 2015 2,5 mld euro kleiner. Dit komt vooral door lagere zorguitgaven, lager dan eerder voorzien (1,8 mld euro), al wordt het effect hiervan op het tekort grotendeels tenietgedaan doordat ook de zorgpremies neerwaarts zijn herzien. Belasting- en premie-inkomsten zijn opwaarts bijgesteld (0,8 mld euro), deels als gevolg van de opwaartse herziening van de economische groei. Verder zijn de rente-uitgaven neerwaarts bijgesteld (0,6 mld euro). De neerwaartse aanpassing van de geraamde inflatie- en loonstijging drukt de loon- en prijsbijstelling (0,5 mld euro). Bovenstaande effecten worden deels gedempt door de neerwaartse aanpassing van de aardgasbaten (1,5 mld euro). Dit komt zowel door de neerwaartse bijstelling van de aardgasproductie (met 3%; met een neerwaartse bijstelling van de aardgasbaten van 0,3 mld euro tot gevolg) als van de neerwaartse bijstelling van de geraamde aardgasprijs (met 13%, met een neerwaartse bijstelling van de aardgasbaten van 1,2 mld euro tot gevolg).

3.2 De raming en de begrotingsregels

Doordat de Raad van de Europese Unie vorig jaar de buitensporigtekortprocedure voor Nederland heeft beëindigd, zijn voor Nederland nu de begrotingsregels van de preventieve arm van het Groei- en Stabiliteitspact van belang. De preventieve arm ziet toe op het toegroeien naar en behouden van begrotingsevenwicht op basis van de middellangetermijndoelstelling (MTO). Hiervoor zijn de volgende vier geraamde variabelen relevant: het feitelijke EMU-saldo, het structurele EMU-saldo, de overheidsschuld en de overheidsuitgaven.

De belangrijkste norm is dat Nederland het feitelijke overheidstekort beneden de 3% bbp houdt. Nederland zou weer met een buitensporigtekortprocedure te maken kunnen krijgen als blijkt dat het feitelijke overheidstekort in het afgelopen jaar meer dan 3% bbp bedroeg, of als het geraamde tekort meer dan 3% bbp is.⁴⁶ Tabel 3.2 geeft het feitelijke EMU-saldo in de ramingsjaren en in het afgelopen jaar. In alle jaren blijft het tekort minder dan 3% bbp.

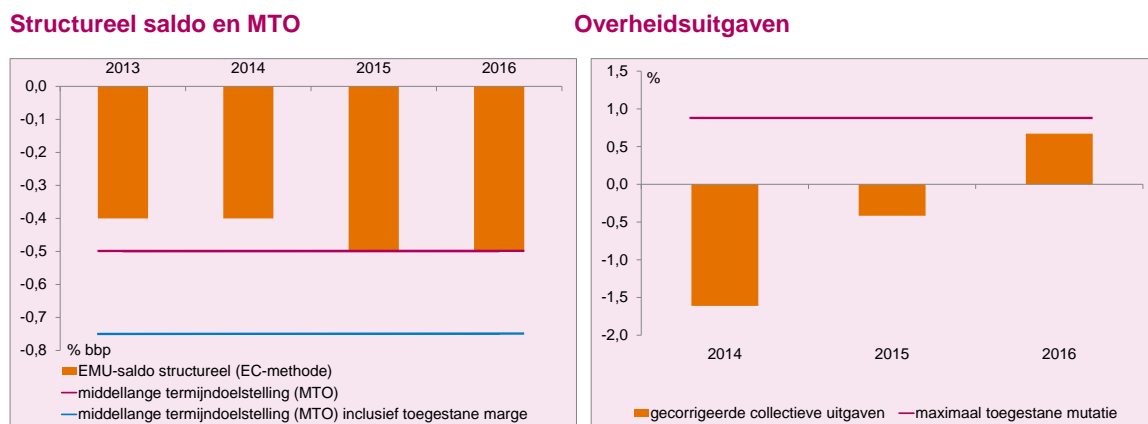
⁴⁶ Voor details, zie paragraaf 2.2.1.1 'Establishing non-compliance with the deficit criterion' in European Commission, 2013, *Vade mecum on the Stability and Growth Pact, European Economy, Occasional Paper 151* ([link](#)).

Tabel 3.2 Gegevens voor Europese begrotingsregels

	2013	2014	2015	2016
EMU-saldo (% bbp)	-2,3	-2,6	-1,8	-1,2
EMU-saldo conjunctureel (EC-methode, % bbp) (a)	-2,3	-2,0	-1,3	-0,7
EMU-saldo eenmalige en andere tijdelijke maatregelen (% bbp)	0,4	-0,1	0,0	0,0
EMU-saldo structureel (EC-methode, % bbp) (a)	-0,4	-0,4	-0,5	-0,5
Mutatie in EMU-saldo structureel (EC-methode, % bbp)		0,0	-0,1	0,0
Uitgavenregel: (b)				
Gecorrigeerde collectieve uitgaven (volume, %)		-1,6	-0,4	0,7
Maximale groei gecorrigeerde collectieve uitgaven (c)		0,9	0,9	0,9
Vershil (d,e)		-2,5	-1,3	-0,2
Vershil (%bbp, e)		-1,1	-0,6	-0,1
EMU-schuld	68,6	69,0	68,8	67,8
Schuld criterium tijdens transitieperiode (f)				
Geraamde mutatie in structureel saldo		0,0	-0,1	0,0
Minimale mutatie in structureel saldo op basis van criterium		-0,6	-1,2	-1,7
Vershil (g)		0,6	1,1	1,7
<p>(a) Op basis van de huidige, gehanteerde OESO/Europese Commissie schatting van een begrotingselasticiteit van 0,65. Zie Mourre, G. et al, 2014, Adjusting the budget balance for the business cycle: the EU methodology, European Economy, Economic Papers 536. (link)</p> <p>(b) De ontwikkeling van de gecorrigeerde overheidsuitgaven dient maximaal de groei van de potentiële groei te zijn voor landen met een structureel saldo conform de middellangetermijndoelstelling. Voor landen met een structureel saldo dat negatiever is dan de middellangetermijndoelstelling, dient de stijging van de gecorrigeerde overheidsuitgaven zodanig te zijn dat het structurele EMU-saldo in voldoende mate convergeert naar de MTO (middellangetermijndoelstelling). De overheidsuitgaven zijn exclusief rentebetalingen en het conjuncturele deel van de werkloosheidsuitkeringen en worden gecorrigeerd voor beleidsmatige mutaties in de collectieve lasten.</p> <p>(c) Voor eurolanden waarvoor het structurele EMU-saldo minimaal gelijk is aan de MTO, is de referentiemutatie voor de gecorrigeerde overheidsuitgaven gelijk aan het langjarige gemiddelde van de potentiële economische groei. Voor landen waarvoor het structurele saldo in het voorgaande jaar ten minste 0,5% bbp negatiever is dan de MTO, is onder normale omstandigheden de referentiemutatie gelijk aan het langjarige gemiddelde van de potentiële groei verminderd met de convergentiemarge consistent met een verbetering van het structurele saldo van 0,5% bbp.</p> <p>(d) Het uitgavencriterium vereist een verschil van nul of negatief.</p> <p>(e) Op basis van niet-afgeronde cijfers.</p> <p>(f) Zie voetnoot onder figuur 3.3.</p> <p>(g) Dit verschil mag niet kleiner zijn dan -0,25% bbp per jaar en na het eerste jaar van de transitieperiode cumulatief niet kleiner dan -0,75% bbp.</p>				

Voor Nederland dient het structurele EMU-saldo minimaal gelijk te zijn aan zijn middellangetermijndoelstelling van het EMU-saldo (MTO): -0,5% bbp, waarbij de Europese Commissie in de beoordeling van een (ontwerp)begroting vanwege schattingonzekerheden een marge hanteert van 0,25% bbp.⁴⁷ Het geraamde structurele saldo is -0,5% bbp in 2015 en in 2016 (zie tabel 3.2 en figuur 3.2). Hierdoor is het geschatte structurele saldo conform de MTO-doelstelling.

Figuur 3.2 De raming en de relevante Europese regels over overheidstekort en overheidsuitgaven

Voorts geldt een norm voor de overheidsuitgaven. Voor landen die voldoen aan de MTO-doelstelling, mag de gecorrigeerde uitgavenontwikkeling niet de potentiële bbp-groei overtreffen.⁴⁸ Voor Nederland ligt in 2014, 2015 en 2016 de gecorrigeerde uitgavenontwikkeling onder de potentiële bbp-groei (tabel 3.2 en figuur 3.2 rechts). De Commissie kan de significanteafwijgingsprocedure starten bij een te sterke stijging van de gecorrigeerde overheidsuitgaven of een te sterke afwijking van (het pad naar) de MTO. Dit kan echter alleen op basis van realisaties, momenteel dus op basis van cijfers over 2014.

De overheidsschuld dient minder dan 60% bbp te zijn, of dient in ieder geval met een twintigste van het verschil met de 60%-norm per jaar af te nemen. Wat de laatste voorwaarde betreft, geldt een overgangperiode voor landen zoals Nederland die in 2011 een buitensporigtekortprocedure hadden. In de drie jaar nadat het overheidstekort weer beneden de 3% bbp is gekomen, dient er een zodanige ontwikkeling te zijn, dat aan het einde van deze overgangperiode de schuld met ten minste een twintigste van het verschil met de 60%-norm per jaar afneemt.⁴⁹ De Commissie kan de buitensporigtekortprocedure starten bij onvoldoende vermindering van de overheidsschuld. Dit kan zowel op basis van realisaties als op basis van ramingen.⁵⁰ Op basis van de huidige raming en de voorlopige realisatie voor

⁴⁷ Zie voor deze onzekerheidsmarge bijvoorbeeld paragraaf 4.2 in European Commission, 2014, Commission opinion on the draft budgetary plan of the Netherlands. [\(link\)](#)

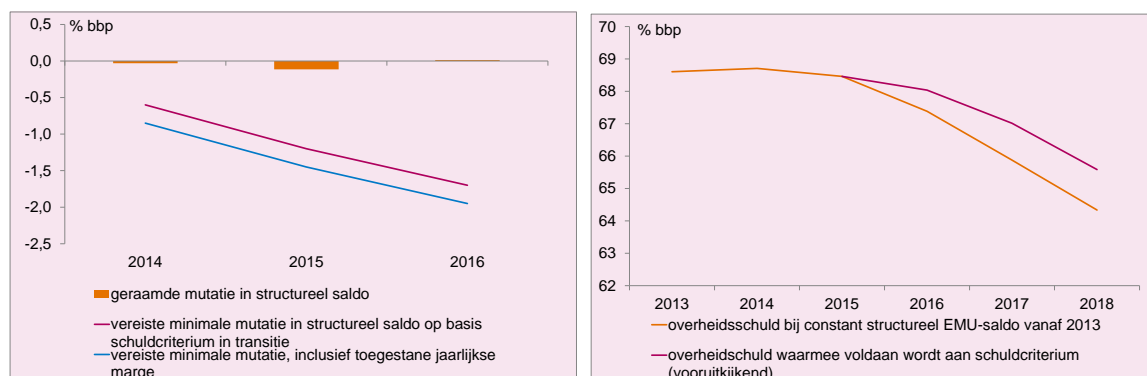
⁴⁸ De potentiële groei is daarbij gebaseerd op de berekeningsmethode van de Europese Commissie. Zie Havik, K., e.a., 2014, The Production Function Methodology for Calculating Potential Growth Rates & Output Gaps, European Economy. Economic Papers 535. [\(link\)](#)

⁴⁹ Voor details, zie paragraaf 2.2.1.3 'Establishing non-compliance with the debt criterion in the transition period' in European Commission, 2013, Vade mecum on the Stability and Growth Pact, European Economy, Occasional Paper 151 [\(link\)](#).

⁵⁰ Analyse van de relevante factoren kan ertoe leiden dat de Commissie aan de Europese Raad voorstelt om toch geen buitensporigtekortprocedure te starten. Dit was in februari jongstleden het geval voor Italië, België en Finland. Zie

2014 is de schuldontwikkeling conform het criterium van de overheidsschuld in de transitieperiode.⁵¹ (zie figuur 3.3 en tabel 3.2).

Figuur 3.3 De raming en de relevante Europese regels over de overheidsschuld (a)

(a) Het schuld criterium tijdens de transitieperiode tot en met 2016 leidt tot een criterium voor de minimale lineaire mutatie in het structurele saldo (MLSA). Deze mutatie dient zodanig te zijn dat in 2016 de overheidsschuld vermindert met een twintigste van het verschil tussen de overheidsschuld in het voorgaande jaar en de 60%-schuldnorm. Aan de MLSA dient cumulatief over de drie jaar van de transitieperiode te worden voldaan. Indien in eerdere jaren de mutatie van het structurele saldo groter (kleiner) is dan de MLSA dan kan (moet) het structurele saldo in het betreffende jaar kleiner (groter) zijn. Dit leidt in het geval van Nederland in de linkerfiguur tot een dalende reeks voor de vereiste minimale mutatie in het structurele saldo per jaar. Het criterium over de vermindering van de schuld met een twintigste kent een terugkijkende, voortuitkijkende en een conjunctuur-gecorrigeerde variant. De MLSA is gebaseerd op de variant waaraan het eenvoudigst wordt voldaan. In deze projectie is dit voor Nederland de voortuitkijkende variant (zie rechterfiguur).

De Europese begrotingsregels zijn leidend voor het Nederlandse begrotingsbeleid.⁵² Dit begrotingsbeleid wordt geconcretiseerd door **begrotingsregels van het kabinet**. De uitgavenkaders en het inkomstenkader staan daarbij centraal.

De uitgavenkaders, die bij het aantreden van het nieuwe kabinet voor de jaren 2013-2017 zijn vastgesteld, zijn herzien na de Begrotingsafspraken 2014 in de Najaarsnota 2013.⁵³ Onderscheiden worden drie begrotingsdisciplinesectoren: Rijksbegroting in enge zin, sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid en zorg. Tegenvallers moeten binnen de kaders worden gecompenseerd. Volgens de huidige inzichten onderschrijden de uitgaven de herziene ijklijn in 2015 met 0,7 mld euro en overschrijden ze deze met 0,8 mld euro in 2016. In 2016 overtreft de overschrijding bij de Rijksbegroting in enge zin de onderschrijding bij de zorg.

European Commission, 2015, European Semester 2015: College decisions, persbericht, 25 februari. [\(link\)](#). Zie ook achterliggende stukken.

⁵¹ Op basis van dit *Centraal Economisch Plan* alleen kan niet worden bepaald of de ontwikkeling van de overheidsschuld conform dit criterium is voor zover het de voortuitkijkende maatstaf is, omdat voor de berekening ramingen na 2016 nodig zijn. Voor deze ramingen na 2016 is gebruik gemaakt van de recente 10-jaarsverkenning. Zie hiervoor Gelauff, G. e.a., 2014, *Roads to recovery*, CPB Boek 11 [\(link\)](#).

⁵² Zie begrotingsregel 5 in ministerie van Financiën, 2012, Startnota [\(link\)](#).

⁵³ Zie Vaststellen kaders, bijlage 3 in ministerie van Financiën, 2013, Najaarsnota 2013 [\(link\)](#).

Tabel 3.3 Overschrijding uitgavenkader in 2016

	2015	2016
	mld euro	
Overschrijding	-0,7	0,8
w.v. Rijksbegroting in enge zin	0,1	2,6
Sociale Zekerheid en Arbeidsmarktbeleid	0,6	0,3
Budgettair Kader Zorg	-1,4	-2,1

Tijdens de kabinetsperiode vinden aanpassingen van de hoogte van het uitgavenkader plaats op basis van de begrotingsregels, waaronder de aanpassing aan de hand van de ontwikkeling van de prijs van de nationale bestedingen.⁵⁴ Er ontstaat budgettaire spanning als de opwaartse druk op lonen en prijzen sterker is dan die op de prijs van de nationale bestedingen.⁵⁵ Het gaat daarbij om de ontwikkeling ten opzichte van de verwachte ontwikkeling ten tijde van het vaststellen van de kaders. Bij oplopende spanning wordt het moeilijker de uitgaven onder de ijklijn te houden. In dit *Centraal Economisch Plan* is de budgettaire spanning 2 mld euro in 2015 en 3,7 mld euro in 2016. Dit komt door de relatief sterke stijging van de reële lonen in de marktsector, waardoor de looncomponent in de uitgaven meer toeneemt dan de gemiddelde bestedingenprijs.

Het inkomstenkader, dat bij het aantreden van het nieuwe kabinet voor de jaren 2013-2017 is vastgesteld, is inhoudelijk aangepast in de Miljoenennota 2015.⁵⁶ Het inkomstenkader omvat alle beleidsmaatregelen van het kabinet en moet cumulatief over een kabinetsperiode sluiten. Gedurende de kabinetsperiode moeten de genomen lastenmaatregelen cumulatief gelijk zijn aan het vastgestelde inkomstenkader. De toetsing van het inkomstenkader van het CPB is ten opzichte van de stand van het inkomstenkader conform de Miljoenennota 2015. Er is sprake van een onderschrijding van het kader in 2015 en 2016, die veroorzaakt wordt door een daling van de zorgpremies ten opzichte van de verwachting daarover bij het vaststellen van het inkomstenkader.

Tabel 3.4 Onderschrijding inkomstenkader 2013-2016

	2015	2016	Cumulatief 2013-2016
	mld euro		
Overschrijdingen	-0,5	-1,9	-2,6
w.v. beleidsmutaties (m.u.v. zorg)	0,0	0,0	0,0
zorg	-0,5	-1,9	-2,6

⁵⁴ De aanpassing van de ijklijn als gevolg van de mutatie van de prijs nationale bestedingen van het lopende jaar wordt echter stopgezet bij de Voorjaarsnota en is zodoende gebaseerd op de raming in het *Centraal Economisch Plan*.

⁵⁵ Tot en met de *Macro Economisch Verkenning 2014* werd de budgettaire spanning als gevolg van de ontwikkeling van de lonen en prijzen in CPB-publicaties aangeduid met de ruilvoet. In begrotingsnota's (zoals de *Miljoenennota*) heeft het begrip ruilvoet echter een andere inhoud. Vandaar dat ter voorkoming van verwarring de term ruilvoet is vervangen door budgettaire spanning. Het verschil tussen budgettaire spanning en de ruilvoet in de begrotingsnota's is dat bij het bepalen van de budgettaire spanning alleen de niet-beleidsmatige loon- en prijsontwikkelingen worden meegenomen. Meer precies gaat het wat de loonontwikkeling betreft om die ontwikkelingen die voor de collectieve sector als werkgever exogeen zijn.

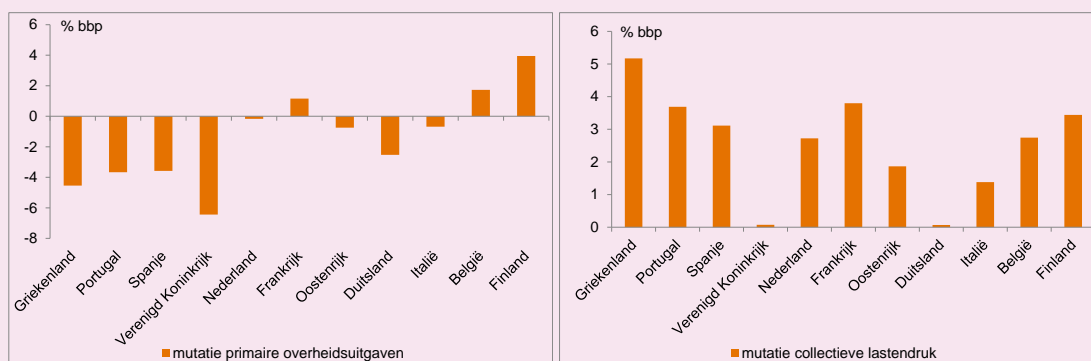
⁵⁶ Ministerie van Financiën, 2014, *Miljoenennota 2015*. ([link](#))

Tekortreductie in internationaal perspectief

Tijdens de crisis ontstonden in veel Europese landen fors oplopende tekorten. Nadat er aanvankelijk expansief beleid werd gevoerd, zagen landen zich na 2009 genoodzaakt om de overheidsuitgaven te beperken en de lasten te verhogen, omdat financiering van schulden moeizamer werd en vanwege de regels van het Stabiliteits- en Groeipact. Ook in Nederland is er door verschillende kabinetten naar gestreefd om het overheidstekort te reduceren, zowel door middel van ombuigingen aan de uitgavenkant, als door lastenverhogingen aan de inkomstenkant (a). Dit kader plaatst de Nederlandse tekortreductie in een internationaal perspectief. Hierbij gaan we niet uit van de tekortreducerende maatregelen die genomen zijn door de overheid ten opzichte van het basispad, maar van de werkelijke veranderingen in overheidsuitgaven en -inkomsten, gerelateerd aan het bbp. Door breder te kijken dan expliciete maatregelen, kunnen ook conjuncturele effecten, zoals werkloosheidsuitkeringen, worden meegenomen.

Wanneer we kijken naar de cijfers van de feitelijke tekortreductie in de jaren 2010 tot en met 2014, zien we dat de Nederlandse inspanningen relatief klein zijn ten opzichte van met name de Zuid-Europese probleemlanden. De linkerfiguur toont de mutatie van de primaire overheidsuitgaven als percentage van het bbp. In de primaire overheidsuitgaven worden rentelasten niet meegenomen, omdat de overheid hier weinig directe invloed op heeft. De rechterfiguur toont de mutatie van de collectieve lasten als percentage van het bbp.

Mutatie primaire overheidsuitgaven (links) en mutatie collectieve lasten (rechts) vanaf 2010 tot en met 2014

Bron: AMECO-database ([link](#)) en eigen berekeningen. De mutaties in de primaire overheidsuitgaven en de collectieve lastendruk tellen niet op tot de mutaties in het EMU-saldo, omdat de niet-belastingmiddelen en de rente daar ook onderdeel van uitmaken.

Met name in de Zuid-Europese probleemlanden zijn de primaire overheidsuitgaven als percentage van het bbp substantieel afgenomen, ondanks de oplopende werkloosheid. Deze afname wordt met name gedreven door de beperking van de overheidsinvesteringen en de daling van de uitgaven aan ambtenarensalarissen (b). In de noordelijke Europese landen is de afname van de overheidsuitgaven beperkt, of is er zelfs sprake van een toename. Dat in Nederland de primaire overheidsuitgaven als percentage van het bbp nauwelijks afnemen, terwijl er tegelijkertijd in de periode van de figuur ongeveer 20 mld euro is omgebogen op overheidsuitgaven, wordt voornamelijk veroorzaakt door de toename van de inkomensoverdrachten door de overheid.

De stijging van de lasten geldt voor meer landen in Europa. Ook buiten de Zuid-Europese probleemlanden liep de lastendruk met verscheidene procentpunten op. Voor Nederland geldt dat de beleidsmatige verhoging van de lasten werd gedempt door een daling van de lasten als gevolg van de conjunctuur (c). De Nederlandse lastenstijging is kleiner dan in Frankrijk, maar groter dan in Duitsland, Italië en Oostenrijk.

De tekortreductie van de Nederlandse overheidsbegroting blijkt, relatief ten opzichte van andere Europese landen, beperkt te zijn. De noodzaak tot het nemen van maatregelen was, gezien de problemen met de houdbaarheid en financierbaarheid van de overheidsfinanciën, in de Zuid-Europese landen groter dan in Nederland. Met name in deze landen zijn de overheidsuitgaven fors afgenomen en zijn de lasten gestegen.

(a) Suyker, W., 2014, Tekortreducerende maatregelen 2011-2017, CPB Achtergronddocument ([link](#)). Zie ook: Noord, P.J. van den, 2014, Uitgavenbeleid na de crisis, *Tijdschrift voor Openbare Financiën* ([link](#)).

(b) Floor, E., Tekortreductie in internationaal perspectief, CPB Achtergronddocument, te verschijnen.

(c) Floor, E., 2014, Progressiefactor onder druk tijdens crisis, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

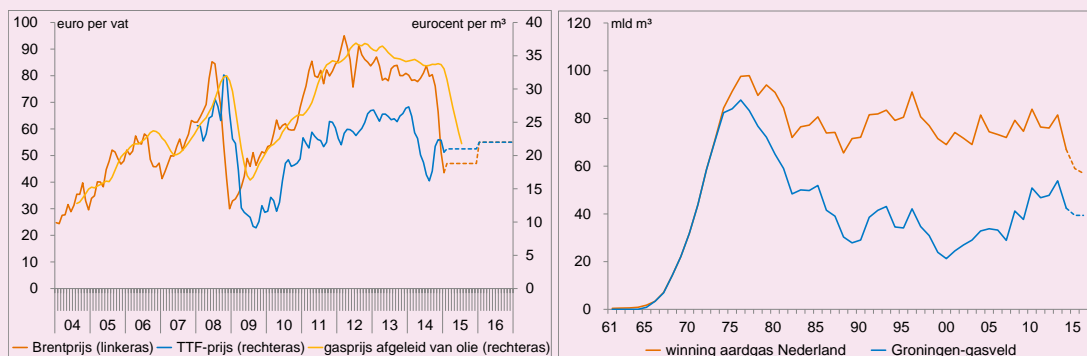
Gasbaten na de liberalisering van de gasmarkt en verlaging productie

Na de vondst van de gasbel in 1959 werden de gasprijzen gekoppeld aan de prijzen van huisbrandolie (huishoudens) en stookolie (bedrijfsleven) als toenmalige belangrijke energiebronnen. Dat is vele decennia lang in heel Europa zo geweest. Na de liberalisering van de Europese energiemarkt begin deze eeuw zijn er steeds meer marktpartijen actief geworden op de gasmarkt, omdat gebruikers tegenwoordig vrij hun leverancier mogen kiezen.

De liberalisering van de gasmarkt heeft geleid tot een (internationale) gasmarkt waarbij de gasprijzen op de korte termijn vooral bepaald worden door vraag en aanbod naar gas. Hierdoor is de gasprijs ontkoppeld geraakt van de olieprijs. In toenemende mate beïnvloeden het aanbod van gas uit Rusland of overschotten aan gas in Azië (in de vorm van LNG) de prijs van aardgas in ons land. In Europa wordt op verschillende plaatsen gehandeld, waarbij de in Nederland gevestigde virtuele handelsplaats TTF (Title Transfer Facility) een vooraanstaande rol speelt. Voor het ramen van de gasbaten voor het lopende en komende jaar gebruiken we de prijsnoteringen voor toekomstige leveringen ('futures') die daar tot stand komen.

De linker figuur illustreert hoe sinds 2009 de TTF-marktprijs voor gas minder de olieprijs volgt die is af te leiden van de Brentnotering. De eigen dynamiek van de gasmarkt betekent voor de overheid ook dat mutaties van de olieprijzen minder grote effecten hebben op de gasbaten en daarmee voor het EMU-saldo dan in het verleden. In het macromodel van het CPB (Saffier) wordt als vuistregel voor varianten met alternatieve olieprijzen een koppeling naar de gasprijzen van 50% aangenomen. Deze vuistregel is in lijn met de ontwikkeling van het afgelopen jaar. De olieprijs daalde in korte tijd met circa 40%, terwijl de gasprijzen momenteel zo'n 20% lager zijn dan twee jaar geleden. Bovendien zette de daling van de gasprijs al begin 2014 in. Omdat veel gasverkoop op contractbasis gebeurt, verschillen de feitelijke verkoopprijzen van de gepresenteerde future gasprijzen. Zo bedroeg de gemiddelde TTF-prijs in 2014 ongeveer 22 cent, terwijl de gemiddelde verkoopprijs van Gasterra in 2014 uitkwam op bijna 24 cent.

Gasprijzen en olieprijzen minder aan elkaar gekoppeld (links). Aardgasproductie daalt in 2015 en 2016 (rechts)

Bron: Noteringen van Brent en TTF, jaarverslagen Gasterra (links); CBS en NAM (rechts)

Voor dit CEP wordt op basis van aangeleverde beleidsuitgangspunten uitgegaan van een productieplafond van 16,5 mld kubieke meter in de eerste helft van 2015 en 39,4 mld kubieke meter voor het hele jaar 2015 (en 2016) voor gas uit het Groningenveld. Later dit jaar wordt besloten of de gasproductie daar in de tweede helft van dit jaar verder beperkt wordt. Dat zal dan een aanvullend drukkend effect hebben op de economische groei en de gasbaten. Ter illustratie: bij een productie van 35 miljard voor het hele jaar 2015 en 2016 komt de economische groei in 2015 0,1 à 0,2% lager uit. Het effect op de gasbaten zou zowel in 2015 als 2016 circa 800 à 900 mln euro gasbaten schelen, of omgerekend ruim 0,1% bbp EMU-saldo.

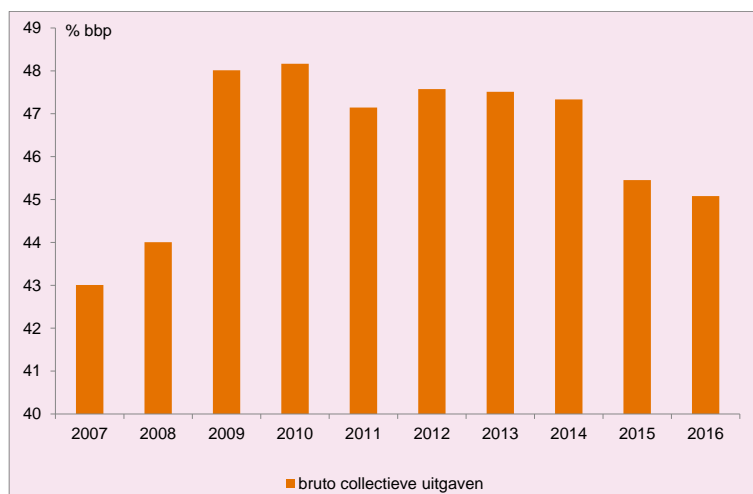
3.3 Collectieve uitgaven

De collectieve-uitgavenquote, die in de periode 2009-2014 schommelde tussen de 47 en 48%, neemt de komende jaren af. Dit jaar zal de quote met maar liefst 1,8%-punt dalen. De neergang betreft alle onderdelen, maar is het meest geprononceerd bij openbaar bestuur, internationale samenwerking, zorg en rente-uitgaven. In tegenstelling tot voorgaande jaren is er vanaf 2015 geen bezuiniging meer op de ambtenarensalarissen door een nullijn. In 2016 zal de quote naar verwachting met nog eens 0,3%-punt afnemen en dan uitkomen op 45% van het bbp.

Tabel 3.5 Collectieve uitgaven, 2011-2016

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
% bbp						
Openbaar bestuur	9,9	9,8	9,6	9,5	9,0	8,9
Veiligheid	1,7	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7
Defensie	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
Infrastructuur	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4
Onderwijs	5,4	5,4	5,4	5,4	5,3	5,3
Zorg (a)	9,4	9,9	9,9	9,9	9,6	9,5
w.v. AWBZ/Wlz (a)	3,6	4,0	3,9	3,9	2,6	2,5
Zvw (a)	5,3	5,4	5,5	5,5	5,8	5,8
overig (o.a. Wmo) (a)	0,5	0,5	0,5	0,5	1,2	1,2
Sociale zekerheid	12,2	12,5	12,8	12,9	12,7	12,6
w.v. AOW/ANW	4,8	5,0	5,2	5,3	5,3	5,3
WW en bijstand (b)	2,0	2,2	2,5	2,3	2,2	2,1
arbeidsongeschiktheid (b)	1,7	1,7	1,7	2,0	1,9	1,9
overig (o.a. zorgtoeslag)	3,7	3,6	3,4	3,4	3,3	3,3
Overdrachten aan bedrijven	1,8	1,7	1,6	1,6	1,5	1,5
Internationale samenwerking	1,9	2,0	2,0	2,1	1,7	1,9
Rente	1,8	1,7	1,5	1,5	1,3	1,2
Bruto collectieve uitgaven	47,1	47,6	47,5	47,3	45,5	45,1
mutatie in %						
Reële bruto collectieve uitgaven	-0,5	-0,7	-0,9	0,4	-2,4	1,0
% totale werkgelegenheid						
Werkgelegenheid sector overheid	-2,7	-2,3	-1,7	-1,6	-0,4	-0,6
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg	2,7	0,9	-0,8	-2,3	-0,8	0,0
<p>(a) De Hervorming Langdurige Zorg en de nieuwe Jeugdwet leiden tot forse verschuivingen tussen de zorgonderdelen in 2015. (b) WW- en arbeidsongeschiktheidsuitgaven worden in 2014 beïnvloed door de budgetneutrale schuif als gevolg van de invoering 'Wet beperking ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid vangnetters'.</p>						

Figuur 3.4 Collectieve uitgaven nemen af in 2015 en 2016

De **collectieve zorguitgaven** dalen in 2015 als percentage van het bbp met 0,3%-punt naar 9,6% om in 2016 verder te dalen naar 9,5%. De daling van de zorguitgaven in % bbp komt na een langere periode van stijging. In nominale termen dalen de zorguitgaven in 2015 met 1,0%, gevolgd door een beperkte stijging van 1,8% in 2016. De lage nominale ontwikkeling van de zorguitgaven komt door de historisch lage inflatie, de ingezette beleidsmaatregelen en andere ontwikkelingen die tot een lagere groei van de zorguitgaven leiden.⁵⁷ Zo pakken zorgverzekeraars de rol op van kritische zorginkoper, liggen de investeringen op een lager niveau en heeft de Grote Recessie mogelijk ook direct invloed op het gedrag van mensen via onder meer een gezondere levensstijl.⁵⁸

De afvlakkende groei is ook zichtbaar in de daling van de werkgelegenheid in de zorgsector in 2013 en 2014. De onzekerheid rond de ontwikkeling van de zorguitgaven in 2015 en 2016 is extra groot, omdat de volledige effecten van alle recente stelselwijzigingen in de zorg lastig te overzien zijn.⁵⁹ In de raming is ermee gerekend dat de ingeboekte besparingen bijna volledig bereikt worden.

De vertraging in de groei kwam overigens pas relatief laat op gang. Figuur 3.5 toont de ontwikkeling van de zorguitgaven in Nederland en de omringende landen in % bbp sinds 1995 volgens de OESO-definitie.⁶⁰ Daaruit blijkt dat de kentering in de omringende landen al rond 2010 zichtbaar was. In Nederland hield het relatief hoge groeitempo nog enkele jaren aan. Daarmee is Nederland in een periode van ruim tien jaar veranderd van een land met relatief lage zorguitgaven naar een land met een bovengemiddeld niveau van zorguitgaven. Deze stijging op de internationale ranglijst viel samen met de transitie van het stelsel van curatieve zorg, van een aanbodgestuurd stelsel met krappe budgetten naar een

⁵⁷ Zie ook CPB Policy Brief 2013/09, Decemberraming 2013, p.8,9. ([link](#))

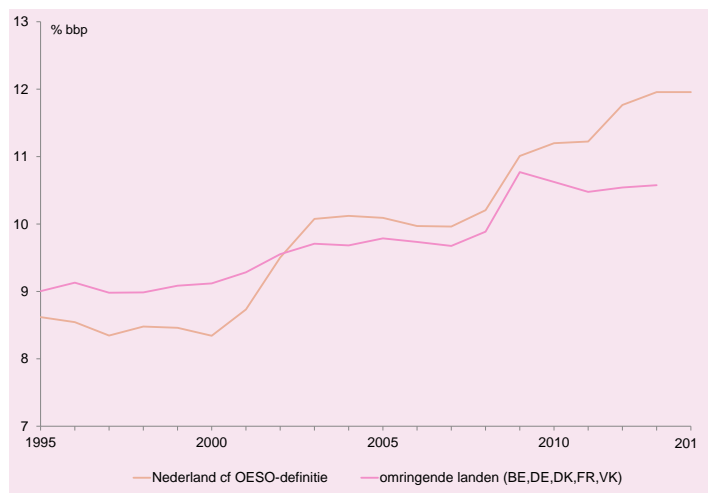
⁵⁸ Cawley and Ruhm, 2012, The Economics of Risky Health Behaviors, in Pauly et al (eds), 2012, *Handbook of Health Economics*, North-Holland, Vol. 2, pp. 153-154.

⁵⁹ Zie de tekstbox op p.63 in het *Centraal Economisch Plan 2014*. ([link](#))

⁶⁰ Tussen de zorguitgaven volgens OESO-definitie en de uitgaven functie zorg in tabel 3.5 zit een verschil van circa 2%-punt. Dat komt vooral door afbakeningsverschillen, zoals bij de eigen betalingen en de mondzorg. Daarnaast zijn de OESO-cijfers nog gebaseerd op het (lagere) bbp van vóór de laatste revisie van de Nationale rekeningen.

vraaggestuurd stelsel, en met de modernisering van de AWBZ. Nu in de curatieve zorg de zorgverzekeraars hun rol van kritische zorginkoper geleidelijk aan op gaan nemen en de AWBZ in 2015 wordt hervormd, lijkt een terugkeer naar een beter houdbaar groeitempo van de uitgaven binnen handbereik. Maar wel op een aanzienlijk hoger niveau.

Figuur 3.5 Zorguitgaven in Nederland sneller gestegen dan in omliggende landen

Bron: OESO Health Statistics; 2014, raming CPB.

De **socialezekerheidsuitgaven** als percentage van het bbp zetten een daling in, van 12,9% bbp in 2014 naar 12,6% bbp in 2016 (tabel 3.5). De AOW-uitgaven groeien gelijk met het bbp, terwijl de uitgaven aan werkloosheid, arbeidsongeschiktheidsuitkeringen en overige uitgaven als percentage van het bbp een lichte daling laten zien.

Het aantal AOW-uitkeringen stijgt verder, tot circa 3,1 mln in 2016 (tabel 3.6). Het aantal ANW-uitkeringen blijft na een daling in 2015 ongeveer stabiel op 30.000.

Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is 675.000 uitkeringsjaren in 2015 en 2016. Het aantal WAO-uitkeringen is op dit moment nog groot maar neemt gestaag af, voornamelijk als gevolg van pensionering, terwijl het aantal WIA-uitkeringen stijgt vanwege opbouw van de regeling. De toename van het aantal Wajong-uitkeringen wordt vanaf 2015 gedempt, doordat de instroom wordt beperkt tot volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. Het aantal uitkeringsjaren blijft constant in 2015 en 2016 op 205.000.

Het aantal werkloosheidsuitkeringen daalt naar 360.000 in 2015 en neemt in 2016 verder af naar 350.000 uitkeringsjaren. Dit is het gevolg van een daling van de werkloosheid in 2015 en 2016. De bijstand reageert met vertraging op de conjunctuur. Vanaf 2015 leidt de Participatiewet tot instroom in de bijstand. In zowel 2015 als 2016 is naar verwachting sprake van een stijging van het aantal bijstandsuitkeringen, tot 410.000 in 2016.

De verhouding tussen het aantal inactieven en actieven (i/a-ratio) is 72% in beide ramingsjaren. Onderliggend neemt het aantal pensioengerechtigde inactieven toe.

Tabel 3.6 Uitkeringsvolumes en percentage uitkeringsgerechtigden, 2014-2016

	2014	2015	2016
	duizenden		
Uitkeringsvolumes (a)			
AOW	2977	3040	3085
ANW	36	30	30
Ziekteverzuim	296	295	300
Arbeidsongeschiktheid totaal	672	675	675
w.v. WAO/WIA/WAZ	473	470	470
Wajong	199	205	205
Werkloosheidsuitkering	364	360	350
WWB/IO(A)W/IOAZ	389	400	410
Totaal	4734	4800	4850
Actieven (b)	6637	6695	6750
I/a-ratio (c)	71	72	72
w.v. AOW	45	45	46
Overig	26	26	26
(a) In duizenden (volledige) uitkeringsjaren.			
(b) Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in duizenden arbeidsjaren.			
(c) Percentage uitkeringsgerechtigden. Ratio van inactieven ten opzichte van actieven, in procenten.			

De daling van de werkgelegenheid bij de sector overheid zet ook in 2015 en 2016 door, maar in een verder afnemend tempo (tabel 3.5). Na een daling met een kleine 2% per jaar in 2012-2014 zwakt de werkgelegenheidsdaling in 2015 en 2016 af tot circa 0,5% per jaar. Begin dit jaar is de Rijksschoonmaakorganisatie van start gegaan, maar het effect daarvan op de werkgelegenheid zal beperkt zijn. In totaal gaat het op termijn om zo'n 1000 fte's. Na decennia van onafgebroken groei is de werkgelegenheid in de zorg in 2013 en 2014 gekrompen, met respectievelijk 0,8% en 2,3%. Ook in 2015 laat de werkgelegenheid in de zorgsector een daling zien van 0,8%, gevolgd door stabilisatie in 2016.

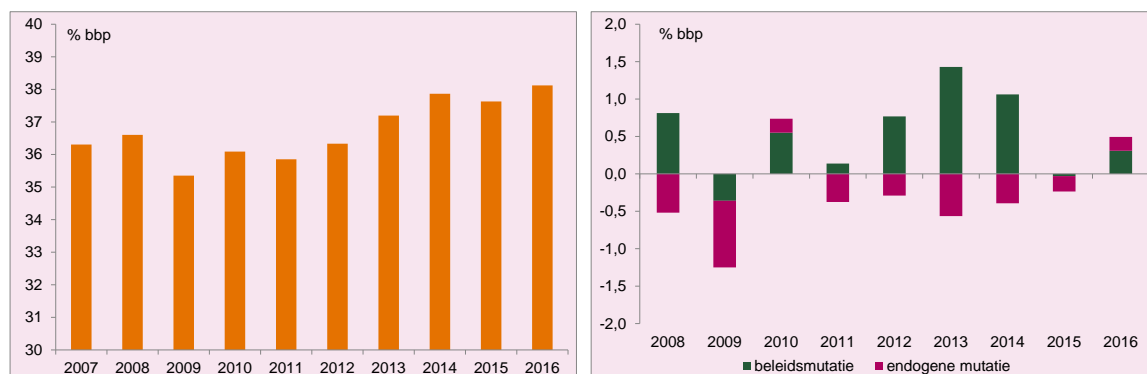
3.4 Collectieve lasten

De collectieve lasten nemen tussen 2014 en 2016 toe met 0,2%-punt, tot 38,1% bbp in 2016. Deze stijging wordt met name veroorzaakt door beleid. De belangrijkste beleidsmatige aanpassingen in 2016 betreffen wijzigingen in de heffingskortingen. Deze en andere maatregelen staan in detail beschreven in de bijlage. De belasting- en premieontvangsten blijven in 2015 endoogeen licht achter bij de ontwikkeling van het bbp, wat geheel wordt gecompenseerd door de endogene ontwikkeling in 2016.

De inkomsten uit de loon- en inkomstenheffing in procenten bbp dalen in 2015 endoogeen, vanwege het achterblijven van de nominale loonsom bij het bbp. In 2016 groeit de loonsom sterker dan het bbp, wat leidt tot een endogene toename van de loon- en inkomstenheffing. Zowel in 2015 als in 2016 neemt de vennootschapsbelasting sterker toe dan het bbp. Dit wordt met name veroorzaakt door de lagere olieprijs, die de winsten van bedrijven doet

stijgen. De belastingen op productie en invoer blijven in 2015 achter bij de ontwikkeling van het bbp, doordat het bbp harder groeit dan de particuliere consumptie.

Figuur 3.6 Collectievelastendruk in % bbp (links) en beleids- en endogene mutaties in de collectievelastendruk in % bbp (rechts)

Tabel 3.7 Belasting- en premieontvangsten, 2014-2016

	2014	2015	2016	2015	2016	2015	2016
				Beleid		Endogeen	
	niveau in % bbp			mutaties in % bbp per jaar			
Loon- en inkomstenheffing	13,5	13,5	13,7	0,3	0,1	-0,3	0,1
Premies werknemersverzekeringen	3,1	3,0	3,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Zvw-premies	5,3	5,2	5,3	-0,1	0,2	0,0	0,0
Venootschapsbelasting (excl. gas)	2,0	2,2	2,3	0,0	0,0	0,2	0,1
Belastingen op productie en invoer	11,8	11,6	11,7	-0,1	0,1	-0,1	0,0
Overige belastingen	2,1	2,1	2,1	-0,1	-0,1	0,0	0,0
Totaal	37,9	37,6	38,1	0,0	0,3	-0,2	0,2

3.5 Koopkracht

Hoewel de contractloonontwikkeling (marktsector) in 2015 en 2016 met respectievelijk 1,1% en 1,4% beperkt blijft, is er door de lage inflatie toch sprake van een reële loonstijging. Desondanks verbetert de koopkracht alleen in 2015 en blijft ongewijzigd in 2016. Dalende brandstofprijzen en een matige groei van de economie drukken de inflatie in 2015. Voor de berekeningen van de koopkracht wordt de nationale consumentenprijsindex (cpi) gebruikt, omdat het bruto-nettotraject dat gebruikt wordt in de koopkrachtberekeningen en de cpi, volledig op elkaar zijn afgestemd. De cpi ligt dit en volgend jaar respectievelijk 0,4% en 1,2% hoger dan een jaar eerder. Deze toename ligt iets hoger dan de inflatie volgens de geharmoniseerde prijsindex (hicp) doordat de ontwikkeling van de toegerekende huur voor eigenwoningbezitters is gekoppeld aan de relatief sterk stijgende huren.

Koopkrachtverbetering in 2015

In 2015 verbetert de mediane statistische⁶¹ koopkracht met 1,2%. De reële lonen stijgen met 0,7%. Werkenden gaan er het meest op vooruit (1,6%) vanwege de verhoging van de arbeidskorting. Gepensioneerden gaan er met 0,7% het minst op vooruit, omdat de pensioenen maar beperkt geïndexeerd zijn.

De verhoging van de algemene heffingskorting is gunstig voor de koopkracht van alle huishoudens, maar de verhoging van het tarief eerste schijf doet deze koopkrachtverbetering deels teniet. De versnelde afbouw van de algemene heffingskorting vanaf de tweede schijf is ongunstig voor huishoudens met een inkomen vanaf de tweede schijf. De lage en middeninkomens hebben nadeel van de verhoging van het afbouwpercentage van de zorgtoeslag. Zij worden via de zorgtoeslag wel deels gecompenseerd voor de (beperkte) stijging van de nominale zorgpremie met 64 euro. Werkenden hebben voordeel van de verhoging van de maximale arbeidskorting en van de daarbij geldende afbouwrens. Werkenden met een inkomen vanaf ruim 96.000 euro hebben nadeel van de afbouw van de arbeidskorting voor de hoogste inkomens. De lagere pensioenpremies als gevolg van de versoering van het Witteveen kader zijn gunstig voor de koopkracht van werkenden. De bijbehorende lagere pensioenopbouw is ongunstig voor de koopkracht bij pensionering, maar leidt niet tot een lagere koopkracht in 2015.

Bij de hervorming van de kindregelingen is het aantal kindregelingen teruggebracht tot vier. De koopkrachteffecten zijn overwegend ongunstig voor huishoudens met kinderen behalve voor alleenstaande ouders met lage tot middeninkomens zonder minimumuitkering. Deze laatste groep heeft veel voordeel van de kop voor alleenstaande ouders van 3050 euro op het kindgebonden budget. Voor alleenstaande ouders in de bijstand staat daar tegenover dat de verhoogde bijstand voor hen is vervallen.

In de puntenwolken (zie figuur 3.7) ligt 90% van de koopkrachtontwikkeling van de huishoudens tussen de twee groene lijnen. De bovenste groene lijn in de puntenwolken voor werkende alleenstaanden en uitkeringsgerechtigde alleenstaanden (zie figuur 3.2) laat het positieve koopkrachteffect van de kop op het kindgebonden budget zien. De dip in de bovenste lijn van de uitkeringsgerechtigde alleenstaanden op bijstandsniveau komt doordat zich op dit inkomensniveau relatief veel alleenstaanden zonder kinderen bevinden die geen (kop op het) kindgebonden budget ontvangen.

Een volledig overzicht van de beleidsuitgangspunten is opgenomen in de *Macro Economische Verkenning 2015*.⁶²

⁶¹ Voor beschrijving van redenen waarom de statistische koopkracht beter geschikt is voor de reguliere ramingen dan dynamische koopkracht zie Gielen, M. en M. Wilkens, 2014, Koopkracht, een kwestie van kwartjes, CPB Policy Brief 2014/11 ([link](#))

⁶² Zie Macro Economische Verkenning 2015, pag. 71 ([link](#)). Van deze beleidsuitgangspunten is de maatregel "Afbouw van de AOW-toeslag voor jongere partners voor AOW'ers met een hoog inkomen" vervallen.

Ongewijzigde koopkracht in 2016

In 2016 blijft de mediane koopkracht ongewijzigd. De reële loonstijging komt uit op 0,2%. De werkenden gaan er met 0,3% het meest op vooruit. Zij hebben voordeel van de verhoging van de arbeidskorting met 233 euro. Gepensioneerden gaan er 1,3% op achteruit. Dit komt door de naar verwachting beperkte indexatie van pensioenen, maar ook door beleid zoals het verlagen van de ouderenkorting.

De stijging van de pensioenpremies is ongunstig voor de koopkracht van werkenden en de stijging van de zorgpremie is ongunstig voor huishoudens zonder zorgtoeslag. Daarnaast wordt er beleid gevoerd. De verhoging van de algemene heffingskorting is gunstig voor alle huishoudens. De algemene heffingskorting wordt echter ook extra afgebouwd en dat is ongunstig voor huishoudens met een inkomen vanaf de tweede schijf. De maximale afbouw van 1239 euro wordt bereikt bij een inkomen van ruim 57.000 euro.

Een aantal beleidsmaatregelen is ongunstig voor de koopkracht van gepensioneerden. Ten eerste wordt de ouderentoeslag, een verhoging van het belastingvrije vermogen in box 3, afgeschaft. Ouderen gaan hierdoor maximaal 340 euro meer belasting betalen in box 3. De toeslag telt mee in de vermogensgrenzen voor de huurtoeslag en de zorgtoeslag. Een kleine groep ouderen verliest of de huur- of de zorgtoeslag omdat het vermogen van deze ouderen zonder de ouderentoeslag te hoog is.⁶³Ten tweede wordt de ouderenkorting met 83 euro verlaagd. Tot slot gaat het verlaagde tarief inkomensafhankelijke bijdrage Zorgverzekeringswet (IAB) omhoog. Gepensioneerden betalen daardoor meer IAB over hun aanvullend pensioen. Dit verlaagde IAB-tarief geldt ook voor zelfstandigen. Ook zij hebben daarom nadeel van deze verhoging.

Zie de bijlage bij dit hoofdstuk voor een volledig overzicht van koopkrachtrelevante beleidsmaatregelen in 2016.

⁶³ De vermogensgrens voor de zorgtoeslag is ruim 82.000 euro hoger dan die van de huurtoeslag, waardoor er geen ouderen zijn die beide toeslagen verliezen.

Tabel 3.8 Koopkrachtverbetering in 2015, ongewijzigde koopkracht in 2016

	2015	2016	
	mediaan koopkrachtmutatie in % (a)		omvang in % totaal (b)
Inkomensniveau (c)			
< 175% WML	1,0	0,0	36
175 - 350% WML	1,2	0,0	39
350-500% WML	1,7	0,1	15
> 500% WML	1,6	-0,2	10
Inkomensbron (d)			
Werkenden	1,6	0,3	63
Uitkeringsgerechtigden	1,0	0,2	10
Gepensioneerden	0,7	-1,3	25
Huishoudtype			
Tweeverdieners	1,3	0,1	50
Alleenstaanden	1,2	0,0	43
Alleenverdieners	0,8	-0,5	8
Gezinssamenstelling (e)			
Met kinderen	1,7	0,2	25
Zonder kinderen	1,4	0,2	49
Alle huishoudens	1,2	0,0	100

(a) Statische koopkrachtmutaties exclusief incidentele inkomensmutaties.

(b) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2015.

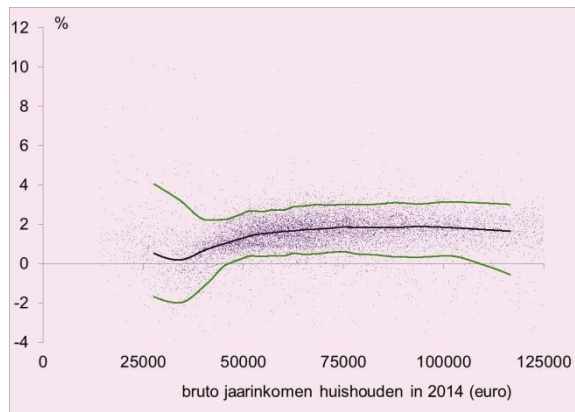
(c) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; bruto minimumloon (WML) is in 2015 ongeveer 19.500 euro.

(d) De indeling naar inkomensbron is op basis van de hoogste inkomensbron op huishoudniveau, waarbij een huishouden waarvan hoofd of partner winstinkomen heeft, bij werkenden wordt ingedeeld. Huishoudens met vroegpensioen of studiefinanciering als hoogste inkomensbron zijn uitgezonderd.

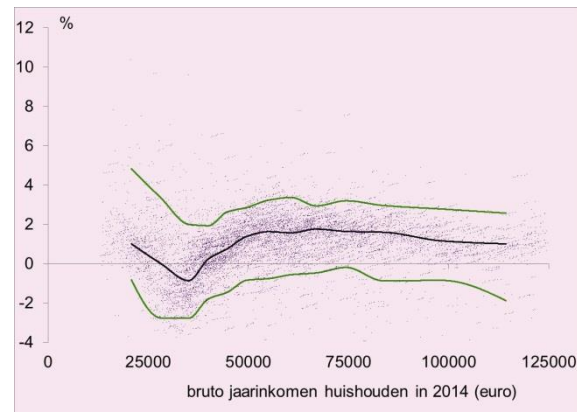
(e) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.

Figuur 3.7 Koopkrachtontwikkeling in 2015 overwegend positief, met uitschieters naar boven en beneden⁶⁴

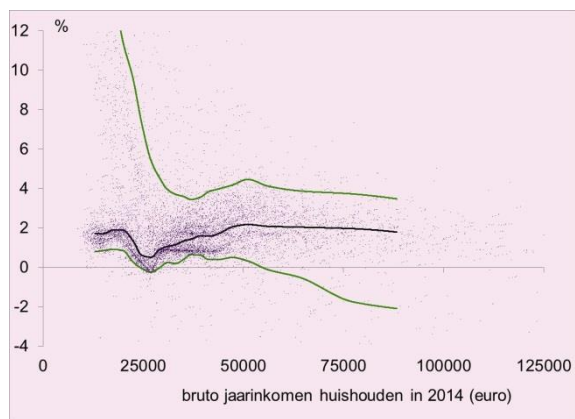
Werkende tweeverdiener

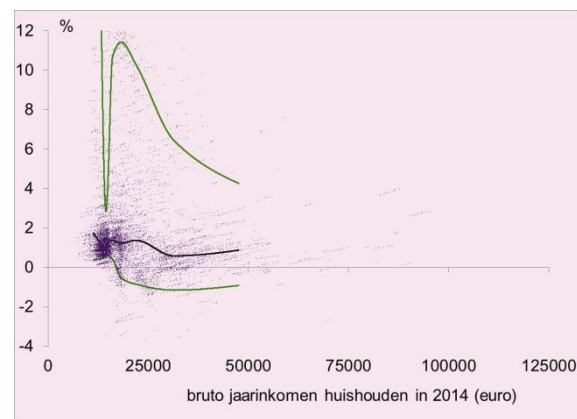
Werkende alleenverdiener

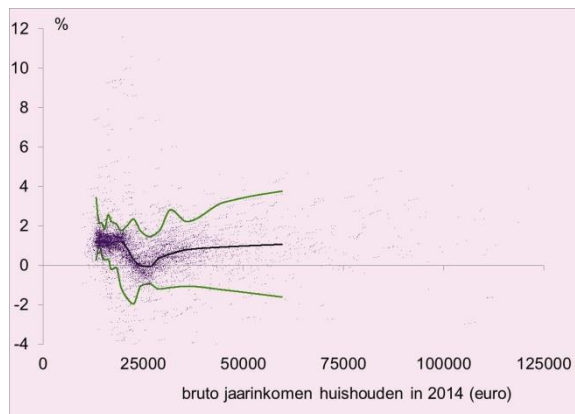
Werkende alleenstaande

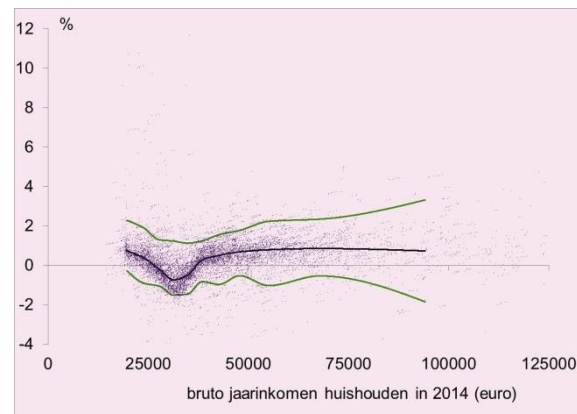
Uitkeringsgerechtigde alleenstaande

Gepensioneerde alleenstaande

Gepensioneerde tweeverdiener

⁶⁴ Koopkracht naar huishoudtype, inkomensbron en huishoudinkomen, mutaties in %, 2015. Per inkomensniveau ligt de koopkrachtontwikkeling van 90% van de huishoudens tussen de groene lijnen. De zwarte lijn geeft de mediaan weer.

Bijlage: Beleidsuitgangspunten

Bijstelling beleidsuitgangspunten 2015

De beleidsuitgangspunten voor 2015 zijn sinds de *Macro-Economische Verkenning 2015* in beperkte mate aangepast. Voor 2015 is nu bij de EU-afdrachten een aanvullende teruggave van 0,2 mld euro voorzien in verband met de nabetaling van EU-afdrachten die in 2014 heeft plaatsgevonden.

De zorg voor meervoudig complex gehandicapte kinderen zal vanaf 2015 onder de Wlz vallen, hierdoor zijn de Wlz-uitgaven vanaf 2015 0,2 mld euro hoger. Daartegenover staan 0,1 mld euro lagere uitgaven onder de Jeugdwet en beperkt lagere Zvw- en WMO-uitgaven. De overheveling van kortdurend eerstelijnsverblijf naar de Zvw is met 1 jaar uitgesteld, hierdoor vallen in 2015 de Wlz-uitgaven 0,1 mld hoger euro uit en de Zvw-uitgaven 0,1 mld euro lager. Vanwege de volledige ex-post verevening voor de wijkverpleging in 2015 zullen beide wijzigingen in dit jaar geen effect hebben op het EMU-saldo, of op het resultaat van verzekeraars.

De lastenontwikkeling in 2015 is met 1 mld euro neerwaarts bijgesteld als gevolg van de lager dan in september verwachte vaststelling van de nominale Zvw-premies door verzekeraars. De lagere premiestijging komt vooral door een lagere dan eerder verwachte groei van de zorguitgaven.

De geraamde gaswinning in het Groningenveld is neerwaarts herzien van 42,5 mld m³ tot 39,4 mld m³ op basis van het kabinetsbesluit.⁶⁵ De winning in de eerste helft van het jaar wordt beperkt tot 16,5 mld m³. In juli beziet de regering of de winning verder zal worden teruggebracht.⁶⁶ In dit *Centraal Economisch Plan* is nog geen rekening gehouden met het negatieve effect op de aardgasbaten van het aanvullende flankerend beleid (versterking gebouwen en vitale infrastructuur).

Beleidsuitgangspunten 2016

Bij de geldende beleidsuitgangspunten blijft in 2016 de begroting restrictief. De stijging van de netto overheidsuitgaven wordt gedempt door de oploop van de bezuinigingen op diverse posten als gevolg van het Regeerakkoord Rutte-Asscher. Op basis van het kabinetsbesluit is de gaswinning in het Groningenveld 39,4 mld m³ in 2016, gelijk aan die in 2015. In dit *Centraal Economisch Plan* is nog geen rekening gehouden met het negatieve effect op de aardgasbaten van het aanvullende flankerend beleid (versterking gebouwen en vitale infrastructuur).

In de **collectief gefinancierde zorg** wordt in 2016 per saldo 2 mld euro omgebogen. Daarvan slaat 0,9 mld euro neer bij de Zvw. De hoofdlijnenakkoorden met ziekenhuizen,

⁶⁵ Ministerie van Economische Zaken, 2014, Winningsbesluit Gaswinning Groningenveld & versterkingsmaatregelen, Kamerbrief, 16 december. [\(link\)](#)

⁶⁶ Ministerie van Economische Zaken, 2015, Gaswinning Groningen, Kamerbrief, 9 februari. [\(link\)](#)

medisch specialisten, huisartsen en aanbieders van geestelijke gezondheidszorg remmen de stijging van de Zvw-uitgaven met 0,7 mld euro. Momenteel werkt het ministerie van VWS nog aan verdere concretisering van de maatregelen die gemeld zijn in de brief 'Kwaliteit loont' van 6 februari 2015.⁶⁷ Vooralsnog is er mee gerekend dat de besparing van de hoofdlijnenakkoorden, met als stok achter de deur het MBI, gehaald gaan worden.

Diverse andere maatregelen bij de Zvw, waaronder stringenter pakketbeheer, verdere besparingen bij de overheveling van de wijkverpleging naar de Zvw, een beperking van de academische component en het beperken van beloningen in de zorg, leiden tot een extra besparing van 0,2 mld euro.

Op de Wlz wordt 0,7 mld euro omgebogen. Het beperken van de groei ruimte en een tariefkorting bespaart 0,5 mld euro. Diverse andere maatregelen, waaronder de verdergaande extramuralisatie van lichte zorgzwaartepakketten en het verminderen van tijdelijke budgetverruiming rond de HLZ-hervormingen, leiden tot een besparing van 0,2 mld euro.

Op de begrotingsgefinancierde zorg wordt 0,4 mld euro omgebogen. Hiervan betreft 0,2 mld euro een korting op de rijksbijdrage voor de in 2015 naar gemeenten overgehevelde zorgtaken. De resterende besparing van 0,2 mld komt door het aflopen van het eenmalige transitiebedrag voor medisch specialisten en een vertraagd effect van het afschaffen van de Wtcg in 2015.

De overheveling van kortdurend eerstelijnsverblijf naar de Zvw en de uitwerking van de motie Bergkamp/Dijkstra⁶⁸ leiden in 2016 tot een financieringsschuif van de Wlz naar de Zvw van 0,3 mld euro. De verdergaande extramuralisatie van lichte zorgzwaartepakketten betekent een financieringsschuif van de Wlz van 0,2 mld naar de Zvw en de WMO.

De belangrijkste maatregelen wat de uitgaven voor **sociale zekerheid** betreft, zijn:

- Snellere verhoging van de AOW-leeftijd, naar 65 jaar en 6 maanden in 2016.
- WW-duurverkortings (in stapjes van een maand per kwartaal) en verlaging opbouw WW-rechten vanaf 1 januari 2016.
- De lasten van de Aof-premie nemen toe met 0,5 mld euro. De wgf-premie wordt verlaagd met 0,7 mld euro.

De **EMU-relevante lasten** worden als gevolg van beleid in 2016 met 2,1 mld euro verzwaaard ten opzichte van 2015 (zie tabel 3.9).⁶⁹ De lasten voor gezinnen nemen toe met 1,7 mld euro, terwijl de lasten zowel voor bedrijven als voor de overheid toenemen met 0,2 mld euro.

⁶⁷ Brief van de minister van VWS, Kwaliteit van zorg, Kamerstuk 31765 nr. 116, 6 februari 2015. ([link](#))

⁶⁸ Brief van de staatssecretaris van VWS, positionering langdurige intramurale ggz, kamerstuk 30597 nr.527, 24 maart 2014. ([link](#))

⁶⁹ Het CPB stopt vanaf deze raming met de publicatie van de niet-EMU-relevante lasten, omdat de toegevoegde waarde van deze indicator beperkt is. De lastenbeleving van burgers wordt bijvoorbeeld al weergegeven in de koopkrachtplaatjes. Daarnaast lijkt er weinig belangstelling te zijn voor de niet-EMU-relevante lasten en zullen intertemporele schuiven en schuiven tussen collectieve lasten en uitgaven nog steeds in de tekst naar voren komen.

Tabel 3.9 Beleidsmatige lastenontwikkeling 2014-2016

	2014	2015	2016
	mld euro		
Totaal BLO, belastingen en premies	6,8	-0,2	2,1
w.v. gezinnen	0,9	1,9	1,7
bedrijven	5,5	-2,1	0,2
overheid	0,5	0,0	0,2

Beleid dat reeds eerder is ingezet en in 2016 ten opzichte van 2015 de lasten doet wijzigen, betreft:

- Vanwege het aflopen van de tijdelijke verlaging van het tarief van box 2 nemen de overheidsinkomsten af met 0,4 mld euro. Dat er ook in 2016 nog sprake is van een afname van de overheidsinkomsten, wordt veroorzaakt door het kaspatroon van de betalingen in box 2.
- Beleidsmaatregelen in het Witteveen kader hebben tot gevolg dat de lasten voor burgers toenemen met 0,2 mld euro in 2016.
- Maatregelen met betrekking tot de algemene heffingskorting leiden tot een lastenverlichting van 0,2 mld euro. De verhoging van de arbeidskorting leidt tot een lastenverlichting van 1,3 mld euro.
- De lasten voor bedrijven stijgen in 2016 met 0,2 mld euro, als gevolg van het verder stijgen van de verhuurdersheffing.

De volgende tijdelijke maatregel loopt in 2016 af:

- De opbrengsten van de btw nemen toe met 0,1 mld euro, vanwege het aflopen van het verlaagde btw-tarief voor de bouw per 1 juli 2015.

De volgende beleidsmaatregelen leveren in 2016 de eerste lastenveranderingen op:

- Het afschaffen van de ouderentoeslag in box 3 leidt tot een stijging van de lasten voor burgers van 0,2 mld euro.
- Het verlagen van de ouderenkorting leidt tot een lastenverzwaring van 0,2 mld euro in 2016.
- In 2016 wordt de kolenbelasting afgeschaft (0,2 mld euro) en wordt de energiebelasting verhoogd (0,2 mld euro).
- De lasten voor gezinnen en bedrijven nemen toe met 0,2 mld euro als gevolg van de verhoging van de SDE+-heffing.
- De lasten voor overheidsbedrijven nemen toe met 0,1 mld euro, omdat zij vanaf 2016 vpb-plichtig zijn.

De beleidsmatige stijging als gevolg van Zvw-premies bedraagt 1,1 mld euro. Doordat de grondslagen voor de Zvw-premies ook stijgen, neemt de opbrengst met 1,7 mld euro toe.

De 1,7 mld euro hogere benodigde Zvw-premieopbrengsten in 2016 komen vooral door hogere Zvw-uitkeringen; daarnaast zorgen de ontwikkeling van de rijksbijdragen en het saldo van de zorgverzekeraars en het zorgverzekeringsfonds voor een beperkte extra stijging. In 2016 nemen de Zvw-uitkeringen toe met 1,2 mld euro ten opzichte van 2015. De afbouw van de tijdelijke aanvullende rijksbijdrage aan het Zorgverzekeringsfonds met 0,5 mld euro en daartegenover de 0,2 mld euro hogere rijksbijdrage voor kinderen vergroten de noodzakelijke premieverhoging tot 1,5 mld euro.

De geraamde benodigde stijging van de opbrengst van de premies is 0,2 mld euro hoger vanwege de ontwikkelingen van de saldi van de zorgverzekeraars en het fonds. Het saldo van het Zorgverzekeringsfonds is in 2016 0,2 mld euro lager dan in 2015 en het saldo van zorgverzekeraars is in 2016 0,4 mld hoger dan in 2015.

Het CPB rekent ermee dat zorgverzekeraars op termijn streven naar een solvabiliteitspositie van 20%. Uitgangspunt hiervoor zijn de solvabiliteitseisen van Solvabiliteit II per 1 januari 2016 en een bepaalde mate van oversolvabiliteit⁷⁰, zodat verzekeraars niet ineens onder de solvabiliteitsvereisten zakken. De reserves boven de 20% zijn dan te karakteriseren als overreserves. Eind 2014 lag de solvabiliteitspositie van verzekeraars voor de basisverzekering volgens recente inzichten rond de 24% van de zorguitgaven.

Volgens de huidige raming daalt de gemiddelde solvabiliteitspositie van de zorgverzekeraars eind 2015 tot rond de 21%. De zorgverzekeraars hebben hun overreserves gebruikt als reserve voor de nieuwe taken voor de wijkverpleging (HLZ) en zullen in 2015 een deel teruggeven aan de verzekerden door middel van lagere premies. Voor 2016 is gerekend met een reserveopbouw van 0. Door het noemereffect, hogere uitgaven, daalt de solvabiliteitspositie in 2016 verder richting de 20%.

Vanwege de 50/50 verdeling tussen nominale premies en de inkomensafhankelijke premies moet de nominale premie tijdelijk iets hoger zijn en de inkomensafhankelijke premie tijdelijk iets lager.⁷¹ De nominale premie stijgt in 2016 met 80 euro, van gemiddeld 1162 euro per volwassene in 2015. Dit is een lastenverzwaring van 1 mld euro. De inkomensafhankelijke premie daalt van 6,95% naar 6,85%. Verder wordt het IAB-kortingspercentage voor 65-plussers en zelfstandigen verlaagd van 2,1% naar 1,25%. Per saldo stijgen de lasten met 0,1 mld euro in de inkomensafhankelijke premie, waarvan +0,3 mld euro voor gezinnen en -0,2 mld euro voor bedrijven.

⁷⁰ Brief van de ministers van VWS en Financiën, Solvabiliteit II voor zorgverzekeraars, kamerstuk 34000, nr.L, 25 februari 2015. ([link](#))

⁷¹ Zie *Macro Economische Verkenning 2015*, p.70-71 ([link](#)) voor een uitgebreidere toelichting op de ontwikkeling van de structurele 50/50 verdeling. Omdat de nominale premies in 2015 ook lager zijn dan waarmee werd gerekend op het moment dat de inkomensafhankelijke premie werd vastgesteld, valt ook in 2016 de nominale premie hoger uit.

Beleid in 2016 dat gunstig is voor de koopkracht:

- Het maximum van de arbeidskorting wordt verhoogd met 233 euro. Dit is gunstig voor de koopkracht van werkenden met lage en middeninkomens.
- De algemene heffingskorting wordt met 15 euro verhoogd. Alle huishoudens hebben hier voordeel van.

Beleid in 2016 dat ongunstig is voor de koopkracht:

- De ouderentoeslag in box 3 wordt afgeschaft. Dit is ongunstig voor gepensioneerden met een inkomen tot circa 20.000 euro en een vermogen in box 3 boven het belastingvrije vermogen. Hun vermogen in box 3 is maximaal 280.000 euro per persoon.
- De ouderenkorting wordt met 83 euro verlaagd. Dit is ongunstig voor de koopkracht van gepensioneerden.
- De korting op het tarief van de inkomensafhankelijke bijdrage Zorgverzekeringswet (IAB) die geldt voor zelfstandigen en gepensioneerden wordt verlaagd van 2,1%-punt naar 1,25%-punt. Dit is ongunstig voor de koopkracht van zelfstandigen en gepensioneerden.
- Het tarief in de eerste schijf wordt met 0,07%-punt verhoogd. Dit is ongunstig voor de koopkracht van alle huishoudens.
- De afbouw van de algemene heffingskorting wordt verhoogd door het afbouwpercentage met 1%-punt te verhogen naar 3,32% en de bijbehorende maximumafbouw te verhogen naar 1239 euro. Dit is ongunstig voor huishoudens met een inkomen vanaf de tweede schijf.
- De werkbonus voor werknemers van 62 tot 64 jaar wordt niet geïndexeerd, wat ongunstig is voor deze werknemers.
- De in 2014 gestarte afbouw van de arbeidskorting voor de hoogste inkomens loopt in 2016 door tot nul bij een inkomen van 111.300 euro. Dit is ongunstig voor de groep werkenden met de hoogste inkomens.
- De verdere afbouw van de dubbele algemene heffingskorting in het referentieminimumloon is ongunstig voor de koopkracht van uitkeringsgerechtigden.
- De verdere beperking van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting is ongunstig voor alleenverdienershuishoudens waarvan de niet-verdienende partner geboren is na 1962.
- Het maximale aftrekpercentage van de hypotheekrenteaftrek wordt sinds 2014 met 0,5%-punt per jaar verlaagd en gecompenseerd via een verlenging van de derde schijf. Dit is ongunstig voor huishoudens met een hoog inkomen en een hypotheek.

Bijlagen

De cijfers in de hierna volgende tabellen sluiten aan bij de Nationale rekeningen 2013.

In de cijfers is de CBS-revisie van de Nationale rekeningen over 2010 verwerkt. De cijfers voor 2010-2013 zijn volledig gebaseerd op CBS-informatie na revisie zoals deze in juni 2014 op StatLine zijn gepubliceerd. De cijfers voor 2001-2009 zijn gebaseerd op CBS-informatie na revisie voor zover beschikbaar, aangevuld met CPB-interpolaties en door het CPB gemaakte inschattingen met behulp van ontwikkelingen van vóór de revisie. Alle cijfers voor 2001 dateren van vóór de revisie 2010.

Alle hier opgenomen bijlagen zijn in een digitale versie beschikbaar op de website van het CPB ([link](#)).

Daarnaast wordt een aantal overzichten alleen op de website gepubliceerd en niet in de bijlagen van het *Centraal Economisch Plan* en de *Macro Economische Verkenning*. Dit zijn:

- E1: Middelen en bestedingen, 1969-2016, niveaus in lopende prijzen;
- E2: Middelen en bestedingen, 1970-2016, volume- (en prijs-)mutaties;
- E3: Collectieve uitgaven naar functie, volume- en prijsmutaties, 1970-2016;
- E4: Collectieve uitgaven naar economische categorie, 1970-2016;
- E5: Kerngegevens Arbeidsmarkt, 1969-2016, niveaus.

Bijlage 1.1 Middelen en bestedingen 2014 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2013 in prijzen 2013	Volume- mutatie	2014 in prijzen 2013	Prijs- mutatie	2014 in prijzen 2014
Beloning werknemers	324,4	-0,8	321,8	2,4	329,4
Bedrijvensector	265,0	-0,6	263,3	2,3	269,5
Overheidssector	59,4	-1,7	58,4	2,6	59,9
Exploitatieoverschot (netto)	144,8				148,9
Afschrijvingen	108,6	-0,7	107,9	-0,7	107,2
Bedrijvensector	87,0	-1,2	86,0	-0,9	85,2
Overheidssector	21,7	1,4	22,0	0,1	22,0
Belastingen	73,9				77,7
Subsidies	8,9				8,8
Bruto binnenlands product marktprijzen	642,9	0,8	647,9	1,0	654,5
Invoer	466,8	3,8	484,6	-2,3	473,6
Goederen	351,7	3,8	365,0	-3,0	353,9
Diensten	115,0	3,9	119,6	0,1	119,7
Totale middelen	1109,6	2,1	1132,5	-0,4	1128,2
Betaalde primaire inkomens	177,8				178,8
Betaalde inkomensoverdrachten	23,3				25,7
Saldo lopende transacties met het buitenland	54,4				62,7
Totaal	255,5				267,2

	2013 in prijzen 2013	Volume- mutatie	2014 in prijzen 2013	Prijs- mutatie	2014 in prijzen 2014
Consumptieve bestedingen	458,9	0,0	458,9	1,1	464,2
Huishoudens	289,6	0,1	289,9	1,2	293,4
Overheid	169,3	-0,1	169,1	1,0	170,8
Uitkeringen in natura	68,3	1,4	69,3	0,1	69,4
Beloning werknemers	59,4	-1,6	58,5	2,5	59,9
Overig	41,5	-0,7	41,3	0,4	41,4
Investerings vaste activa	117,3	2,3	120,0	-0,2	119,8
Bedrijvensector	94,0	2,1	96,0	-0,4	95,6
Woningen	21,3	4,3	22,2	-2,5	21,6
Overige vaste activa	72,8	1,4	73,8	0,3	74,0
Overheidssector	23,3	3,4	24,1	0,3	24,2
Veranderingen voorraden	0,3		-0,7		-0,3
Nationale bestedingen	576,4	0,3	578,3	0,9	583,6
Uitvoer	533,2	4,0	554,2	-1,8	544,5
Goederen	426,3	3,3	440,5	-2,2	431,0
Diensten	106,9	6,5	113,8	-0,2	113,5
Totale bestedingen	1109,6	2,1	1132,5	-0,4	1128,2
Uitvoersaldo	66,4				70,9
Ontvangen primaire inkomens	179,2				185,7
Ontvangen inkomensoverdrachten	9,9				10,6
Totaal	255,5				267,2

Bijlage 1.2 Middelen en bestedingen 2015 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2014 in prijzen 2014	Volume- mutatie	2015 in prijzen 2014	Prijs- mutatie	2015 in prijzen 2015
Beloning werknemers	329,4	0,6	331,4	0,5	333,1
Bedrijvensector	269,5	0,8	271,5	0,5	272,9
Overheidssector	59,9	-0,1	59,9	0,6	60,2
Exploitatieoverschot (netto)	148,9				162,2
Afschrijvingen	107,2	0,2	107,4	-0,3	107,1
Bedrijvensector	85,2	0,0	85,2	-0,4	84,8
Overheidssector	22,0	1,2	22,2	0,2	22,3
Belastingen	77,7				78,5
Subsidies	8,8				8,9
Bruto binnenlands product marktprijzen	654,5	1,7	665,6	1,0	672,1
Invoer	473,6	4,9	497,0	-3,6	479,2
Goederen	353,9	5,4	373,0	-5,2	353,7
Diensten	119,7	3,6	124,0	1,2	125,5
Totale middelen	1128,2	3,0	1162,5	-1,0	1151,3
Betaalde primaire inkomens	178,8				179,8
Betaalde inkomensoverdrachten	25,7				23,9
Saldo lopende transacties met het buitenland	62,7				67,1
Totaal	267,2				270,9

	2014 in prijzen 2014	Volume- mutatie	2015 in prijzen 2014	Prijs- mutatie	2015 in prijzen 2015
Consumptieve bestedingen	464,2	1,0	469,0	0,2	469,8
Huishoudens	293,4	1,5	297,9	0,5	299,5
Overheid	170,8	0,2	171,1	-0,5	170,3
Uitkeringen in natura	69,4	0,5	69,8	-0,4	69,5
Beloning werknemers	59,9	0,2	60,1	0,3	60,2
Overig	41,4	-0,4	41,3	-1,7	40,6
Investerings vaste activa	119,8	3,4	123,9	0,0	123,8
Bedrijvensector	95,6	4,9	100,3	-0,1	100,2
Woningen	21,6	3,6	22,4	0,2	22,4
Overige vaste activa	74,0	5,3	77,9	-0,2	77,7
Overheidssector	24,2	-2,3	23,6	0,4	23,7
Veranderingen voorraden	-0,3		0,2		0,3
Nationale bestedingen	583,6	1,6	593,1	0,1	593,9
Uitvoer	544,5	4,6	569,5	-2,1	557,3
Goederen	431,0	4,8	451,8	-2,9	438,8
Diensten	113,5	3,7	117,7	0,7	118,5
Totale bestedingen	1128,2	3,0	1162,5	-1,0	1151,3
Uitvoersaldo	70,9				78,1
Ontvangen primaire inkomens	185,7				182,2
Ontvangen inkomensoverdrachten	10,6				10,5
Totaal	267,2				270,9

Bijlage 1.3 Middelen en bestedingen 2016 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2015 in prijzen 2015	Volume- mutatie	2016 in prijzen 2015	Prijs- mutatie	2016 in prijzen 2016
Beloning werknemers	333,1	0,8	335,7	2,3	343,5
Bedrijvensector	272,9	1,1	275,9	2,3	282,4
Overheidssector	60,2	-0,8	59,7	2,3	61,1
Exploitatieoverschot (netto)	162,2				165,7
Afschrijvingen	107,1	1,3	108,4	0,4	108,9
Bedrijvensector	84,8	1,3	85,9	0,5	86,3
Overheidssector	22,3	1,1	22,5	0,3	22,6
Belastingen	78,5				80,9
Subsidies	8,9				9,0
Bruto binnenlands product marktprijzen	672,1	1,8	684,3	0,8	690,1
Invoer	479,2	5,3	504,6	2,6	517,9
Goederen	353,7	6,0	375,0	3,1	386,7
Diensten	125,5	3,3	129,6	1,3	131,2
Totale middelen	1151,3	3,3	1188,9	1,6	1208,1
Betaalde primaire inkomens	179,8				180,8
Betaalde inkomensoverdrachten	23,9				25,8
Saldo lopende transacties met het buitenland	67,1				65,6
Totaal	270,9				272,2

	2015 in prijzen 2015	Volume- mutatie	2016 in prijzen 2015	Prijs- mutatie	2016 in prijzen 2016
Consumptieve bestedingen	469,8	1,1	475,0	1,4	481,7
Huishoudens	299,5	1,7	304,5	1,2	308,3
Overheid	170,3	0,1	170,5	1,7	173,4
Uitkeringen in natura	69,5	1,1	70,3	0,7	70,8
Beloning werknemers	60,2	-0,5	59,9	2,0	61,1
Overig	40,6	-0,8	40,3	3,0	41,5
Investerings vaste activa	123,8	3,9	128,6	0,5	129,3
Bedrijvensector	100,2	5,2	105,4	0,5	105,9
Woningen	22,4	2,9	23,1	1,0	23,3
Overige vaste activa	77,7	5,8	82,3	0,4	82,6
Overheidssector	23,7	-1,7	23,3	0,5	23,4
Veranderingen voorraden	0,3		1,1		1,1
Nationale bestedingen	593,9	1,8	604,7	1,2	612,1
Uitvoer	557,3	4,8	584,2	2,0	596,0
Goederen	438,8	5,2	461,8	2,2	471,7
Diensten	118,5	3,3	122,4	1,4	124,2
Totale bestedingen	1151,3	3,3	1188,9	1,6	1208,1
Uitvoersaldo	78,1				78,0
Ontvangen primaire inkomens	182,2				183,5
Ontvangen inkomensoverdrachten	10,5				10,7
Totaal	270,9				272,2

Bijlage 2 Kerngegevens voor Nederland, 2002-2016

	2002	2003	2004	2005	2006
mutaties per jaar in %					
Internationale economie					
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	1,8	3,7	8,2	6,3	8,6
Concurrentenprijs (a)	-4,4	-8,0	-2,4	1,0	0,6
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	25,0	28,8	38,2	54,4	65,2
Eurokoers (dollar per euro)	0,94	1,13	1,24	1,24	1,26
Lange rente Nederland (niveau in %)	4,9	4,1	4,1	3,4	3,8
Volume bbp en bestedingen					
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	0,0	0,3	1,9	2,3	3,8
Consumptie huishoudens	1,1	-0,2	0,3	0,8	-0,6
Consumptie overheid	4,8	3,1	0,4	1,9	10,2
Investeringen (inclusief voorraden)	-6,6	-1,3	0,8	2,9	7,6
Uitvoer van goederen en diensten	0,5	1,0	7,9	5,5	7,4
Invoer van goederen en diensten	0,8	1,2	6,2	4,8	8,0
Prijzen, lonen en koopkracht					
Prijs bruto binnenlands product	3,7	2,2	1,0	1,6	2,2
Uitvoerprijs goederen en diensten, exclusief energie	-1,4	-1,0	-0,1	0,9	1,3
Prijs goedereninvoer	-4,8	-2,5	1,1	3,6	3,4
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	3,9	2,2	1,4	1,5	1,6
Contractloon marktsector	3,5	2,7	1,5	0,7	2,0
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens (b)	0,5	-1,2	0,2	-1,4	1,9
Arbeidsmarkt (e)					
Beroepsbevolking	1,8	-0,4	0,6	1,0	0,6
Werkzame beroepsbevolking	1,3	-1,6	-0,3	0,7	1,5
Werkloze beroepsbevolking (in duizenden personen)	301	395	466	489	419
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	3,7	4,8	5,7	5,9	5,0
Marktsector (c)					
Productie	-1,1	-0,2	2,2	3,8	5,5
Arbeidsproductiviteit (per arbeidsjaar)	0,6	2,5	3,0	3,6	2,8
Werkgelegenheid (in arbeidsjaren)	-1,7	-2,6	-0,8	0,1	2,6
Loonvoet (d)	5,2	4,0	2,4	1,4	1,4
Arbeidsinkomensquote (niveau in %) (d)	78,9	79,6	79,2	77,3	76,4
Overig					
Individuele spaarquote (in % beschikbaar inkomen) (d)	3,1	1,3	0,5	-0,7	-0,1
Saldo lopende rekening (niveau in % bbp)	4,8	6,1	7,7	6,3	7,6
niveau in % bbp					
Collectieve sector					
EMU-saldo	-2,1	-3,0	-1,8	-0,3	0,2
EMU-schuld (ultimo jaar)	48,3	49,4	50,0	49,4	44,9
Collectieve lasten	35,6	35,3	35,4	35,7	36,8

(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen.

(b) 2002 en 2003 zijn gebaseerd op de NR vóór revisie en beslaan minder huishoudens (zie MEV2015, kader hoofdstuk 3).

(c) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.

(d) Zowel de loonvoet marktsector, de arbeidsinkomensquote, als de individuele spaarquote is vanaf 2014 opwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-bv's wordt beperkt. Ontslagvergoedingen worden direct aan de betrokkenen uitbetaald, in plaats van dat deze in een bv worden ondergebracht. Ontslagvergoedingen worden sinds de revisie geboekt als sociale lasten van werkgevers. De maatregel betekent een eenmalige boekhoudkundige stijging van de sociale lasten in 2014, wat een opwaarts effect heeft op de loonvoetontwikkeling in de marktsector van ruim 0,5%-punt.

(e) Alle cijfers over beroepsbevolking zijn volgens de internationale definitie na revisie van de Enquête Beroepsbevolking (CBS). Deze revisie leidt tot een hogere werkloosheid (47.000 in 2013) en een lagere werkzame beroepsbevolking (min 80.000 in 2013). Daardoor stijgt het werkloosheidspercentage met 0,6%-punt. In andere jaren zijn vergelijkbare verschillen.

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
7,3	1,1	-10,0	10,2	5,6	1,3	2,5	2,4	4,3	4,9
-2,6	-0,7	-3,3	4,8	-2,0	5,9	-2,4	-0,9	8,2	1,5
72,5	96,9	61,5	79,5	111,3	111,7	108,7	99,0	53,4	62,1
1,37	1,47	1,39	1,33	1,39	1,28	1,33	1,33	1,13	1,13
4,3	4,2	3,7	3,0	3,0	1,9	2,0	1,5	0,5	0,5
4,2	2,1	-3,3	1,1	1,7	-1,6	-0,7	0,8	1,7	1,8
2,1	1,0	-1,8	-0,1	0,2	-1,4	-1,6	0,1	1,5	1,7
3,2	4,1	4,0	1,1	-0,2	-1,6	-0,3	-0,1	0,2	0,1
6,6	3,5	-11,0	-0,7	3,5	-5,5	-5,3	1,5	3,8	4,5
7,1	1,5	-8,0	8,9	4,4	3,3	2,0	4,0	4,6	4,8
6,3	1,8	-7,5	8,3	3,5	2,8	0,8	3,8	4,9	5,3
1,9	2,3	0,5	1,2	0,1	1,3	1,1	1,0	1,0	0,8
1,8	2,2	-2,9	4,5	2,4	1,2	0,3	-0,2	1,3	1,3
1,8	5,2	-9,0	7,9	8,1	3,4	-1,5	-3,0	-5,2	3,1
1,6	2,2	1,0	0,9	2,5	2,8	2,6	0,3	-0,1	0,9
1,8	3,5	2,7	1,0	1,4	1,6	1,2	1,1	1,1	1,4
1,2	0,1	1,4	-0,5	-1,1	-2,0	-1,3	1,4	1,2	0,0
2,0	1,8	0,8	-0,3	0,0	1,5	0,8	-0,5	0,9	0,9
2,9	2,3	0,0	-1,0	0,0	0,6	-0,8	-0,6	1,1	1,1
355	318	381	435	434	516	647	656	645	635
4,2	3,7	4,4	5,0	5,0	5,8	7,3	7,4	7,2	7,0
5,9	2,0	-4,9	0,6	2,6	-1,8	-1,0	1,9	2,3	2,6
2,7	0,6	-2,6	2,4	1,9	-1,2	0,4	1,5	1,1	1,3
3,2	1,4	-2,3	-1,7	0,7	-0,6	-1,5	0,4	1,2	1,3
3,6	3,8	2,6	0,5	2,7	2,3	2,6	2,0	0,5	2,4
76,5	78,0	79,0	76,6	77,5	79,5	81,4	80,4	78,2	78,4
0,2	-1,0	2,1	-0,2	0,5	0,0	0,6	2,5	3,1	1,9
7,3	4,5	5,6	7,5	7,1	8,8	8,5	9,6	10,0	9,5
0,2	0,2	-5,5	-5,0	-4,3	-4,0	-2,3	-2,6	-1,8	-1,2
42,7	54,8	56,5	59,0	61,3	66,5	68,6	69,0	68,8	67,8
36,3	36,6	35,4	36,1	35,9	36,3	37,2	37,9	37,6	38,1

	2002	2003	2004	2005	2006
mutaties per jaar in %					
Kerngegevens wereldeconomie					
Bbp volume					
Eurogebied	0,9	0,8	2,0	1,8	3,4
Verenigde Staten	1,8	2,8	3,8	3,3	2,7
Japan	0,3	2,5	2,3	1,3	1,7
Azië exclusief Japan	6,6	7,5	8,4	9,1	9,8
Wereld	2,8	3,9	5,8	5,6	6,2
Wereldhandelsvolume goederen en diensten	4,4	6,3	11,1	7,9	9,3
Consumentenprijsindex eurogebied (hicp)	2,2	2,1	2,1	2,2	2,2
Consumentenprijsindex Verenigde Staten (cpi)	1,6	2,3	2,7	3,4	3,2
Wereldhandelsprijs (euro's)					
Goederen en diensten ex grond- en brandstoffen NiGEM	-5,6	-8,2	-3,4	2,1	4,3
Grondstoffen exclusief energie (hwwi)	-5,1	-5,4	10,5	8,5	28,3
Voedings- en genotmiddelen	4,9	-9,2	2,3	-1,8	9,6
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	-9,0	0,4	1,2	1,8	10,0
Metalen	-8,3	-6,2	21,1	17,2	44,5
Energie (hwwi)	-4,9	-4,0	21,5	38,4	18,3
Externe data voor Nederland					
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	1,8	3,7	8,2	6,3	8,6
Invoerprijs Nederland (gulden/euro)					
Goederen	-4,8	-2,5	1,1	3,6	3,4
Goederen exclusief energie	-5,3	-3,2	-0,4	0,4	1,3
Consumptiegoederen	0,0	-1,8	-1,2	-1,4	1,3
Investeringsgoederen	-4,4	-2,1	-1,8	-2,1	-1,0
Overige grondstoffen en halffabrikaten	-3,8	-2,8	1,3	6,1	7,1
Wederuitvoer	-6,4	-3,4	-1,3	-2,6	-1,7
Energie	-7,0	0,8	16,2	31,9	17,3
Concurrentenprijs (a)	-4,4	-8,0	-2,4	1,0	0,6
niveaus					
Eurokoers (dollar per euro)	0,94	1,13	1,24	1,24	1,26
Ruwe-olieprijs (Brent, dollars per vat)	24,98	28,84	38,21	54,40	65,15
Ruwe-olieprijs (Brent, euro's per vat)	26,43	25,50	30,72	43,73	51,89
Lange rente Duitsland	4,8	4,1	4,1	3,4	3,8
Lange rente Verenigde Staten	4,6	4,0	4,3	4,3	4,8
Korte rente eurogebied	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1
Korte rente Verenigde Staten	1,7	1,2	1,6	3,6	5,2
(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen					

	2002	2003	2004	2005	2006
	mutaties per jaar in %				
Invoervolume					
Goederen en diensten	0,8	1,2	6,2	4,8	8,0
Goederen	0,8	1,9	9,0	5,4	9,6
Energie	6,5	-3,9	12,4	0,1	7,2
Goederen (exclusief energie)	0,2	2,6	8,6	6,2	10,0
Consumptiegoederen (exclusief energie)	1,7	-3,4	0,4	-1,1	4,0
Investeringsgoederen	-4,0	6,8	-3,9	1,8	15,6
Grondstoffen en halfabrikaten (exclusief energie)	0,3	3,1	11,5	7,7	10,3
Diensten	0,6	-0,6	-0,9	2,9	3,5
Uitvoervolume					
Goederen en diensten	0,5	1,0	7,9	5,5	7,4
Goederen	1,5	1,9	10,1	5,7	8,8
Energie	3,8	-2,7	25,0	0,3	5,8
Goederen (exclusief energie)	1,2	2,3	8,8	6,3	9,2
Goederen en diensten (exclusief energie)	0,3	1,2	6,8	6,0	7,6
w.v. binnenslands geproduceerd	3,9	-1,1	1,8	2,7	5,2
wederuitvoer	-2,2	7,1	18,2	10,5	13,6
diensten	-2,7	-2,1	0,6	4,8	2,2
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	1,8	3,7	8,2	6,3	8,6
Handelsprestatie (a)	-1,3	-2,7	-0,2	-0,8	-1,2
Marktprestatie (b)	2,1	-4,8	-6,4	-3,6	-3,4
Prijzontwikkeling					
Invoer goederen en diensten	-2,8	-1,1	1,4	3,2	3,0
Invoer goederen	-4,8	-2,5	1,1	3,6	3,4
Uitvoer goederen en diensten	-1,9	-0,9	0,6	3,2	3,0
Uitvoer energie	-9,4	1,8	9,9	31,8	20,3
Uitvoer goederen en diensten (exclusief energie)	-1,4	-1,0	-0,1	0,9	1,3
w.v. binnenslands geproduceerd	-1,3	-1,2	-0,4	2,1	2,5
wederuitvoer	-4,9	-3,0	-1,0	-0,8	-0,5
diensten	3,3	2,3	2,0	1,6	1,9
Concurrentenprijs (c)	-4,4	-8,0	-2,4	1,0	0,6
Prijsconcurrentiepositie (d)	-3,0	-7,0	-2,3	0,1	-0,8
Saldo lopende rekening (% bbp)	4,8	6,1	7,7	6,3	7,6
(a) Uitvoer goederen en diensten minus relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten.					
(b) Binnenslands geproduceerde uitvoer goederen minus relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten.					
(c) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen.					
(d) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs goederen en diensten exclusief energie.					

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
6,3	1,8	-7,5	8,3	3,5	2,8	0,8	3,8	4,9	5,3
6,3	1,3	-10,2	11,4	2,9	2,8	0,7	3,8	5,4	6,0
1,5	0,0	-3,7	10,3	6,0	12,6	1,9	0,3	6,5	5,7
7,2	1,6	-11,6	11,5	2,3	0,3	0,3	4,8	5,1	6,1
3,3	0,0	-3,1	2,4	1,1	1,6	-2,6	7,9	1,9	2,4
7,7	4,5	-16,8	-0,6	17,9	-6,2	-3,0	6,0	5,9	6,5
7,6	1,5	-12,2	13,9	1,3	0,6	0,9	4,3	5,5	6,5
6,5	3,4	0,7	0,6	5,1	2,9	1,3	3,9	3,6	3,3
7,1	1,5	-8,0	8,9	4,4	3,3	2,0	4,0	4,6	4,8
6,4	1,1	-9,6	11,5	4,2	3,2	1,6	3,3	4,8	5,2
1,5	5,2	-8,9	14,7	4,8	10,5	4,4	-3,6	0,1	1,4
7,2	0,5	-9,7	11,1	4,1	1,8	0,9	4,9	5,7	5,7
7,8	1,0	-7,9	8,3	4,4	2,1	1,6	5,3	5,2	5,2
4,4	-3,2	-7,8	5,5	7,3	1,6	0,3	4,2	5,4	5,6
10,2	4,1	-11,5	16,3	1,3	2,0	1,5	5,6	6,0	5,8
9,7	3,0	-1,9	0,1	5,3	3,4	3,9	6,5	3,7	3,3
7,3	1,1	-10,0	10,2	5,6	1,3	2,5	2,4	4,3	4,9
-0,2	0,4	2,0	-1,3	-1,2	2,0	-0,5	1,6	0,2	-0,1
-2,9	-4,2	2,2	-4,6	1,7	0,2	-2,2	1,8	1,1	0,7
1,8	4,5	-6,8	6,4	6,5	2,7	-0,9	-2,3	-3,6	2,6
1,8	5,2	-9,0	7,9	8,1	3,4	-1,5	-3,0	-5,2	3,1
1,5	4,4	-6,2	5,7	4,8	2,3	-0,6	-1,8	-2,1	2,0
0,6	22,9	-27,7	19,5	24,6	8,8	-5,1	-11,3	-26,9	10,3
1,8	2,2	-2,9	4,5	2,4	1,2	0,3	-0,2	1,3	1,3
2,1	2,0	-6,6	5,1	4,3	1,5	0,0	-0,2	1,1	1,1
1,2	1,6	-2,3	4,1	2,1	1,6	0,3	-0,2	1,8	1,2
1,7	3,4	0,9	3,0	-0,4	0,1	0,8	-0,2	0,7	1,4
-2,6	-0,7	-3,3	4,8	-2,0	5,9	-2,4	-0,9	8,2	1,5
-4,4	-2,9	-0,4	0,2	-4,4	4,6	-2,7	-0,7	6,9	0,2
7,3	4,5	5,6	7,5	7,1	8,8	8,5	9,6	10,0	9,5

	2002	2003	2004	2005	2006
volumemutaties per jaar in %					
Consumptie					
Vaste lasten (a)	1,7	2,9	2,7	1,8	-12,9
Overige consumptie	1,0	-1,1	-0,4	0,4	3,6
w.v. voedings- en genotmiddelen	0,9	0,4	1,7	0,1	2,6
duurzame consumptiegoederen	0,9	-1,7	0,4	1,2	6,2
overige goederen en diensten	1,0	-1,2	-1,5	0,1	2,6
Totale consumptie	1,1	-0,2	0,3	0,8	-0,6
Reëel beschikbaar gezinsinkomen					
Arbeidsinkomen	-2,7	-1,4	-2,7	-4,0	-2,2
Uitkeringsinkomen	7,7	-0,2	0,7	-0,4	2,5
Overig	-0,1	-5,9	3,7	7,7	2,7
Totaal inkomen	0,1	-2,1	-0,6	-0,5	0,1
% beschikbaar gezinsinkomen (b)					
Besparingen					
Individueel	3,1	1,3	0,5	-0,7	-0,1
Collectief (c)	5,9	7,0	7,3	7,5	5,1
Totaal	9,0	8,3	7,7	6,7	5,0
mutaties per jaar in %					
Investerings					
Investeringsbedrijven in woningen	-5,9	-3,1	4,7	5,9	5,9
Investeringsbedrijven in overige vaste activa	-7,2	-2,6	-1,3	2,9	7,2
niveaus in %					
Investeringsquote (d)	16,2	15,6	15,2	15,2	15,6
(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.					
(b) Inclusief collectieve besparingen.					
(c) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.					
(d) Investeringsbedrijven in overige vaste activa in procenten van de bruto toegevoegde waarde (in basisprijzen) van bedrijven exclusief onroerendgoedsector.					

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
-1,2	2,6	1,2	3,3	0,2	2,1	1,9	0,2	2,7	1,2
3,1	0,6	-2,7	-1,1	0,2	-2,6	-2,8	0,1	1,1	1,9
2,4	-0,2	-1,3	0,7	0,7	-0,1	-1,1	0,8	1,0	1,2
5,2	1,7	-6,4	1,5	-0,2	-5,9	-6,8	1,9	3,3	4,7
2,3	0,3	-1,3	-2,9	0,2	-1,9	-1,7	-1,0	0,1	0,7
2,1	1,0	-1,8	-0,1	0,2	-1,4	-1,6	0,1	1,5	1,7
2,1	-0,4	8,6	-3,1	1,4	-2,2	-1,8	2,0	2,3	1,1
-2,2	2,6	4,6	2,7	1,5	1,7	-2,4	1,7	-0,3	-2,1
8,0	-2,7	-15,9	-7,4	-0,9	-6,6	4,0	3,7	5,4	1,4
2,5	-0,3	1,6	-2,5	0,9	-2,0	-0,9	2,2	2,2	0,3
0,2	-1,0	2,1	-0,2	0,5	0,0	0,6	2,5	3,1	1,9
5,0	6,4	6,6	5,3	5,5	6,5	7,2	6,5	5,6	6,4
5,2	5,4	8,7	5,1	6,0	6,5	7,8	9,1	8,8	8,3
5,3	0,5	-14,2	-14,8	-4,4	-8,1	-9,2	4,3	3,6	2,9
9,0	7,2	-10,8	-1,5	12,9	-4,9	-2,5	1,4	5,3	5,8
16,3	17,0	15,6	15,2	16,7	15,8	15,6	15,6	15,9	16,4

	2002	2003	2004	2005	2006
bijdragen per jaar in %					
Opbouw consumptieprijs					
Finale invoer	0,2	-0,1	0,0	-0,1	0,5
Invoer grondstoffen en diensten	0,2	0,0	0,1	0,4	0,2
Invoer energie	0,0	0,0	0,4	0,5	0,4
Indirecte belastingen	-0,1	0,2	0,3	0,3	0,0
Huur	0,5	0,6	0,5	0,4	0,5
Aardgas	-0,1	0,2	-0,1	0,4	0,4
Kwartaire diensten	0,4	0,2	0,1	0,1	0,2
Arbeidskosten	1,4	1,0	-0,3	-0,3	-0,2
Bruto margeverbetering	0,8	-0,2	0,6	-0,2	0,5
mutaties per jaar in %					
Consumptieprijs	3,3	1,9	1,7	1,4	2,5
Prijsindices					
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	3,9	2,2	1,4	1,5	1,6
Nationale consumentenprijsindex (cpi)	3,4	2,1	1,2	1,7	1,1
Afgeleide nationale consumentenprijsindex (cpi) (a)	3,2	1,9	0,9	1,4	1,6
Loonvoet marktsector (b)					
Contractloon (inclusief overloop)	3,5	2,7	1,5	0,7	2,0
Incidenteel	0,7	0,8	1,0	1,3	0,4
Brutoloon	4,2	3,5	2,5	2,0	2,4
Sociale lasten werkgevers	1,1	0,6	-0,1	-0,7	-1,0
Loonvoet marktsector (c)	5,2	4,1	2,4	1,3	1,4
Loonvoet bedrijven (c)	5,1	4,2	2,5	1,4	1,5
De koppeling					
Contractloon	3,7	2,8	1,2	0,7	2,1
Bruto minimumloon	4,4	3,1	0,6	0,0	1,1
Netto minimumuitkering	4,4	2,8	1,4	-0,1	4,5
Overig					
Prijs toegevoegde waarde marktsector	3,4	1,1	-0,2	0,2	-0,4
(a) Laag t/m 2002; exclusief indirecte belastingen.					
(b) Marktsector betreft bedrijven exclusief zorg.					
(c) Vanaf 2014 opwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-bv's wordt beperkt. Ontslagvergoedingen worden direct aan de betrokkenen uitbetaald, in plaats van dat deze in een bv worden ondergebracht. Ontslagvergoedingen worden sinds de revisie geboekt als sociale lasten van werkgevers. De maatregel betekent een eenmalige boekhoudkundige stijging van de sociale lasten in 2014, wat een opwaarts effect heeft op de loonvoetontwikkeling in de marktsector van ruim 0,5%-punt.					

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
0,3	0,4	-0,2	0,6	0,6	0,9	0,3	0,0	0,1	0,4
0,4	0,6	-0,4	0,8	0,8	0,3	0,1	0,0	0,2	0,3
0,0	0,5	-0,7	0,9	0,7	0,6	-0,2	-0,4	-1,1	0,6
0,0	0,2	0,2	0,0	-0,1	0,2	1,5	0,3	0,2	0,1
0,5	0,3	0,2	0,3	0,4	0,3	0,6	0,8	0,7	0,6
0,1	0,8	-0,3	-0,2	0,3	0,2	0,1	-0,2	-0,1	0,1
0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
0,7	1,5	2,0	-0,9	0,2	0,6	0,6	0,4	-0,3	0,2
0,0	-2,3	-1,8	-0,6	-0,7	-1,9	-1,3	0,1	0,9	-1,1
2,2	2,1	-1,1	0,9	2,1	1,4	1,9	1,2	0,5	1,2
1,6	2,2	1,0	0,9	2,5	2,8	2,6	0,3	-0,1	0,9
1,6	2,5	1,2	1,3	2,3	2,5	2,5	1,0	0,4	1,2
1,5	2,2	0,9	1,1	2,2	2,1	1,3	0,6	0,3	1,1
1,8	3,5	2,7	1,0	1,4	1,6	1,2	1,1	1,1	1,4
1,5	-0,8	-0,2	0,4	0,9	-0,1	0,9	-0,3	0,4	0,7
3,3	2,7	2,5	1,4	2,3	1,5	2,1	0,8	1,5	2,1
0,3	1,0	0,1	-0,9	0,4	0,9	0,5	1,1	-1,0	0,3
3,6	3,7	2,6	0,5	2,7	2,3	2,6	2,0	0,5	2,4
3,6	3,7	2,6	0,6	2,6	2,6	2,7	2,2	0,5	2,3
2,0	3,5	2,7	1,2	1,2	1,5	1,1	1,0	1,1	1,4
2,4	2,8	3,3	1,6	1,3	1,5	1,5	1,1	1,0	1,3
3,1	2,0	1,8	0,9	1,2	2,0	-0,4	3,0	1,6	1,1
0,5	1,0	3,7	2,1	-0,8	1,6	0,1	1,1	1,3	0,9

	2002	2003	2004	2005	2006
mutaties per jaar in duizenden personen					
(Beroeps)bevolking en arbeidsaanbod					
Bevolking	103	76	56	38	26
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	73	53	39	34	31
Beroepsbevolking	149	-34	49	80	51
w.v. werkzame beroepsbevolking	101	-129	-22	58	120
werkloze beroepsbevolking	48	95	71	22	-70
Arbidsaanbod (c)	106	48	-28	79	111
w.v. structureel	119	90	83	70	67
conjunctureel	-14	-43	-111	10	44
niveau					
Participatiegraad 15-74 jaar (%)	68	67	68	68	68
mutaties per jaar in %					
(Beroeps)bevolking en arbeidsvolume					
Bevolking	0,6	0,5	0,3	0,2	0,2
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	0,6	0,4	0,3	0,3	0,3
Beroepsbevolking	1,8	-0,4	0,6	1,0	0,6
Werkzame beroepsbevolking	1,3	-1,6	-0,3	0,7	1,5
Werkzame personen	0,7	-0,6	-1,2	0,7	2,2
Arbeidsvolume werkzame personen (arbeidsjaren)	-0,2	-1,2	-0,7	0,3	2,2
w.v. marktsector	-1,7	-2,6	-0,8	0,1	2,6
zorgsector	6,0	4,4	0,4	2,9	3,0
overheid	2,9	2,1	-1,5	-1,3	-0,9
Arbeidsvolume zelfstandigen	-1,0	-0,7	2,5	2,5	4,6
niveau					
Deeltijdfactor (arbeidsjaren per werkzaam persoon)	0,809	0,804	0,808	0,805	0,805
Werkloosheid					
Werkloze beroepsbevolking (in duizenden personen)	301	395	466	489	419
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	3,7	4,8	5,7	5,9	5,0
Nationale definitie (d, e)					
Werkloosheid (in duizenden personen)	302	396	476	482	410
Werkloosheidspercentage (niveau in % beroepsbevolking)	4,1	5,4	6,4	6,5	5,5
<p>(a) Alle cijfers over beroepsbevolking zijn volgens de internationale definitie na revisie van de Enquête Beroepsbevolking (CBS). Deze revisie leidt tot een hogere werkloosheid (47.000 in 2013) en een lagere werkzame beroepsbevolking (min 80.000 in 2013). Daardoor stijgt het werkloosheidspercentage met 0,6%-punt. De bruto participatiegraad daalt met 0,25%-punt, de netto participatiegraad met 0,6%-punt. In andere jaren zijn vergelijkbare verschillen.</p> <p>(b) Niveaus in personen in de prognosejaren afgerond op hele vijfduizenden.</p> <p>(c) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (bron: Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking (internationale definitie).</p> <p>(d) De mutatie in de prognosejaren is gebaseerd op de mutatie volgens de internationale definitie.</p> <p>(e) Op 26 februari 2015 heeft het CBS nieuwe cijfers over de beroepsbevolking, nationale definitie, naar buiten gebracht. Het CPB kon deze cijfers niet meer in de berekeningen meenemen en ze zijn dan ook niet in deze bijlage opgenomen.</p>					

	2002	2003	2004	2005	2006
	% bbp				
Collectieve uitgaven (a)					
Openbaar bestuur	10,1	10,6	10,0	9,8	9,6
Veiligheid	1,6	1,7	1,7	1,6	1,7
Defensie	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
Infrastructuur	1,7	1,7	1,6	1,6	1,7
Onderwijs	5,0	5,2	5,2	5,2	5,2
Zorg (b)	6,4	6,8	6,8	6,7	8,1
w.v. AWBZ	3,4	3,6	3,7	3,6	3,7
Zvw (b)	3,0	3,2	3,2	3,1	4,5
overig (o.a. WMO)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Sociale zekerheid	11,2	11,4	11,3	11,0	11,0
w.v. AOW/ANW	4,6	4,7	4,7	4,6	4,4
WW en bijstand	1,7	2,0	2,1	2,0	1,8
arbeidsongeschiktheid	2,2	2,3	2,1	2,0	1,8
overig (o.a. zorgtoeslag)	2,6	2,4	2,5	2,4	3,0
Overdrachten aan bedrijven	2,1	2,0	1,8	1,5	1,4
Internationale samenwerking	1,8	1,8	1,9	2,0	2,0
Rente	2,6	2,4	2,3	2,2	2,0
Bruto collectieve uitgaven (b)	43,7	44,6	43,9	42,8	43,9
Niet-belastingmiddelen	6,0	6,3	6,7	6,8	7,3
w.v. materiële verkopen	2,7	2,8	2,9	2,8	2,7
gasbaten	0,8	0,8	0,9	1,0	1,5
overige inkomsten	2,5	2,6	2,9	3,0	3,1
Netto collectieve uitgaven (b)	37,7	38,3	37,2	36,0	36,6
Collectieve lasten (b)	35,6	35,3	35,4	35,7	36,8
w.v. belastingen	23,0	22,3	22,3	23,4	23,5
premies wettelijke sociale verzekering	12,5	13,0	13,1	12,3	13,2
EMU-saldo en schuld					
EMU-saldo collectieve sector (c)	-2,1	-3,0	-1,8	-0,3	0,2
w.v. centrale overheid (c)	-1,2	-2,7	-1,6	0,1	0,8
lokale overheid	-0,5	-0,4	-0,3	-0,3	-0,3
wettelijke sociale verzekering	-0,4	0,0	0,2	-0,1	-0,3
EMU-schuld collectieve sector	48,3	49,4	50,0	49,4	44,9
Diversen					
Loonvoet sector overheid	5,2	3,9	4,2	3,3	3,1
Prijs overheidsconsumptie, beloning werknemers	4,5	3,9	4,1	2,7	1,4
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (imoc)	2,8	3,2	-0,7	1,2	1,2
Prijs bruto overheidsinvesteringen (iboi)	2,8	2,7	0,7	1,3	2,7
Werkgelegenheid sector overheid (% totaal)	15,6	16,0	15,7	15,4	14,9
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg (% totaal)	11,8	12,4	12,5	12,9	13,0

(a) De verdeling van de uitgaven over de diverse functies kan nog wijzigen. Er zijn namelijk nog geen realisatiecijfers per functie beschikbaar conform de nieuwe NR-revisie. Vandaar dat vanaf 2001 geen uitsplitsing in volume- en prijsmutaties wordt gegeven.

(b) In 2006 komen zowel de collectieve uitgaven als de collectieve lasten 1,5% bbp hoger uit als gevolg van de invoering van de Zvw.

(c) In 2013 inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,6% bbp.

	2002	2003	2004	2005	2006
Inactieven/actieven					
Inactieven (duizenden uitkeringsjaren)	4033	4090	4131	4141	4110
w.v. AOW	2236	2264	2300	2340	2380
ANW	130	125	120	114	110
ziekteverzuim	353	315	286	279	321
arbeidsongeschiktheid totaal	811	816	801	778	730
werkloosheidsuitkering	163	223	271	281	240
bijstand (WWB/IOAW/IOAZ, duizenden personen)	341	348	355	350	328
Arbeidsvolume (duizenden mensjaren) (a)	6467	6425	6407	6432	6538
i/a-ratio (%)	62,4	63,7	64,5	64,4	62,9
mld euro					
Vermogenspositie werknemersfondsen (b)					
AO	3¼	4¼	4	2¾	2¼
AWF/UFO	4½	4¼	4¼	4½	4½
Vermogenspositie AWBZ en Zvw					
AWBZ/Wlz	-2½	-2¾	-¾	¼	¼
Zvw	-2	-2¼	-3¾	-5¾	-7¼
(a) Exclusief ziekteverzuim.					
(b) De vermogenspositie meet het verschil tussen het feitelijke vermogen en het normvermogen per ultimo van het jaar. Bij AWBZ/Wlz en Zvw is het normvermogen op nul gesteld.					

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
4044	4012	4123	4261	4346	4451	4623	4734	4800	4850
2427	2480	2544	2605	2695	2811	2904	2977	3040	3085
103	97	90	83	76	66	50	36	30	30
319	306	313	326	324	316	304	296	295	300
715	706	701	704	700	666	667	672	675	675
184	148	197	234	225	262	335	364	360	350
296	275	278	308	326	331	362	389	400	410
6732	6875	6786	6729	6775	6743	6658	6637	6695	6750
60,1	58,4	60,8	63,3	64,1	66,0	69,4	71,3	71,7	71,9
1¼	1¼	1¼	2¼	2¼	3½	2½	1½	1½	2½
5½	7½	4¾	¾	-2¾	-6	-10¼	-13	-16	-18¼
¾	-¾	-4	-7¼	-10½	-15	-18¼	-21½	-21	-17¼
-7½	-6¾	-9¼	-5¼	-4½	-3½	-¾	-½	-¼	-¼

	2012	2013	2014	2015	2016
	in %				
Tarieven loon- en inkomstenheffing					
AOW-premie eerste en tweede schijf (niet voor 65-plussers)	17,90	17,90	17,90	17,90	17,90
ANW-premie eerste en tweede schijf	1,10	0,60	0,60	0,60	0,60
AWBZ/Wlz-premie eerste en tweede schijf	12,15	12,65	12,65	9,65	9,65
Belastingtarief eerste schijf	1,95	5,85	5,10	8,35	8,42
Belastingtarief tweede schijf	10,80	10,85	10,85	13,85	13,85
Belastingtarief derde schijf	42	42	42	42	42
Belastingtarief vierde schijf	52	52	52	52	52
Overige tarieven					
AOF basispremie werkgever	5,05	4,00	4,95	5,25	5,56
AOK gedifferentieerde premie werkgever	0	0	0	0	0
WHK premie UWV werkgever	0,55	0,55	1,03	1,15	1,15
WKO premie werkgever (a)	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50
WW gemiddelde wachtgeldpremie werkgever	2,25	2,75	2,68	2,16	1,72
WW marginale AWF-premie werkgever	4,55	1,70	2,15	2,07	2,20
WW marginale AWF-premie werknemer	0	0	0	0	0
Inkomensafhankelijke Zvw-premie	7,10	7,75	7,50	6,95	6,85
	in euro's				
Schijven en kortingen loon- en inkomstenheffing					
Lengte eerste belastingschijf	18945	19645	19645	19822	19902
Lengte tweede belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	14918	13718	13718	13767	13788
Lengte tweede belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	15110	13910	13910	14035	14091
Lengte derde belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	22628	22628	23168	23996	24673
Lengte derde belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	22436	22436	22976	23728	24370
Algemene heffingskorting	2033	2001	2103	2203	2227
Algemene heffingskorting 65-plus	934	1034	1065	1123	1138
Arbeidskorting	1611	1723	2097	2220	2462
Alleenstaande-ouderkorting	947	947	947	0	0
Combinatiekorting	0	0	0	0	0
Aanvullende combinatiekorting	1024	1024	1024	1034	1039
Inkomensafhankelijke aanvullende combinatiekorting	1109	1109	1109	1119	1123
Ouderenkorting	762	1032	1032	1042	964
Ouderenkorting boven inkomensgrens	0	150	150	152	73
Alleenstaande-ouderenkorting	429	429	429	433	435
Aanvullende ouderenkorting	0	0	0	0	0
Overige inkomensgrenzen en nominale zorgpremie					
Franchise AWF	17229	0	0	0	0
Maximum premie-inkomensgrens WNVZ	50064	50853	51414	51976	52557
Maximum premie-inkomensgrens Zvw	50064	50853	51414	51976	52557
Nominale zorgpremie per volwassene (b)	1226	1213	1098	1162	1242
Standaardpremie Zvw t.b.v. zorgtoeslag	1426	1478	1329	1408	1494
(a) De premie Wet Kinderopvang is t/m 2014 een opslag op de wachtgeldpremie, vanaf 2015 een opslag op de Aof-premie.					
(b) NZa-premie; exclusief gemiddelde eigen betalingen.					

	Mediaan nominaal besteedbaar inkomen in euro	Omvang in % totaal (a)
Inkomensniveau (b)		
< 175% WML	19100	36
175 - 350% WML	34300	39
350 - 500% WML	51300	15
> 500% WML	74300	10
Inkomensbron (c)		
Werkenden	38700	63
Uitkeringsgerechtigden	18800	10
Gepensioneerden	24200	25
Huishoudtype		
Tweeverdieners	42200	50
Alleenstaanden	21100	43
Alleenverdieners	35300	8
Gezinssamenstelling (d)		
Met kinderen	41900	25
Zonder kinderen	31300	49
Alle huishoudens	31400	100

(a) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2015.

(b) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; bruto minimumloon (WML) is in 2015 ongeveer 19.500 euro.

(c) De indeling naar inkomensbron is op basis van de meest verdienende partner.

(d) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.

	2002	2003	2004	2005	2006
mutaties per jaar in %					
Koopkracht (statisch) (a)					
Mediaan alle huishoudens	0,5	-1,2	0,2	-1,4	1,9
Koopkracht standaardhuishoudens (b)					
Tweeverdieners met kinderen, modaal + ½ x modaal	0,3	-1,5	1,8	-2,3	1,0
Tweeverdieners met kinderen, 2x modaal + ½ x modaal	-0,1	-1,0	0,7	-2,6	4,1
Tweeverdieners zonder kinderen, modaal + modaal	-0,1	-1,4	0,4	-3,0	1,4
Tweeverdieners zonder kinderen, 2x modaal + modaal	-0,2	-0,9	0,2	-2,8	0,9
Alleenstaande, minimumloon	0,8	-0,3	0,3	-2,3	1,7
Alleenstaande, modaal	-0,1	-1,4	0,4	-3,1	1,5
Alleenstaande, 2x modaal	-0,3	-0,5	0,1	-2,7	0,7
Alleenstaande ouder, minimumloon	2,3	-0,3	0,1	-2,6	1,4
Alleenstaande ouder, modaal	0,7	-1,1	2,0	-1,0	2,2
Alleenverdiener met kinderen, modaal	0,8	-1,5	0,7	-1,9	1,6
Alleenverdiener met kinderen, 2x modaal	-0,4	-0,5	-0,6	-3,0	6,4
Minimumuitkeringsgerechtigden, paar met kinderen	2,2	-0,9	0,2	-1,0	3,5
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande	0,8	-1,1	-0,1	-2,2	1,7
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande ouder	2,5	0,2	0,4	-1,0	2,6
AOW alleenstaande, alleen AOW	1,3	-0,8	0,6	-0,7	3,6
AOW alleenstaande, AOW + 10.000 euro aanvullend	0,8	0,4	-0,6	-1,5	2,6
AOW paar, alleen AOW	1,3	-1,0	0,4	-0,3	2,2
AOW paar, AOW + 10.000 euro aanvullend pensioen	0,8	0,5	-0,4	-1,2	6,5
Bruto modaal inkomen (euro's per jaar)	28000	28500	29000	28500	29500
Prijnsindex					
Nationale consumentenprijsindex (cpi)	3,4	2,1	1,2	1,7	1,1
niveaus in %					
Gemiddelde wig en replacement rate (markt)					
Werkgeverswig	18,1	18,8	19,5	19,2	18,0
Werknemerswig	23,6	24,5	24,2	24,1	23,9
Replacement rate	68,5	68,3	67,7	67,6	67,3
mld euro					
Lonen en sociale lasten bedrijven					
Brutoloon	168,2	170,8	173,0	176,8	185,0
Loonkosten	210,5	215,1	217,9	221,3	229,6
% brutoloon					
Sociale lasten totaal werkgevers					
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	10,5	10,5	10,7	10,1	11,0
pensioenpremies (inclusief VUT)	9,9	11,0	10,9	10,3	9,0
rechtstreeks betaalde sociale lasten	4,6	4,2	4,2	4,5	4,1
Sociale lasten totaal werknemers					
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	16,1	16,7	16,9	16,4	16,3
pensioenpremies (inclusief VUT)	3,9	4,8	4,9	5,2	4,7

(a) Vanaf 2004 is de koopkracht gebaseerd op de Nationale rekeningen na revisie en beslaat de koopkracht een groter aantal huishoudens (zie MEV2015, kader hoofdstuk 3). De statische koopkracht houdt geen rekening met overgangen zoals promotie, baanverlies, samenwonen, scheiden en gezinsuitbreiding. Incidentele loonontwikkeling wordt niet meegenomen (in 2001 wel inclusief het bruteringspercentage van de overhevelingstoelag). De mediaan is de middelste van de naar grootte gerangschikte koopkracht van huishoudens. Dat wil zeggen dat de helft van alle huishoudens een hogere koopkracht heeft en de helft een lagere koopkracht.

(b) Vanaf 2004 is de koopkracht gebaseerd op de Nationale rekeningen na revisie. De mogelijkheid om de algemene heffingskorting te verzilveren tegen de heffing van de partner is vanaf 2009 beperkt voor partners die geboren zijn in 1972 of later zonder kinderen tot 6 jaar. Deze beperking is vanaf 2011 meegenomen in de koopkrachtcijfers.

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1,2	0,1	1,4	-0,5	-1,1	-2,0	-1,3	1,4	1,2	0,0
2,0	-1,0	2,1	-0,8	-0,9	-0,8	-1,3	2,9	0,9	0,1
2,1	-0,7	2,0	-0,8	-1,1	-1,7	-1,1	1,4	1,5	-0,3
1,9	-0,8	2,2	-0,6	-1,2	-0,8	0,0	2,2	0,9	-0,1
2,0	-0,7	2,1	-0,7	-1,0	-1,8	-0,3	1,0	1,4	-0,5
1,6	-0,5	2,2	-0,2	-0,8	-1,0	-0,1	3,4	1,4	1,3
1,9	-0,8	2,2	-0,5	-0,8	-1,1	-0,4	2,2	0,9	-0,1
2,0	-0,6	2,0	-0,8	-1,0	-2,4	-0,5	0,4	1,7	-0,7
1,6	5,2	4,1	-0,1	-0,6	-1,7	0,3	-0,3	11,1	0,6
2,0	-0,8	3,9	-0,7	-0,7	-1,2	-1,0	1,4	2,8	-0,3
1,5	-0,8	1,8	-1,2	-1,3	-2,3	-1,3	-0,1	-1,8	-1,0
1,9	-1,0	1,4	-0,9	-1,7	-2,9	-1,0	0,4	1,2	-1,2
1,0	-0,6	2,1	-0,4	-0,7	-2,3	-1,6	0,8	1,5	-0,4
1,0	-0,5	1,9	-0,2	-1,3	-1,6	-1,9	1,5	0,2	-0,3
1,2	-0,3	3,3	-0,5	-0,6	-1,8	-1,8	1,2	0,2	-0,5
1,2	-0,3	2,8	-0,2	-1,2	-1,1	0,5	1,5	0,7	-0,8
1,2	-0,3	1,1	-0,5	-1,6	-1,2	-3,4	0,1	-0,1	-1,5
1,2	-0,5	2,5	-0,3	-1,6	-1,5	0,9	0,2	0,3	0,1
1,4	-0,4	1,1	-0,5	-1,6	-1,5	-3,5	0,0	-1,0	-1,0
30000	31500	32500	32500	33500	33000	34500	35000	35500	36500
1,6	2,5	1,2	1,3	2,3	2,5	2,5	1,0	0,4	1,2
18,4	19,5	19,4	18,7	19,1	19,4	20,0	20,9	20,3	20,5
23,4	23,8	23,5	24,2	24,2	24,1	24,1	22,8	23,1	23,2
66,9	66,7	66,3	66,2	65,8	65,5	64,6	63,8	63,2	62,8
196,6	205,7	206,7	206,3	211,8	213,7	214,4	215,8	220,4	227,3
244,4	258,1	259,7	257,3	265,1	269,8	271,7	276,6	279,7	289,4
24,3	25,5	25,6	24,8	25,2	26,2	26,7	28,2	26,9	27,3
10,8	11,1	11,1	11,8	12,0	12,8	12,6	13,7	13,1	13,0
9,6	10,3	10,5	8,9	9,1	9,5	10,2	10,1	9,3	9,8
3,9	4,0	4,0	4,0	4,1	3,9	3,9	4,4	4,5	4,5
19,9	21,1	18,7	19,5	20,3	21,4	22,0	21,0	19,6	20,4
15,2	16,5	13,5	14,1	15,0	15,9	16,6	15,9	14,9	15,6
4,7	4,6	5,2	5,3	5,3	5,5	5,3	5,1	4,7	4,8

Verklaring van afkortingen

ABP	Pensioenfonds voor overheid en onderwijs
ABS	Asset-backed securities (gesecuritiseerde leningen)
AEX	Amsterdam Exchange Index
Aiq	arbeidsinkomensquote
ANW	Algemene Nabestaandenwet
AO	Arbeidsongeschiktheid
Aof	Arbeidsongeschiktheidsfonds
AOK	Arbeidsongeschiktheidskas
AOW	Algemene Ouderdomswet
AOW'ers	Personen met een uitkering op basis van de Algemene Ouderdomswet
AQR	Asset Quality Review
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
AWF	Algemeen Werkloosheidsfonds
bbp	Bruto binnenlands product
BIG	Beroepen in de individuele gezondheidszorg
BLO	Beleidsmatige lastenontwikkeling
BoE	Bank of England; de Britse centrale bank
btw	Belasting op de toegevoegde waarde
CA	Comprehensive Assessment
cao	Collectieve arbeidsovereenkomst
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CDS	Credit default swap
CEP	Centraal Economisch Plan
CPB	Centraal Planbureau
cpi	Consumentenprijsindex
CRD	Capital Requirements Directive; richtlijn kapitaaltoereikendheid
CRR	Capital Requirements Regulation; verordening kapitaaltoereikendheid
DAX	Deutscher Aktienindex, index Duitse aandelenkoersen
dga	Directeur-groootaandeelhouder
DNB	De Nederlandsche Bank
DTA	Deferred Tax Asset; latente belastingvordering
dzd	Duizend
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EFSF	European Financial Stability Facility
EMU	Economische en Monetaire Unie
ESA2010	European System of National and Regional Accounts 2010; Europees Systeem van Rekeningen 2010
ESM	European Stability Mechanism
ETS	Emission Trading Scheme
EU	Europese Unie

FDIC	Federal Deposit Insurance Company
Fed	Federal reserve system
fte	full time equivalent (arbeidsjaar)
GGZ	Geestelijke Gezondheidszorg
hicp	Europees geharmoniseerde consumentprijsindex
HLZ	Hervorming langdurige zorg
HWWI	Hamburgisches Weltwirtschaftsinstitut
i/a-ratio	Inactieven/actieven ratio
IAB	Inkomensafhankelijke bijdrage (voor de Zvw)
IB	Inkomstenbelasting
iboi	Prijsmutatie bruto overheidsinvesteringen
ICT	Informatie- en communicatietechnologie
ILO	International Labour Organization
IMF	Internationaal Monetair Fonds
imoc	Prijs overheidsconsumptie, netto materieel
ING	Internationale Nederlanden Groep
IOAW	Inkomensvoorziening voor Oudere en Gedeeltelijk Arbeidsongeschikte Werkloze Werknemers
IOAZ	Inkomensvoorziening voor Oudere en Gedeeltelijk Arbeidsongeschikte Gewezen Zelfstandigen
LNG	Liquefied/liquid natural gas; vloeibaar aardgas
LTRO	Longer Term Refinancing Operations
LTV	Loan-to-value ratio
MBI	Macrobeheersinstrument
MEV	Macro Economische Verkenning
mkb	Midden- en kleinbedrijf
MKOB	Mogelijkheid Koopkrachttegemetking Oudere Belastingplichtigen
mld	Miljard
mln	Miljoen
MLSA	Minimum linear structural adjustment, minimale lineaire mutatie van het structurele saldo voor het schuld criterium in de transitieperiode
MTO	Medium-term objective; middellangetermijndoelstelling voor het overheidstekort in het kader van de Europese begrotingsregels
NAM	Nederlandse Aardolie Maatschappij
NBER	National Bureau of Economic Research
nFTK	Nieuw Financieel Toetsingskader
NHG	Nationale hypotheekgarantie
NIESR	National Institute of Economic and Social Research
NiGEM	National Institute Global Econometric Model
NNI	Netto nationaal inkomen
NR	Nationale rekeningen (CBS)
NZA	Nederlandse Zorgautoriteit
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries

Pemba	Wet Premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheid
pep	Per eenheid product
pgb	Persoonsgebonden budget
PMI	Purchasing Manager Index
QE	Quantitative easing; kwantitatieve geldverruiming
R&D	Research and development (oftewel O&O: onderzoek en ontwikkeling)
SDE	Subsidieregeling duurzame energieproductie
SER	Sociaal-Economische Raad
SNS	Samenwerkende Nederlandse Spaarbanken
SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
TLTRO	Targeted Longer Term Refinancing Operations
TTF	Title Transfer Facility, een virtuele markt voor aardgas in Nederland
UFO	Uitvoeringsfonds voor de overheid
UMTS	Universal Mobile Telecommunications Systems
UWV	Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen
VIB	Vermogensinkomensbijtelling in de AWBZ.
VK	Verenigd Koninkrijk
Vpb	Vennootschapsbelasting
VPL	Wet aanpassing fiscale behandeling VUT/prepensioen en introductie levensloopregeling
VS	Verenigde Staten
VUT	Vervroegde uittreding
VWS	Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport
Wajong	Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	Wet Arbeidsongeschiktheid
WAZ	Wet Arbeidsongeschiktheidsverzekering Zelfstandigen
Wgf	Wachtgeldfonds
WHK	Werkhervattingskas
WIA	Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen
WIOD	World Input-Output Database
WKA	Wet op de ketenaansprakelijkheid
Wko	Wet kinderopvang
Wlz	Wet langdurige zorg
WML	Wettelijk minimumloon voor volwassenen
Wmo	Wet maatschappelijke ondersteuning
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WSW	Wet Sociale Werkvoorziening
WTCG	Wet Tegemoetkoming Chronisch zieken en Gehandicapten
WW	Werkloosheidswet
WWB	Wet werk en bijstand
Zvw	Zorgverzekeringswet
ZW	Ziektewet

Deze publicatie is een uitgave van:

Sdu Uitgevers
Postbus 20025 | 2500 EA Den Haag
T (070) 378 9911

Maart 2015 | ISBN 978-90-1239-536-6